

Rada Galerií České republiky

Práce s návštěvníky se specifickými potřebami v muzeích umění

Tato brožura vznikla jako součást projektu Práce s návštěvníky se specifickými potřebami v muzeích umění, podpořeného v rámci dotačního řízení MK ČR v kategorii Vytvoření zásad prezentace a popularizace movitého kulturního dědictví v galeriích. 2016.

Vedoucí pracovní skupiny: PhDr. Alexandra Brabcová

Pracovní skupina: Mgr. Jiřina Bělohradská, Mgr. Lucie Haškovcová, MgA. Lucie Kabrlová, PhDr. Olga Kubelková, Mgr. Karin Militká, Mgr. Marcela Pelikánová

Obsah

Editorial	6
Nové publikum	6
Lidé s postižením	7
Inkluze	8
Senioři	8
Obecné charakteristiky a souhrnná doporučení pro práci s návštěvníky se specifickými potřebami	10
Obecné charakteristiky.....	10
Souhrnné doporučení pro práci se znevýhodněnými návštěvníky či s návštěvníky se specifickými potřebami.....	10
Galerie hlavního města Prahy: Práce Edukačního oddělení GHMP s návštěvníky se specifickými potřebami	12
Úvod	12
Četnost uskutečněných programů za r. 2015.....	14
Mentální postižení.....	14
Tělesné postižení.....	17
Smyslově postižení	17
Duševně nemocní.....	19
Zdravotně postižení.....	22
Znevýhodnění.....	22
Nepodnětné prostředí, nedostatečná finanční kapacita rodinného zázemí.....	23
Senioři	23
Mateřská dovolená.....	24
Dětské domovy.....	24
Nezaměstnaní.....	25
Drogově závislí.....	25
Výchovné ústavy.....	25
Menšiny	25
Přistěhovalci (jiné kulturní zázemí)	26
Kombinované postižení.....	26
Smíšená skupina – ústavy.....	26
Spolupráce s asistenty.....	26
Závěr.....	26
Fotodokumentace	27
Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem (GMU): Práce s veřejností se specifickými potřebami v GMU	31
Úvod	31

Návštěvníci se specifickými potřebami	32
Příprava programů pro návštěvníky se specifickými potřebami	33
Práce v bariérovém prostoru	34
Dlouhodobá spolupráce se sociálními organizacemi / příklady dobré praxe	35
Lehké a střední mentální postižení a tělesně postižení	35
Instituce, se kterými v této skupině návštěvníků spolupracujeme:	35
Znevýhodnění – nepodnětné prostředí.....	36
Instituce, se kterými v této skupině návštěvníků spolupracujeme:	36
Lehké mentální postižení a smyslově postižení	37
Galerijní animace nebo výtvarné dílny? Možná úskalí a nedorozumění.....	37
Příklad z dobré praxe.....	38
Spolupráce s Křesťanskou misijní a charitativní iniciativou Naděje v Litoměřicích.....	38
Komunitní plánování města Roudnice nad Labem.....	41
Další příklady dobré praxe.....	42
Smíšená skupina	43
Znevýhodnění – senioři	44
Jednorázová spolupráce	45
Smíšená skupina	45
Mentální postižení střední až těžké a tělesně postižení.....	46
Duševně nemocní a zdravotně postižení a znevýhodnění – dětský domov.....	47
Závěr.....	47
Fotodokumentace	48
Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích Zkušenosti a postřehy z práce se znevýhodněnými skupinami návštěvníků	53
Úvod	53
Lehké mentální postižení	54
Pozitivní zkušenost s touto cílovou skupinou:.....	54
Střední mentální postižení	54
Shrnutí dosavadní činnosti:	56
Těžké mentální postižení.....	58
Tělesně postižení.....	59
Smyslově postižení	59
Sluchově postižení.....	59
Duševně nemocní a zdravotně postižení	60
Znevýhodnění – nepodnětné prostředí.....	60
Znevýhodnění – nedostatečná finanční kapacita rodinného zázemí	61
Znevýhodnění – senioři	61

Rodiče na mateřské dovolené	62
Znevýhodnění – dětský domov	62
Nezaměstnaní.....	63
Drogově závislí.....	63
Výchovné ústavy.....	63
Menšiny	63
Kombinované postižení.....	63
Traumata	64
Dočasně znevýhodnění – kurzy grafomotoriky	64
Fotodokumentace	65
Galerie Středočeského kraje, p. o. v Kutné Hoře (GASK) Umění spojení a GASK bez bariér - práce s návštěvníky se specifickými potřebami v GASK.....	70
Úvod	70
Příprava programů pro návštěvníky se specifickými potřebami	71
Projekt Umění spojení	71
První ročník: Umění spojení 013 / Senior.....	71
Druhý ročník: Umění spojení 014 / Junior.....	72
Třetí ročník: Umění spojení 015	72
Specifika organizace projektu:	73
Pokračování v programech pro návštěvníky se specifickými potřebami	73
Projekt GASK bez bariér	73
Rodiče na mateřské/rodičovské dovolené	75
Nevidomí	76
Práce v bezbariérovém prostoru	76
Dlouhodobá spolupráce se sociálními organizacemi / příklady dobré praxe	77
Lehké a střední mentální postižení a tělesné postižení	77
Znevýhodnění – nepodnětné prostředí.....	78
Znevýhodnění – senioři	78
Jednorázová spolupráce	79
Mentální postižení střední až těžké a tělesně postižení.....	79
Závěr.....	80
Fotodokumentace	81
Galerie výtvarného umění v Ostravě Znevýhodněné skupiny v Galerii výtvarného umění v Ostravě.....	86
Úvod	86
Partneři.....	87
Spolupracující partneři GVUO / Od kdy do kdy / Příležitostná nebo systematická spolupráce	87
Četnost uskutečněných programů se znevýhodněnými skupinami za rok 2015	88

Zkušenosti se znevýhodněnými skupinami v GVUO / 2006 – 2015	89
Svět podle nás / 2006 – 2015	89
Výstavy svět podle nás / Rok / Znevýhodněné skupiny vystavujících autorů	89
Neobyčejná setkání s uměním pro lidi s handicapem	90
Zkušenosti se znevýhodněnými skupinami podle typu znevýhodnění	91
Mentální postižení	91
Lehké mentální postižení	91
Střední a těžké mentální postižení	92
Těžké mentální postižení	93
Tělesné postižení	94
Smyslové postižení / zrakové postižení	95
Sluchové postižení	100
Galerijní dílna pro děti a rodiče s možností tlumočení do znakového jazyka	100
Duševní onemocnění	102
Zdravotně postižení	105
Znevýhodnění - sociálně vyloučené skupiny	105
Senioři	106
Kombinované postižení	106
Autismus (PAS)	106
Fotodokumentace	108
Typologie skupin návštěvníků se specifickými potřebami	113
Terminologie	114
Osoby s mentálním postižením	114
Příčiny vzniku mentálního postižení	114
Diagnostika osob s mentálním postižením	114
Oblasti diagnostiky osob s mentálním postižením	115
Charakteristika jednotlivých stupňů mentální retardace	115
Osoby s duševní poruchou	118
Příčiny vzniku duševních poruch	118
Tělesné postižení	123
Definice, příčiny a dopad tělesného postižení	123
Klasifikace tělesných vad	123
Zrakové postižení	129
Sluchové postižení	132
Typy sluchových poruch	132
Vznik poruchy sluchu	133

Stupně sluchových ztrát	133
Komunikace osob se sluchovým postižením	134
Literatura	135

Tato brožura mapuje výsledek týmové práce pracovní skupiny Komory edukátorů Rady galerií ČR, která řešila v rámci projektu *Vytvoření zásad prezentace a popularizace movitého kulturního dědictví v galeriích* zadání *Práce s návštěvníky se specifickými potřebami v muzeích umění*, na něž dostala v rámci dotačního řízení MK ČR na rok 2016 grant.

Na základě výsledků úvodního mapování, které naznačily naprosto neočekávaný rozsah a usilovnost práce s těmito skupinami v muzeích umění, se pracovní skupina rozhodla k těmto krokům pro řešení zadání:

- podrobně zpracovat v jednotném modelu jednotlivé kazuistiky jako příklady dobré praxe;
- zpracovat typologii těchto skupin jako východisko pro jednotný způsob komunikace o této problematice a dále jako podklad pro další systematickou práci;
- uskutečnit dotazníkové šetření v rámci členských galerií RG ČR v oblasti práce s návštěvníky se specifickými potřebami v muzeích umění a vyhodnotit jej (samostatná brožura). Tento dotazník navazuje na dvě předchozí dotazníková šetření, uskutečněná v předchozích letech a spolu s nimi poskytuje ucelený přehled o rozsahu a kvalitě edukační činnosti v muzeích umění a podmínkách dalšího rozvoje;
- tyto činnosti byly doplněny o pracovní překlad stěžejní části z brožury *Smithsonian Guidelines for Accessible Exhibition Design*¹, která vhodně doplňuje již existující standardy a doporučení ICOM.

Za možnost uskutečnit tento projekt je třeba MK ČR poděkovat a zmínit jeho potřebnost. V tomto smyslu je možno odkázat na rozsáhlý program, který probíhal ve Velké Británii v letech 1998 – 2003.

Nové publikum²

Smyslem programu *Nové publikum*, kterým se pracovní skupina rovněž inspirovala, bylo přilákat co největší množství anglických občanů k tomu, aby se aktivně seznamovali s uměním. Jedním z cílů programu bylo zrušit bariery, které lidem znesnadňují přístup k umění. Program *Nové publikum* zahrnoval celkem 14 oblastí podpory, z nichž se každá vztahovala ke specifickému publiku. Celkem bylo rozděleno 20 milionů liber. Některá témata byla administrována na národní úrovni, jiná regionálně. Dotační kritéria obsahovala kategorie jako např.: *vhodnost pro zvolenou cílovou skupinu; potenciální dopad na rozvoj*

¹ Dostupné z: <http://accessible.si.edu/pdf/Smithsonian%20Guidelines%20for%20accessible%20design.pdf>

² Dostupné z: <http://www.artscouncil.org.uk/sites/default/files/download-file/New-Audiences-Final-Report.pdf>

dlouhodobější návštěvnosti a kvalita umělecké aktivity. V rámci programu byly rovněž podpořeny vzdělávací tréninky a výzkum.

Mezi cílovými skupinami figurovaly (mimo širokou veřejnost) zejména mladí lidé; lidé s handicapem; rodiny; menšiny; lidé z venkovských oblastí a senioři a rovněž téma inkluze jako takové.

Lidé s postižením

Téměř 2 miliony liber byly vynaloženy na 111 projektů týkajících se lidí s handicapem. Tyto projekty dosáhly takřka sto tisícové návštěvnosti. Jejich účastníky byli zejména hluchí nebo lidé se zbytky sluchu; nevidomí a částečně vidící; vozíčkáři a lidé se sníženou pohyblivostí; osoby s poruchami učení nebo s mentálním postižením.

Tato větev programu se snažila identifikovat fyzické, smyslové a intelektuální bariery (včetně postojů), které handicapovaným brání v návštěvě a v účasti na uměleckých aktivitách. Mnoho organizací využilo možnost nechat vyškolit personál k získání většího povědomí o tom, co postižení lidé chtějí a potřebují. Jiné se zabývaly otázkami fyzické přístupnosti, dopravní dostupnosti nebo adresný marketing, cílený na tyto skupiny.

Zjištění

- Mnoho organizací změnilo svou marketingovou strategii a zvolilo jiné PR formáty; např. rozvoj partnerství s dobrovolným/komunitním sektorem za účelem oslovení těchto cílových skupin;
- Postižení se hrávali klíčovou roli ve stádiu vývoje projektů, jako konzultanti a jejich ambasadoři. Napomáhali rozvoji sítí a někteří z nich se stali členy poradních orgánů neziskových organizací;
- Pokud byli lidé s handicapem účastníky tréninků, pracovali s výkonnými umělci na rozvoji svých dovedností, které by zvýšily jejich šance na profesní uplatnění a získání zaměstnání.

Přesto se zde stále v době trvání projektu nacházely rezervy v nedostatku školených facilitátorů, kteří by byli schopni pomáhat uměleckým organizacím, aby systematicky rozvíjely práci s handicapovaným publikem – v tomto smyslu se ukazovalo jako smysluplné podporovat umělce, kteří mají sami nějaký handicap a jejich organizace. Program narazil také na problém, jak eticky monitorovat publikum s postižením a nebyla zde k dispozici vyhovující metodologie.

Na druhé straně se zvýšilo porozumění motivacím a bariérám v účasti prostřednictvím nových metod získávání dat a zpětných vazeb od lidí s postižením. Aby se organizace v oblasti umění staly skutečně inkluzivními, potřebují vedení a školení formou nových modelů flexibilních tréninků, jak se vztahovat k novým cílovým skupinám publika.

Inkluze

Další cca 1,5 milionu liber byla vložena do 58 projektů, jejichž záměrem bylo podpoření sociální inkluze. Rovněž zde dosáhla účast cca 100 tisíc návštěvníků. Cílovou skupinou byly bezdomovci; vězňové či zadrženi; dále nemocní; lidé s nízkými příjmy nebo žijící v oblastech poznamenaných sociální a ekonomickou deprivací. Klíčovými tématy byly zejména měření dopadů a rozvoj partnerství.

V rámci programu došlo k významné podpoře výzkumu. Arts Council zprostředkoval partnerství mezi klasickými institucemi v oblasti umění a sociálními organizacemi, působícími na poli sociální inkluze (např. Royal Shakespeare Company a Cardboard Citizens, tj. profesionální divadelní společnost, pracující výhradně s bezdomovci). Jiné projekty byly orientovány na uprchlíky; žadatele o azyl a mladé bezdomovce. Některé regionální pobočky Arts Council využily této možnosti, např. v Yorkshireke čtyřleté podpoře mladých sociálně vyloučených osob.

Zjištění

- Nezávislý výzkum odhalil, že mezi umělci, organizacemi a administrátory kultury panuje zmatek v chápání pojmů, co to znamená „přístupnost“ a „sociální inkluze“;
- U některých projektů, které cílily na „řešení“ problémů sociální exkluze byli organizátoři zcela pochopitelně ostražití ve svých požadavcích a v tom, co má přinášet efekt;
- Klasické instituce v oblasti umění a organizace zabývající se sociální exkluzí mohou úspěšně spolupracovat, sdílet zdroje a své expertízy;
- Mnoho organizací, zabývajících se sociální inkluzí pracuje na bázi financování krátkodobých projektů, což se zcela míjí se základním nárokem na práci v oblasti inkluze, jímž jsou dlouhodobý rozvoj a udržitelnost;
- Je zapotřebí podporovat umělce, aby rozvíjeli svou práci v oblasti sociální inkluze, zejména na základě poskytnutého vhodného tréninku. Projekty by měly být založeny na příležitostech, ve kterých mohou umělci rozvinout svou kreativní praxi a zároveň pracovat směrem k sociálním výstupům.

Senioři

Přes 320 tisíc liber bylo vynaloženo na 20 projektů, které se zaměřovaly přímo na seniory. Klíčovými tématy byla zahrnutí seniorů do procesu plánování a do účasti na uměleckých aktivitách a pojmenování bariér k jejich angažmá.

Některé projekty se zaměřily na staré lidi žijící v pečovatelských domech či v denních stacionářích nebo přímo v místních komunitách na venkově (supermarket, zahradní centrum). Senioři se také na projektu podíleli jako výzkumníci.

Řada iniciativ se zaměřila na odhalení bariér v dopravní dostupnosti. Jiné projekty sloužily k přilákání nového publika z řad venkovských obyvatel, jimž byla poskytnuta doprava zdarma.

Zjištění

- Byly zjištěny problémy, týkající se definování; monitorování a získávání informací od starších lidí, kteří často odmítali být takto označováni a separováni jako cílová skupina;
- Bariéry se týkaly hlavně ceny dopravní dostupnosti nebo její nedostatečnosti, bezpečnosti; přístupu k informacím nebo absence doprovázející osoby;
- Pro ty seniory, kteří jsou stále ještě ekonomicky aktivní, byl hlavní bariérou nedostatek času;
- Jako vyhovující se ukázalo mezisektorové partnerství např. s domy s pečovatelskou službou nebo domovy pro seniory;
- Jak samotné umělecké organizace, tak cílová skupina, preferovali mít možnost volby z nabídky kvalitních produktů, nikoliv možnost speciálních programů „pro staré lidi“;
- Načasování programu (během dne) a péče o klienta jsou pro některé účastníky důležitým faktorem, rovněž tak eventy doprovázené vzděláváním nebo takové, které nabízejí společenské příležitosti;
- Starší lidé jsou ochotni se zapojit do nových uměleckých aktivit nebo navštívit takové organizace, které je nabízejí, pokud je vybírá někdo, komu důvěřují;
- Efektivními přístupy jsou schémata ambasadorů; skupinové podpory; členské kluby; outreach programy.

Celá zpráva obsahuje 240 stran a pro zájemce je uveden odkaz výše. Jako inspirace pro podmínky České republiky by měla a mohla sloužit skutečnost, že práce s uvedenými skupinami vyžaduje celospolečenskou systémovou podporu, a to především v oblasti posílení materiálně technických, personálních a finančních možností organizací tak, aby se jí mohly věnovat.

PhDr. Alexandra Brabcová
prosinec 2016

Obecné charakteristiky a souhrnná doporučení pro práci s návštěvníky se specifickými potřebami

Pracovní skupina týmu edukátorek Rady galerií ČR došla na základě své práce k těmto charakteristikám a doporučením, které považuje za široce uplatnitelné. Vzhledem ke specifice práce s uvedenými cílovými skupinami a velice konkrétním limitům a možností jednotlivých institucí preferujeme, aby si čtenáři publikace našli inspiraci v konkrétně a podrobně popsanych příkladech dobré praxe. Uvádíme je jako metodiky, které mohou uživatelé brožury aplikovat pro potřeby své praxe a s případnými dotazy se obrátit na konkrétní edukátorku.

Obecné charakteristiky

- Základem je komunikace a vysvětlování poslání a fungování muzea umění ve společnosti, která se vztahuje ke všem skupinám návštěvníků, a může být dle povahy skupiny modifikovaná. Tato komunikace je nutná jak navenek, tak dovnitř instituce;
- Všechny skupiny návštěvníků se specifickými potřebami si návštěvu v instituci mohou užít a odnést si niterný zážitek;
- Ostatní personál instituce není často připraven a identifikován s pojetím muzea umění jako otevřené přátelské a zároveň vzdělávací instituce, která napomáhá sociální inkluzi;
- Pro práci se skupinami, které významně ruší jednotlivé individuální návštěvníky, je třeba hledat vyhrazené časy a dávat upozornění ve významných případech na weby. Tímto způsobem je pak možné respektovat rozdílné zájmy jednotlivých cílových skupin.
- Systematickou dlouhodobou prací s konkrétními skupinami návštěvníků se specifickými potřebami dochází ke vzájemnému sdílení pravidel chování v galerijním prostředí tak, aby byla respektována dlouhodobě udržitelná péče o sbírkové předměty, což napomáhá i k překonání častých obav ze strany odborných pracovníků galerií z možného poškození originálních uměleckých děl a nedodržení zákonných limitů péče o sbírky.

10

Souhrnné doporučení pro práci se znevýhodněnými návštěvníky či s návštěvníky se specifickými potřebami

- Preferovat práci v soustředěných komorních skupinách (do 15 osob);
- K práci je potřebný klid (řešit kolizi s početnějšími školními skupinami);
- Na práci se skupinou je třeba mít větší časovou dotaci a časovou rezervu než je tomu v případě jiných návštěvnických skupin;

- Je žádoucí instruovat kustody, aby tyto návštěvníky zbytečně neusměřňovali a aby se jich zbytečně nedotýkali;
- Program pro tyto skupiny vyžaduje důkladnější přípravu a promyšlení (je zapotřebí zahrnout časovou dotaci na možnost poskytovat instrukce a časový harmonogram a vyčlenit potřebný čas na úpravy fyzického prostoru před programem i po něm);
- Organizační pokyny i obsahové sdělení je často třeba opakovat;
- Dle potřeb skupiny je třeba zajistit doprovod/y, případně účast externisty, který rozumí specifickým potřebám dané skupiny a orientuje se v problematice konkrétního znevýhodnění;
- Je důležité získat zpětnou vazbu od doprovázejících osob, které klienty osobně znají a mají s nimi vlastní zkušenost;
- Při práci s různými typy handicapu je třeba úvodní zaškolení do potřeb klientů poskytované asistenčními organizacemi (Tyflocentra, SONS).

Galerie hlavního města Prahy: Práce Edukačního oddělení GHMP s návštěvníky se specifickými potřebami

Edukátoři: Mgr. Lucie Haškovcová (v GHMP od 2005, plný úvazek), Mgr. Jiřina Bělohradská (v GHMP od 2009, externí spolupráce), MgA. Eva Pejchalová (v GHMP od 2014, externí spolupráce), Mgr. Tereza Zborníková Kučerová (v GHMP od 2016, externí spolupráce)
Skupiny se specifickými potřebami, se kterými instituce pracuje: děti z dětských domovů; návštěvníci s mentálním postižením; návštěvníci s tělesným postižením; návštěvníci se smyslovým postižením (nevidomí návštěvníci); návštěvníci s duševními poruchami; děti ze sociálně slabších rodin; děti z konfliktních oblastí
Počet organizací, se kterými instituce spolupracuje: 19

Úvod

V **Galerii hlavního města Prahy (GHMP)** fungují intenzivně a systematicky edukační aktivity, animační programy a doprovodné akce pro široké spektrum cílových skupin, včetně skupin handicapovaných a znevýhodněných návštěvníků. Kromě aktivit pro běžné skupiny (všechny typy škol od MŠ přes ZŠ, SŠ, GYM až po VOŠ a VŠ, rodiny s dětmi, dospělí a senioři, rodiče na mateřské dovolené atd.) **se snažíme neustále posilovat programy a nabídku i pro skupiny návštěvníků se specifickými potřebami.**

12

Přibližně od roku 2006 jsme postupně zvyšovali počet těchto programů – zpočátku spíše nesystematicky tím, že jsme vycházeli vstříc všem skupinám, institucím a organizacím, které návštěvu samy iniciovaly. Přesto to byla spolupráce intenzivní, navštívily nás spousty zajímavých skupin znevýhodněných návštěvníků a opakovaně se k nám vracely. Protože k největším prioritám dalšího rozvoje edukace v GHMP patří kromě intenzivní práce se školami např. také zpřístupňování veřejné plastiky a především právě rozšiřování aktivit pro znevýhodněné, handicapované a seniory, **snažíme se vylepšovat podmínky pro takto zaměřené projekty i personálně a v posledních letech už spolupracujeme s externími specialisty.**

Přibližně od roku 2009 zahájila GHMP spolupráci s externí výtvarnou pedagožkou **Mgr. Jiřinou Bělohradskou**, absolventkou oboru speciální pedagogika na MU v Brně a SUPŠ v Uherském Hradišti, která zavedla systematictější provoz aktivit pro znevýhodněné návštěvníky se specifickými potřebami - s orientací především na děti i dospělé s mentálním postižením. Tato lektorka zajišťuje, koncipuje, organizuje a realizuje aktivity i pro ostatní typy skupin návštěvníků se speciálními potřebami. Od té doby tu vítá takovéto skupiny pravidelně – cca dvakrát měsíčně. Většinou se u ní skupiny objednávají a ona jim program koncipuje přímo na míru jejich požadavkům – především úrovni náročnosti, tematicky a samozřejmě

časově, termínově a délkou trvání. Prohlídka výstavy bývá zábavná, jednoduchá, hravá a interaktivní – plná her a drobných etud atd. – inspirovaná konkrétní výstavou a tvorbou autora (obsahově nebo formálně). *J. Bělohorská* také v tomto roce zahájila aktivity pro rodiče na mateřské dovolené (kde uplatňuje i své vlastní osobní zkušenosti v této oblasti).

Od roku 2014 jsme zahájili spolupráci s další externistkou **MgA. Evou Pejchalovou**, absolventkou VŠUP s pedagogickým minimem a s velkými zkušenostmi s výtvarnými dílnami pro seniory. Tato specialistka pro ně realizuje odpolední víkendové výtvarné dílny pro dospělé a seniory a připravuje pro ně také nově večerní výtvarný ateliér. Akce jsou opět adekvátně přizpůsobené těmto návštěvníkům - pracuje se záměrně v menších skupinách, při tvorbě se postupuje jednotlivými fázemi společně atd. (viz níže).

Již přes půl roku také realizuje v GHMP speciální přednášky o veřejné plastice pro dospělé a seniory další externí lektorka, **Mgr. Tereza Zborníková Kučerová**, kunsthistorička s dlouholetými zkušenostmi se seniory a univerzitou třetího věku. Protože většinu návštěvníků tvoří starší osoby, je zde také omezená kapacita a snaha o intimnější, klidné a přátelské prostředí.

Sbíráme ohlasy od návštěvníků všech akcí našich externích specialistek a reakce jsou velmi pozitivní. Současné vedení Galerie hlavního města Prahy velmi podporuje edukaci nejen celkově, ale klade důraz i na podporu aktivit právě pro znevýhodněné návštěvníky. PhDr. Magdalena Juříková, ředitelka GHMP a mj. jedna ze spoluzakladatelů tzv. „*Hapestetiky*“ v 90. letech v ČR, založila samostatné edukační oddělení, **zvýšila počet interních lektorů na 3 osoby a schválila navýšení externích lektorů pro znevýhodněné návštěvníky**. Vybudovala nové velké edukační centrum – záměrně v přízemí **Colloredo-Mansfeldského paláce**, aby bylo dobře přístupné i vozíčkářům, seniorům a rodičům s kočárky apod. Toto vzdělávací centrum bude ještě výrazně rozšířeno, aby edukační oddělení mohlo ještě více zkvalitňovat své služby a vítat všechny zájemce a skupiny návštěvníků.

Paní ředitelka podpořila i vznik dalšího prostoru pro edukaci – tzv. „*eko-ateliéru*“ v oranžérii v zahradě Trojského zámku. Zde kromě aktivit spojených s přímými reakcemi na aktuální výstavy, architekturu, malířskou a sochařskou výzdobu zámku, výtvarně recyklujeme a zpracováváme nápaditým způsobem přírodní materiál. Edukace v GHMP tím získala nejen další nový rozměr a zaměření – environmentální a ekologický kontext ve vztahu k umění, ale prostor využíváme i pro haptické aktivity vhodné pro nevidomé návštěvníky, které se však stávají i zajímavým zážitkem a zkušeností i pro vidoucí návštěvníky (např. zkoumání vlastností přírodnin jako je hlína, seno, kamení, písek, semena, apod. z haptických a fonetických hledisek, poznávání vůní přírodnin, rostlin atd.).

Četnost uskutečněných programů za r. 2015

V r. 2015 realizovala GHMP průměrně cca 4 akce měsíčně – 2 workshopy pro handicapované děti (*Mgr. Jiřina Bělohradská*) + 2 výtvarné dílny pro seniory (*MgA. Eva Pejchalová*). Kromě toho k nám ale proudily i další skupiny znevýhodněných návštěvníků – např. duševně nemocní ze společnosti **Bona o.p.s.**, děti z **Ukrajiny**, **dětských domovů** atd. Také nás často navštívily různé kluby a turistické skupiny seniorů z různých měst (Bílkova vila, Trojský zámek, Slovanská epopej). Většina odborných přednášek, kurátorských i lektorských prohlídek a zájezdů je také navštěvována intenzivně seniory a tato skupina je také důležitou a velkou součástí **Klubu přátel GHMP**. V tomto roce se už konaly také akce pro rodiče na mateřské a rodičovské dovolené a začalo se s přípravou koncepce vzdělávacího cyklu pro seniory se zaměřením na veřejnou plastiku – **Příběhy soch a sousoší**.

Mentální postižení

Institute, se kterými GHMP již spolupracovala v rámci této skupiny:

- **Centrum 83 Mladá Boleslav** (ústav pro lidi s mentálním postižením) jednorázová spolupráce
- **Centrum služeb Hvozdy** (společnost pro podporu lidí s mentálním postižením v ČR) jednorázová spolupráce
- **Dětské centrum Paprsek**, Šestajovická 580/19, Praha 9 - Hloubětín (středisko komplexní péče o děti a mládež s postiženími) systematická spolupráce
- **Dětský domov, Základní škola a Střední škola Žatec** (příspěvková organizace škola přijímá i žáky se specifickými poruchami učení) příležitostná spolupráce
- **Diakonie ČCE - středisko Ratolest**, Saratovská 159, Praha 10 – Strašnic (středisko poskytuje péči, pomoc a podporu osobám s mentálním a kombinovaným postižením) příležitostná spolupráce
- **Domov sociálních služeb Vlašská Praha** (ústav pro lidi s mentálním postižením) jednorázová spolupráce
- **Domov svaté Rodiny Ulrychova 10/1874, Praha 6 - Břevnov** (domov pro dospělé osoby s mentálním postižením) systematická spolupráce
- **Dům tří přání Praha 6** (nestátní nezisková organizace, jejímž posláním je všestranná pomoc dětem a jejich rodinám v nouzi s cílem umožnit jim bezpečný vývoj v jejich původní rodině) příležitostná spolupráce
- **Mateřská škola speciální, Základní škola praktická a Základní škola speciální** Bártlova 83, Praha 9 (speciální a praktická škola, systematická spolupráce)
- **Mateřská škola a základní škola speciální Diakonie Českobratrské církve evangelické Praha** systematická spolupráce
- **SDRUK** (sdružení pro dospělé s mentálním postižením) systematická spolupráce
- **Základní škola a Střední škola pro žáky s poruchami učení a chování**, Kupeckého 576, Praha 4 (pro žáky s poruchami učení a chování), systematická spolupráce

- **Základní škola „Integrál“ Praha 2** (kroužek arteterapie pro žáky se specifickými poruchami učení) příležitostná spolupráce
- **Základní škola speciální Rooseveltova 8 Praha 6 - Bubeneč** (speciální škola), systematická spolupráce
- **Základní škola speciální Starostrašnická 45, Praha 10** (speciální škola) příležitostná spolupráce
- **Základní škola Vokovice, Vokovická 3 Praha 6** (pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami) příležitostná spolupráce

Externí lektorka GHMP pro znevýhodněné a handicapované návštěvníky *Mgr. Jiřina Bělohradská* (i v souvislosti se zaměřením svého studia na VŠ a s tématem diplomové práce) se specializuje na mentálně postižené návštěvníky – především děti. Zasílá speciálním školám, praktickým školám, dětským domovům, sdružením pro mentálně postižené a zařízením, zabývajícím se volnočasovými aktivitami, pravidelnou emailovou pozvánku a aktuální nabídku akcí. Systematicky si buduje adresáře, které se neustále rozrůstají a aktualizují. **Skupinky se do GHMP na základě vybudovaných pozitivních přátelských vazeb do GHMP rády a opakovaně vrací.** S každou skupinou je individuálně domlouván termín, podmínky a potřeby návštěvníků. **Akce pro znevýhodněné se konají cca 2x měsíčně. Plánujeme jejich postupné navyšování.** Jsou vždy adekvátně přizpůsobené dané skupině – přímo koncipované na míru – úrovní náročnosti, tematicky, obsahově atd.

V rámci dosavadní praxe se podařilo navázat přátelský vztah se skupinami, s žáky i učiteli. Děti s mentálním postižením, které mají oproti rozumové složce rozvinutou hlavně citovou složku osobnosti, se v přátelském prostředí cítí dobře a lépe reagují na podněty okolo sebe. Kustodi jsou před prohlídkou vždy lektorkou důkladně informováni o skupině, která na výstavu přijde. Například: „*na prohlídku dorazí malá skupinka žáků s mentálním a kombinovaným postižením, jedna holčička bude na vozíčku. Paní učitelky ji vozíček vynesou. Skupinka navštěvuje galerii pravidelně, jsou vzorní.*“ Nebo: „*přijde velká skupina žáků s mentálním postižením, asi bude skupina hlučnější.*“ Kustodi se připraví na skupinu a ta je pak lépe přijímána. **GHMP zaměstnává dle názoru lektorky velmi profesionální kustody, nesetkala se s negativními reakcemi.** Návštěvníci s handicapem byli vždy kladně přijímáni.

Na prohlídku žáků s mentálním postižením se lektorka detailně a důkladně připravuje. Za důležité považuje dětem co nejkonkrétněji předat informace o probíhajících expozicích. **Připravuje si výklad tak, aby mu děti dobře porozuměly,** hovoří záměrně v krátkých a jednoduchých větách. Někdy stačí namísto těžkého jména autora mluvit jen o neurčitém pánovi nebo oslovovat malíře křestním jménem, lze mluvit o babičce, dědovi... Je to cesta, jak dětem přiblížit neznámé a pro ně těžko představitelné osoby. **Výstavu se snaží dětem co možná nejvíce oživit,** často s sebou nosí vytisknutou fotku autora, popř. autorů, nebo dobovou fotku jak to dříve vypadalo. Někdy má s sebou různé materiály, věci, na které si děti mohou sáhnout. Obohacuje prohlídky zajímavými úkoly, např. při výstavě **Stanislava Podhrázkého** v části výstavy překreslila obrazy tužkou na malé kartony. Děti losovaly a hledaly obraz podle kresby tužkou, kartony si schovaly a při tvoření je vybarvily a odnesly

domů - mělo to úspěch u učitelek i u dětí.

Výtvarné tvoření po skončení prohlídky je do jisté míry vyvrcholením a velmi přínosným ukončením celé akce, děti se na něj velmi těší. Pokud je správně nastaveno, dostává arteterapeutický charakter a všichni pracují s nadšením. Často se lektorce stává, že jsou učitelky pozitivně překvapeny uvolněnou atmosférou, chutí dětí tvořit a posléze i vytvořenými díly. **Na výtvarné tvoření jsou záměrně voleny materiály a techniky, s kterými se děti běžně ve školním prostředí nesetkávají.** Velký úspěch mělo tvoření velkoformátových obrazů z barevných kartónů. Ze starých pásek do pokladny byl vytvořen velký strom. Dobré je dát dětem volnost, většinou samy rozvinou velkou představivost. Při tvoření J. Bělohradská často sesumíruje zážitky z výstavy a připomene si s dětmi nejzajímavější díla, někdy paním učitelkám dovypráví zajímavosti o umělcích, které ve zjednodušenému výkladu pro děti neuvedla.

Prohlídky pro návštěvníky s handicapem mají nezanedbatelný význam. Kromě toho, že dojde k naplnění jejich práva na návštěvu galerie, tak dochází k bourání bariér. Běžný návštěvník se potká s handicapovaným a vidí, že stejně jako on reaguje na vystavená díla, tvoří a raduje se z výstavy. **Návštěvníci s mentálním postižením jsou velmi vděční za láskyplné přijetí a za pozornost, která jim je věnována.** Odměnou lektorovi jsou pak úsměvy na tvářích a spokojené děti. Dobré je tedy paní učitelky motivovat k pravidelným návštěvám v galerii, to pak dětem usnadňuje orientovat se, už si dokáží představit, co je čeká, těší se na nové zážitky. Děti se "naučí" dívat se na obrazy, lépe si všímají detailů. Velkou radostí je pozorovat rozvíjení představivosti, všichni žáci i s těžkým postižením představivost mají a tu lze díky prohlídkám velmi dobře rozvíjet a obohacovat.

16

Pokud jde o morální podporu těchto aktivit, J. Bělohradská oceňuje „*profesionální přístup a rozsáhlé zkušenosti pracovníků edukačního oddělení*“, jsou pro ní „*nevyčerpatelnou morální podporou k vzniku veškerých projektů směřovaných k handicapovaným spoluobčanům*“. Postupně se akce pro handicapované rozrůstají a přibývá celá řada pomůcek a zázemí. Např. nově vzniklý eko-ateliér v oranžerii Trojského zámku, kde je bezbariérový přístup. Děti zde mají nepřeberné množství inspirace a podnětů k tvorbě, zejména k rozvíjení haptického vnímání umění. Mimo jiné v galerii často hovoříme o možných zlepšeních a vytvoření nových objektů, ateliérů atd.

Jedním z velkých omezení GHMP je bariérovost objektů – výstavních prostor. J. Bělohradská se setkala už několikrát s nemožností navštívit objekt s lidmi na vozíku. Galerie by tedy podle ní měla rozšiřovat možnosti a zvažovat přijatelná řešení pro zajištění možnosti pro návštěvu v galerii všem návštěvníkům.

V rámci skupin návštěvníků s mentálním postižením převládají návštěvy škol – především praktických a speciálních.

Tělesné postižení

Tělesně postižení návštěvníci se v GHMP objevují buď v rámci nějaké skupiny (kde však nejsou tělesně postižení všichni členové této skupiny, např. jen jeden žák v klasické třídě...) nebo GHMP navštěvují individuálně (většinou s někým blízkým nebo s nějakou asistencí).

V rámci prostor, které se přímo týkají edukace je v tomto ohledu GHMP velmi vstřícná – oba ateliéry (edukační centrum v Colloredo-Mansfeldském paláci i eko-ateliér v oranžerii Trojského zámku) jsou pro tělesně handicapované návštěvníky snadno přístupné (přízemí, bezbariérovost). V eko-ateliéru je vybudováno i bezbariérové WC. Pokud jde o samotné výstavní prostory, tak téměř všude je dostupné přízemí, další patra už jsou bez pomoci asistenta nedostupná. Kompletně bezbariérový je výstavní prostor v *Městské knihovně v Praze a v Domě fotografie*. V ostatních případech je už nutná pomoc a asistence – příp. dočasné upravení prostoru (nájezdové plošiny atd.). GHMP se snaží hledat způsoby a možnosti dostupnosti objektů, aby jich co nejvíce bylo dostupných i tělesně handicapovaným občanům.

Smyslově postižení

Institute, se kterými GHMP již spolupracovala v rámci této skupiny:

- **Tyflocentrum Brno** (nevidomí a slabozrací), jednorázová spolupráce

17

Pokud jde o smyslová postižení, máme v GHMP zkušenosti s prací s nevidomými návštěvníky. S návštěvníky se sluchovým postižením nemáme zatím téměř žádnou praxi. Jednou z hlavních priorit akcí pro znevýhodněné a handicapované návštěvníky v GHMP je tedy právě zaměření na nevidomé návštěvníky. Mj. i proto, jak již bylo zmiňováno, že jednou z průkopnic tzv. „hapestetiky“ byla v 90. letech současná ředitelka GHMP, takže toto zaměření tu má velkou podporu.

V minulosti jsme realizovali například akci pro **Tyflocentrum Brno** (v r. 2006), kdy si návštěvníci objednali haptickou prohlídku soch v rámci barokního schodiště **Tartar v Trojském zámku** (cca 300 let staré schodiště od sochařů **G. A. P. Herrmannů** je inspirováno antickou mytologií, jsou zde sochy olympských bohů – postavy, dále 4 živly, denní doby a světadíly – bysty)... U tehdejší kurátorky veřejné plastiky muselo být vyjednáno povolení dotýkat se soch, což se podařilo ihned získat. Bohužel ale počasí nebylo příznivé a spustil se obrovský déšť, takže nebylo možné být venku u schodiště. Nevidomí návštěvníci si tedy vyžádali náhradní program – prohlídku interiéru Trojského zámku. **Přestože byli nevidomí, prohlídka byla pro ně velmi zajímavá – vnímali proměňující se prostor – mj. díky jejich vlastnímu akustickému testování zvuky** (akustika v malých saloncích vs. akustika v hlavním sále...), vnímali i zvláštní vůni, teplotu apod. Někteří se zkusili dotknout opatrně kliky, ornamentálních detailů keramických kamen nebo stěny. Někteří, kteří částečně vnímali světlo, si všimli, jak se změnila atmosféra např. v kapli, kde jsou zatemněná okna...

Návštěvníci prohlídku hodnotili velmi pozitivně – prý pro ně byla obrovským zážitkem. Byl to i důkaz, že např. prostor není nutné vnímat jen vizuálně, ale i např. akusticky.

Haptické aktivity začínáme testovat a rozvíjet i v novém eko-ateliéru v oranžerii v zahradě Trojského zámku. Zatím jen postupně testujeme různé haptické metody v rámci drobných výtvarných akcí a etud - např. zahrada pro všechny smysly - rozvíjení smyslových schopností – optika (např. testování různých druhů keramické hlíny, zkoumání přírodních struktur, materiálů atd., akustika, poznávání vůní atd.)

Na leden 2017 připravuje edukační oddělení „**Týden věnovaný haptickým edukačním aktivitám**“. V rámci velké retrospektivní výstavy sochaře **Jaroslava Horejce** koncipuje lektorský tým GHMP (kromě běžných typů doprovodných akcí) také speciální program - týden věnovaný edukačním aktivitám zaměřených na haptiku. Proběhne v lednu 2017 v místě konání výstavy - **v Domě U Kamenného zvonu** (v gotickém sále, sklepích, kapli a částečně i přímo ve výstavních sálech).

V souvislosti s dominantním sochařským zaměřením výstavy bylo pro mimořádné doprovodné akce zvoleno téma haptiky a haptického vnímání umění. Vybrané sochy *J. Horejce* tak budou zpřístupněny nevidomým návštěvníkům touto alternativní formou (prostřednictvím taktilního vnímání jejich 3D kopií), která bude současně přínosná a zážitkově obohacující i pro ostatní návštěvníky. Program je tedy určen nejen pro nevidomé návštěvníky, ale i pro všechny další zájemce. Část umělcova díla tak bude možné vnímat vizuálně i hapticky. Součástí zmíněného mimořádného týdenního programu budou přednášky o *J. Horejci* spojené s výtvarnými workshopy se zaměřením na modelování i haptické etudy a komentované prohlídky objektu *Domu U Kamenného zvonu* koncentrované na vnímání prostorů více smysly (akusticky, hapticky apod.).

18

V plánu je i setkání odborníků zabývajících se zprostředkování umění nevidomým návštěvníkům v kulturních institucích a věnujících se práci s nevidomými i obecně (integrace, edukace atd.) nebo také koncert ve spolupráci s organizací pro nevidomé hudebníky.

Součástí workshopů bude haptické vnímání kopií vybraných artefaktů ze sbírek GHMP prezentovaných na výstavě i taktilní testování sochařských materiálů (různé druhy keramické hlíny, kámen, dřevo, kovy, sklo atd.). Následovat bude výtvarná dílna a vlastní tvorba drobných plastik inspirovaných tvorbou umělce. Tyto akce budou realizovány na základě objednávek skupin klientů organizací, sdružení, škol a institucí, věnujících se podpoře nevidomých, ale zároveň i pro skupiny vidoucích návštěvníků, kteří prostřednictvím dočasného „simulovaného“ omezení zrakových vjemů mohou získat nové osobní zkušenosti s vnímáním uměleckého objektu.

Spolupráce na tvorbě kopií vybraných sochařských artefaktů prezentovaných na výstavě bude nabídnuta studentům a absolventům sochařství nebo designu na vysokých uměleckých školách (AVU, UMPRUM). Jako předlohy budou záměrně zvoleny objekty, které jsou tvarově podnětné, inspirativní i hapticky „atraktivní“ a které jsou součástí sbírek GHMP,

aby se poté staly základem trvalého vybavení našich ateliérů pro další haptické edukační aktivity v GHMP. Zajímavým typem akcí budou i komentované prohlídky objektu *Domu U Kamenného zvonu*, které budou zaměřeny nejen na části expozice, ale především i přímo na průzkum architektury objektu - včetně sklepů, koncertního sálu a kaple. Soustředovat se budeme na vnímání proměnlivé akustiky sálů i atmosféry prostoru a na hmatový průzkum stěn (například kamenné stěny románsko-gotických sklepů). V rámci již zmíněného plánovaného setkání odborníků a specialistů, zabývajících se prací s nevidomými v galerijním prostředí, je důležitým záměrem zrealizovat seminář na téma potenciál a využití haptického vnímání v galerijní edukaci – cestou tzv. „hapestetiky“. Zapojena budou případně i další související témata (braillovo písmo, inkluzivní vzdělávání atd.). Zajímavým zpestřením by měl být i speciální koncert, který bychom rádi zorganizovali ve spolupráci s organizací pro nevidomé hudebníky. **V průběhu příprav tohoto mimořádného týdne mohou z navázané spolupráce s dalšími institucemi vykristalizovat ještě nové podněty, díky nimž mohou být iniciovány další budoucí projekty.**

Z důvodu koncipování tohoto programu záměrně do poslední fáze konání výstavy a zároveň do začátku nového roku se bude jednat o "derniéru" doprovodných akcí k této expozici a zároveň o symbolické oficiální zahájení haptických edukačních aktivit v GHMP, které jsou jednou z důležitých priorit edukace v GHMP a které již částečně *rozvíjíme v eko-ateliéru v oranžerii Trojského zámku a v edukačním centru v Colloredo-Mansfeldském paláci.*

Duševně nemocní

Instituce, se kterými GHMP již spolupracovala v rámci této skupiny:

- **Bona, o.p.s.** (organizace pro duševně nemocné) příležitostná spolupráce
- **Ledovec Plzeň** (instituce pro duševně nemocné) jednorázová spolupráce

Edukační oddělení GHMP má poměrně velké zkušenosti s návštěvami a programy pro návštěvníky s duševní poruchou. GHMP uspořádala v minulosti tři klíčové výstavy na téma art-brut, umění duševně nemocných lidí (*Sbírka ABCD, Prinzhornova kolekce, Adolf Wolfli*). V rámci toho k nám dorazilo mnoho skupin z organizací pro duševně nemocné. **Klienty i odborné pracovníky těchto zařízení zajímalo, jak tvořili lidé – často neškolení umělci – pacienti s podobnými psychickými poruchami a problémy.** Měli jsme tak možnost vyzkoušet si práci i s touto skupinou lidí. **Ve většině případů platilo, že jsme nesměli fotit, případně jen tak, aby obličeje nebyly identifikovány.** Výrazným rysem těchto návštěvníků byly často nevyrovnané až „paranoidní“ stavy, kdy tito lidé měli často tendence brát si některé věci osobně...

V roce 2009 byly v *Domě U Kamenného zvonu* prezentovány práce našich návštěvníků z organizací pro duševně nemocné a mentálně postižené v rámci tříměsíční výstavy s názvem **„Inside-Outside“**, která byla jednou z doprovodných výtvarných akcí k výstavě *Prinzhornovy*

kolekce. Po úspěšné výstavě umění art-brut, *Sbírký ABCD (2006)* byl v *Domě U Kamenného zvonu* představen výběr ze slavné sbírky art brut německého psychiatra a historika umění *Hanse Prinzhorna*. Šlo o artefakty, které *Prinzhorn* získal z psychiatrických léčeben převážně německy mluvící Evropy mezi léty 1918-1920 pro *Muzeum patologického umění při ústavní klinice v Heidelbergu* a které proslavila roku 1922 jeho kniha ***Bildnerei der Geisteskranken (Tvorba duševně nemocných)***. *Prinzhorn* posunul hodnocení výtvorů duševně nemocných na vyšší úroveň – nahlížel na ně už nejen jako na diagnostický materiál, ale ocenil i jejich umělecké kvality.

Jednou z doprovodných výtvarných akcí právě k této výstavě byla komorní přehlídka výtvarných prací ***klientů Domova sociálních služeb Vlašská (DSSV)***, zařízení, které poskytuje služby občanům s mentálním postižením. Název „*Inside – Outside*“ měl být nárazkou na konfrontaci vnitřního a vnějšího světa psychicky, duševně i mentálně narušených lidí – na střety reality a fikce, iluzí a skutečnosti. Zároveň výraz „outside“ symbolizoval i určité vybočování, výjimečnost a jedinečnost tohoto druhu umění.

Prezentace nebyla statická, byla postupně v průběhu výstavy rozšiřována i o práce dalších návštěvníků – především dalších klientů z výše zmíněného zařízení (DSSV), kteří výstavu *Prinzhornovy kolekce* ve 2 – 3 skupinkách navštívili a následně na ní výtvarně reagovali vlastní tvorbou. Stejně akce se zúčastnili např. i klienti společnosti pro podporu lidí s mentálním postižením v ***ČR z Centra služeb Hvozdy***. Kromě toho se do projektu zapojili i návštěvníci z ***Ledovce Plzeň***, instituce pro duševně nemocné. Právě všechny jejich bezprostřední výtvarné reakce na interaktivní prohlídku výstavy ve formě vlastní tvorby zde byly také představeny. Jednalo se o tedy do jisté míry o výstavu "in progress" – tzn. ve vývoji – proto základem a východiskem byly sice již vytvořené práce klientů DSSV, ale jádrem a podstatou výstavy byla prezentace prací vytvořených přímo v GHMP jako bezprostřední reakce na výstavu v rámci doprovodných akcí. Výstava se tedy v době svého trvání intenzivně rozrůstala a počet výtvorů gradoval.

U některých autorů převažovala volba konkrétnějších námětů, u jiných byla naopak preferována abstrakce. Vystavena byla především kresba, malba a částečně i keramika a textilní tvorba. Některé obrázky byly spíše optimisticky laděné, jiné působily depresivněji. Autoři byli minimálně omezováni a byl jim dán co největší prostor k vlastnímu vyjádření i k svobodné volbě tématu i způsobu vyjádření. Takové výtvary lze považovat za nejautentičtější diagnostické materiály i za nejhodnotnější výtvarná díla. Bylo jim naznačeno, že se mohou inspirovat výstavou, konkrétními autory, díly nebo jen atmosférou výstavy.

Přestože se ve většině případů jednalo o autory s mentálním postižením (oproti duševně nemocným výtvarníkům z *Prinzhornovy kolekce*), výstava „*Inside – Outside*“ potvrdila, že **hlavní podstata jejich umělecké tvorby je téměř shodná**. Jedná se neškolenou, amatérskou tvorbu, která je ovlivněna a determinována pozměněnou psychikou autora. Pokud jde o typické rysy, lze mezi ně zahrnout důraz na detail blížící se určité specifické dekorativnosti a ornamentálnosti, výrazná barevnost a pestrost, často i prvoplánové uplatňování a

interpretace symbolů, v dobrém slova smyslu i naivita, primitivnost, infantilnost, urputnost, případně energičnost, expresivita, upřímnost, spontánnost přesto však jistá „opatrnost“, mírná „křečovitost“ a preferování menších formátů. Autoři se často dostávají díky svému intenzivnímu zaujetí do určitého hypnotického stavu – „tranzu“, kdy jako by o sobě nevěděli a jako by se proměnili v jakási média – zprostředkovatele, což je i jistý způsob relaxace, uvolnění, terapie.

Zatímco duševní porucha je do jisté míry léčitelná, mentální retardace není nemoc, je to trvalý stav. Duševní choroba může být ovlivněna i sociálním prostředím a životním kontextem, mentální porucha je způsobena organickým poškozením mozku. **Duševní nemoc se komplikovaněji identifikuje, její míra, stupeň a hranice jsou relativní. Mentální narušení je snadněji dešifrovatelné podle výkonů a rozumových schopností konkrétního člověka.** Projevuje se omezením logického, abstraktního a mechanického myšlení, slabší pamětí i nevyzpytatelnými a nečekanými reakcemi v emocionální oblasti. I tyto aspekty bylo potřeba mít na vědomí při práci s klienty.

Kromě vlastní tvorby založené na individuálním volném výběru tématu se pak naši návštěvníci pokoušeli o tvorbu mandal, což by mohlo působit jako zdánlivě možná již vyčerpaný nebo efektní námět, ve skutečnosti ale jde o velmi inspirativní a podnětný motiv (obzvláště pro zmíněné skupiny návštěvníků) - ornament... Byl vybrán mj. proto, že evokuje kromě jiného právě i oči (tento prvek byl totiž také vybrán pro propagační materiály k výstavě *Prinzhornovy sbírky* jako detail z jednoho ze zde prezentovaných obrazů...). Jak již bylo naznačeno - **ornamentálnost, dekorativnost, detailnost a členitost jsou také typickými rysy umění duševně nemocných lidí**, což také koresponduje s výstavou *Prinzhornovy sbírky*. Zároveň výrazná barevnost a pestrost jsou charakteristickými příznaky - atributy - umění duševně nemocných lidí. Mandalý mohou člověka uvést až do hypnotického stavu – léčí, uklidňují, poskytují podmínky a prostor pro meditaci, relaxaci, zklidnění, jejich tvorba je i skvělou terapií... I individuální výběr barev a tvarů je signálem, jaké má kdo vnímání, kdo má jaký vztah k barvám. Konkrétní intuitivní kombinace barev může identifikovat „nastavení“ a psychické rozpoložení konkrétního autora mandaly... Právě ze všech těchto výše zmíněných důvodů, paralel a blízkosti s uměním *art brut* jsme zvolili toto téma, které bylo pro naše návštěvníky přitažlivé, srozumitelné i velmi podnětné. Optimističtější návštěvníci volili pestré a veselé barvy, jiní naopak barvy temnější. **Někteří se u tvorby velmi soustředili, jiní naopak projevovali menší koncentraci.** Stejně téma, avšak pojaté různě a často i diametrálně odlišně, se tak může stát adekvátním diagnostickým materiálem. Zároveň takto atraktivní a srozumitelné téma se může stát i účinnou terapií.

Právě vhodně vedená a přizpůsobená výtvarná tvorba se může stát jednou z nejúčinnějších metod terapie, když ostatní způsoby selhávají. **Může dojít i k prolomení bariéry pasivity, mlčení a traumatického zážitku.** Opravdu potřebná je atmosféra bezpečí, jistoty, důvěry, ale i svobody. V nejlepším případě může být navázána i fungující komunikace, která může rozvíjet dovednosti a zároveň kompenzovat případné nedostatky, pomoci alespoň částečně k integraci do běžnějšího sociálního prostředí. Důležité je správně zvolit techniku, navázat

adekvátní dialog, ukázat cestu.

Protože mentální poruchy mají negativní vliv i na chápání a užívání řeči a písma, používá se často u těžších stupňů tohoto postižení ke komunikaci právě jednoduchých obrázků, symbolů, piktogramů... Proto i zde můžeme nalézt důležité souvislosti s vizuálním vnímáním a výtvarnou činností. Takovýto alternativní způsob komunikace zvyšuje aktivitu, rozšiřuje možnosti, je vhodný pro osoby, které mají velké potíže při vyjadřování. Přestože mají tito lidé často i mírně omezenou manuální zručnost, jsou schopni vykonávat jednoduchou tvořivou práci pod odborným dohledem nebo v chráněném prostředí. Lektoři a vychovatelé by měli klást důraz na pozitivní motivaci, protože koncentrace na jakoukoliv činnost bývá v některých případech extrémně nízká.

Umění *art brut*, umění v syrovém stavu (*l'art brut*), „*outsider art*“ je dnes již fenoménem. **Nemělo by být ztotožňováno s arteterapií, která je jako jeden z několika základních typů psychoterapie postupem, který využívá také podobně výtvarného projevu jako hlavního léčebného prostředku – mají však k sobě v mnohém blízko. Seznamování veřejnosti s tímto typem umění je velmi důležité.**

Výstava „*Inside – Outside*“ vznikla ve spolupráci s **Domovem sociálních služeb Vlašská**, který se zaměřuje na podporu dospělých lidí s mentálním postižením. Snahou je, aby tito lidé měli možnost se co nejvíce aktivně účastnit běžného života, co nejvíce se zapojit do komunity v takovém rozsahu, jaký se naučí zvládat. Tento přístup ke klientům směřuje k jejich větší samostatnosti, svobodě, spokojenosti sám se sebou i s celým svým životem. (zdroj: www.dssv.cz).

22

Do GHMP také příležitostně chodí klienti sdružení **BONA o.p.s.** pro lidi s duševními poruchami. Vždy je doprovází jejich peer-koordinátor (s vlastní zkušeností s duševní poruchou).

Zdravotně postižení

Naše externí lektorka má zkušenosti např. s dívkami trpící anorexií. Instituce, se kterými GHMP již spolupracovala v rámci této skupiny:

- **Psychiatrická nemocnice Bohnice** (dívky s anorexií) systematická spolupráce
- **Nemocnice Motol** (dětí, které se tam léčí) jednorázová spolupráce

Znevýhodnění

Instituce, se kterými GHMP již spolupracovala v rámci této skupiny:

- **Člověk v tísni** (volnočasový zájmový kroužek pro děti ze sociálně slabších rodin) příležitostná spolupráce
- **Domeček Praha 7** (organizace pro volnočasové aktivity dětí ze sociálně slabších rodin) systematická spolupráce
- **Nízkoprahové centrum pro děti a mládež Neratovice** (nízkoprahový klub) příležitostná spolupráce
- **Audiabac** (organizace pro děti z dětských domovů) jednorázová spolupráce
- **Letní dům** (organizace pro děti z dětských domovů) jednorázová spolupráce
- **Naděje** (pro lidi bez domova) jednorázová spolupráce
- **Ukrajinsko-evropská perspektiva** (dětí z konfliktních oblastí, sirotci a polosirotky) příležitostná spolupráce

Nepodnětné prostředí, nedostatečná finanční kapacita rodinného zázemí

V rámci této skupiny naší galerii systematicky a opakovaně před několika lety navštěvoval **Klub Domeček** - organizace pro děti ze sociálně slabších rodin. Rozdíl oproti ostatním skupinám byl velký. **Tyto děti si všech výtvarných materiálů vážily mnohem víc než děti z jiných a běžných skupin.** Měly velký zájem vše si brát domů (pravděpodobně z důvodu, že se jim doma z důvodů finanční tísně těchto věcí nedostává). Zároveň se ale uměly o vše podělit, byly velmi přátelské. Často zde bylo i několik sourozenců, a ti si vždy hodně pomáhali. Jednalo se mnohdy o větší romské rodiny. Tyto děti byly také ale poněkud divočejší a energetičtější.

23

Senioři

Většina typů edukačních aktivit GHMP je určena všem věkovým kategoriím, tedy i seniorům. Podobně jako školy si mohou také skupiny seniorů objednávat a rezervovat interaktivní prohlídky výstav spojené s případnou následnou výtvarnou akcí, nebo si mohou domluvit individuální workshop pro svou skupinu. **Kromě toho byl zahájen cyklus specializovaných workshopů pro seniory.** Akce probíhají v neděli mezi 15:00–18:00 cca 3x měsíčně ve výtvarném ateliéru GHMP. Také senioři se mohou stát pravidelnými členy výtvarného kroužku ve výtvarném ateliéru nebo mohou dorazit sami nebo se svými rodinami na speciální sobotní experimentální výtvarné akce v rámci cyklu sobotních výtvarných workshopů pro rodiny. Mezigenerační spolupráce je pro tyto workshopy příznačná. Zúčastnit se mohou také mimořádných workshopů organizovaných ve spolupráci s jinými institucemi. **Vítáme zde i jakkoliv znevýhodněné skupiny seniorů, kterým akce vždy adekvátně přizpůsobíme.**

Jak už bylo zmíněno výše - nedělní výtvarné dílny - ateliéry pro seniory jsou koncipované, organizované a realizované naší externí lektorkou - *MgA. Evou Pejchalovou*, absolventkou

VŠUP s pedagogickým minimem a s velkými zkušenostmi s výtvarnými dílnami pro seniory. Tato specialistka pro seniory realizuje nejen nedělní odpolední výtvarné dílny, ale připravuje pro ně také nově páteční večerní výtvarný ateliér. Tyto výtvarné dílny a ateliéry mají záměrně omezenou kapacitu (maximálně cca 10-15 lidí) - z tohoto důvodu se konají také jejich reprízy, aby všichni zájemci měli šanci se jich zúčastnit. Kapacita je limitovaná proto, aby práce byla soustředěnější a koncentrovanější. Starší osoby totiž vyžadují trpělivější, empatičtější a klidnější přístup, podrobnější vysvětlování atd. Akce je vždy maximálně formálně i obsahově provázaná s konkrétní výstavou, tvorbou daného autora nebo některým jeho dílem. **Senioři vždy za zvýhodněné vstupné navštíví danou výstavu a pak na ní následně reagují v našem ateliéru.**

Zároveň bylo již také výše naznačeno, že přes půl roku také realizuje v GHMP speciální přednášky o veřejné plastice pro dospělé a seniory další externí lektorka, *Mgr. Tereza Zborníková Kučerová*, kunsthistorička s dlouholetými zkušenostmi se seniory a univerzitou třetího věku. **Protože většinu návštěvníků tvoří starší osoby, je zde také omezená kapacita a snaha o intimnější, klidné a přátelské prostředí.**

Mateřská dovolená

V nabídce edukačních aktivit Galerie hlavního města Prahy je realizován cyklus tvořivých dílen, určený pro rodiče na mateřské a rodičovské dovolené, kteří do Galerie přicházejí se svými nejmenšími dětmi. Prostřednictvím výtvarného umění lze velmi pozitivně ovlivňovat rozvoj dětské představivosti, kreativity a smyslové zkušenosti. Pro děti je přínosné seznamovat se s uměním a galerijním prostředím již od útlého věku. Cílem a smyslem cyklu je u dětí podnítit pozitivní vztah k návštěvám galerií, seznámit se zábavnou formou s galerijním prostředím. Výtvarné akce vede externí lektorka – opět *Mgr. Jiřina Bělohradská* - specialistka nejen na znevýhodněné, ale i na tuto cílovou skupinu, která poutavou, hravou a srozumitelnou formou, uzpůsobenou věku dětí i potřebám rodičů, přibližuje aktuální výstavy a objekty ve správě Galerie hlavního města Prahy. **Během prohlídky vede dialog nad jednotlivými díly, podněcuje rozhovory o umění a kultuře.** Součástí programu je také tematická výtvarná dílna, která poskytuje dětem i rodičům příjemnou atmosféru k vlastní tvorbě. Dalším neopomenutelným přínosem tohoto cyklu **je setkávání a sdílení pozitivních zážitků.**

Dětské domovy

Galerie hl. m. Prahy již realizovala několik akcí pro dětské domovy. Většinou jednorázově nebo nepravidelně. Systematicky nepracujeme zatím s žádným dětským domovem.

V roce 2012 poskytla GHMP prostory ve sklepích v *Domě U Kamenného zvonu* dvěma výstavám prací dětí z dětských domovů, které byly organizovány dvěma organizacemi

„*Audabiac*“ (www.audabiac.cz) a „*Letní dům*“ (www.letnidum.cz).

Organizace *Audabiac* v rámci projektu „*Uměním ke svobodě*“ poskytuje dětem letní výtvarné tábory ve Francii a naše galerie poskytla zdejší románsko-gotické sklepy pro prezentaci výtvorů dětí, které navštěvovaly několik let opakovaně tyto tábory. Každé dítě zde bylo prezentováno ve vývoji – od jeho dětských kreseb až po ty „dospělejší“... Byla zde prezentovaná i fotodokumentace a videozáznamy různých výtvarných akcí na těchto táborech. *Letní dům* také podporuje děti z dětských domovů, koncipuje pro ně aktivity (především právě i výtvarné) a snaží se pomoci dospívajícím dětem integrovat se do života a do světa dospělých. Součástí výstavy byly i speciální workshopy a prohlídky výstavy. Na výstavě se částečně podílel i umělec *Petr Nikl*.

Nezaměstnaní

Nemáme žádné zkušenosti s touto skupinou, pouze s lidmi bez domova: výstava fotografií lidí bez domova ve spolupráci s organizací Naděje, společná lektorská prohlídka *Colloredo-Mansfeldského paláce* a lidí bez domova.

Drogově závislí

Nemáme žádné zkušenosti s touto skupinou

25

Výchovné ústavy

Nemáme žádné zkušenosti s touto skupinou

Menšiny

Již třikrát (dvakrát o Vánocích a jednou o letních prázdninách) dorazily do Galerie hl. m. Prahy děti z Ukrajiny (většinou sirotci nebo polosirotci), které ztratily rodiče, většinou otce, v rusko-ukrajinském konfliktu (bud byli zabiti nebo jsou nezvěstní). Organizace „*Ukrajinsko-evropská perspektiva*“, kterou podporují a rozvíjí hlavně ukrajinští imigranti v ČR, vždy organizuje prázdniny pro děti z Ukrajiny v Praze. Jde o týden plný aktivit, her, výletů a exkurzí. Zapojené instituce pro ně většinou vše realizují úplně zdarma. Opakovaně bývá ke spolupráci vyzývána i *Galerie hl. m. Prahy*, která tomuto projektu vždy vyjde vstříc a tyto akce už 3x úspěšně realizovala (*Dům U Kamenného zvonu*, *Colloredo-Mansfeldský palác*, *Trojský zámek*). **Vždy se zde mj. potvrzuje, že umění je „mezinárodní univerzální jazyk“ – přestože máme vždy tlumočení do ukrajinštiny, někdy překlad téměř ani není potřeba a děti často samy pochopí postup, techniku, téma atd...**

Někdy do GHMP dorazí třídy, kde tvoří většinu skupiny děti romské národnosti. Bývá to např. z částí Prahy, kde často bydlí (např. Praha 3). Jsou divočejší a temperamentnější, ale dokážeme je vždy zaujmout a přimět i motivovat k tomu dávat pozor, správně reagovat a tvořit...

Přistěhovalci (jiné kulturní zázemí)

Bývají již součástí školních skupin i sobotních workshopů – integrujeme je automaticky mezi ostatní, práce s nimi je zatím bezproblémová

Kombinované postižení

Nemáme žádné větší zkušenosti s touto skupinou, bývají součástí skupin s mentálním postižením – viz výše.

Smíšená skupina – ústavy

Nemáme žádné zkušenosti s touto skupinou

26

Spolupráce s asistenty

Navázání spolupráce s institucí - pokud je to možné, snažíme se včas a dopředu být na skupiny maximálně připraveni a být o jednotlivých klientech detailně informováni, snažíme se zároveň do podrobnosti informovat i asistenty o programu a všech případných „nástrahách“ a úskalích v galerii...

Závěr

Práce s návštěvníky se specifickými potřebami má velký smysl. Na základě intenzivní praxe se neustále potvrzuje, že návštěva galerie a vnímání umění je pro lidi s jakýmkoliv typem a stupněm postižení obohacujícím zážitkem i přínosnou zkušeností. Zkvalitňování a rozšiřování nabídky pro toto publikum je **jednou z nejdůležitějších priorit rozvoje edukace v GHMP**. Plánujeme nejen nadále zachovat současnou úroveň, ale máme za cíl tyto aktivity ještě více rozvíjet. Umožňuje to i velká podpora vedení GHMP.

Lucie Haškovcová, Jiřina Bělohradská

Klienti péče Domova svaté rodiny, zařízení pro dospělé s mentálním postižením, během prohlídky barokně-rokokového patra v Colloredo-Mansfeldském paláci. Foto: Mgr. Jiřina Bělohradská, 2016

Žáci Modré školy, určené pro žáky se zdravotním postižením, při workshopu k výstavě Jana Kubíčka v Městské knihovně v Praze. Foto: Mgr. Jiřina Bělohradská, 2014

Program pro děti s rodiči na mateřské a rodičovské dovolené k výstavě Někdy v sukni v Domě U Zlatého prstenu. Foto: Mgr. Jiřina Bělohradská, 2014

Program pro žáky Základní školy speciální a Praktické školy Rooseveltova k výstavě Mileny Dopitové v Městské knihovně. Foto: Mgr. Jiřina Bělohradská, 2014

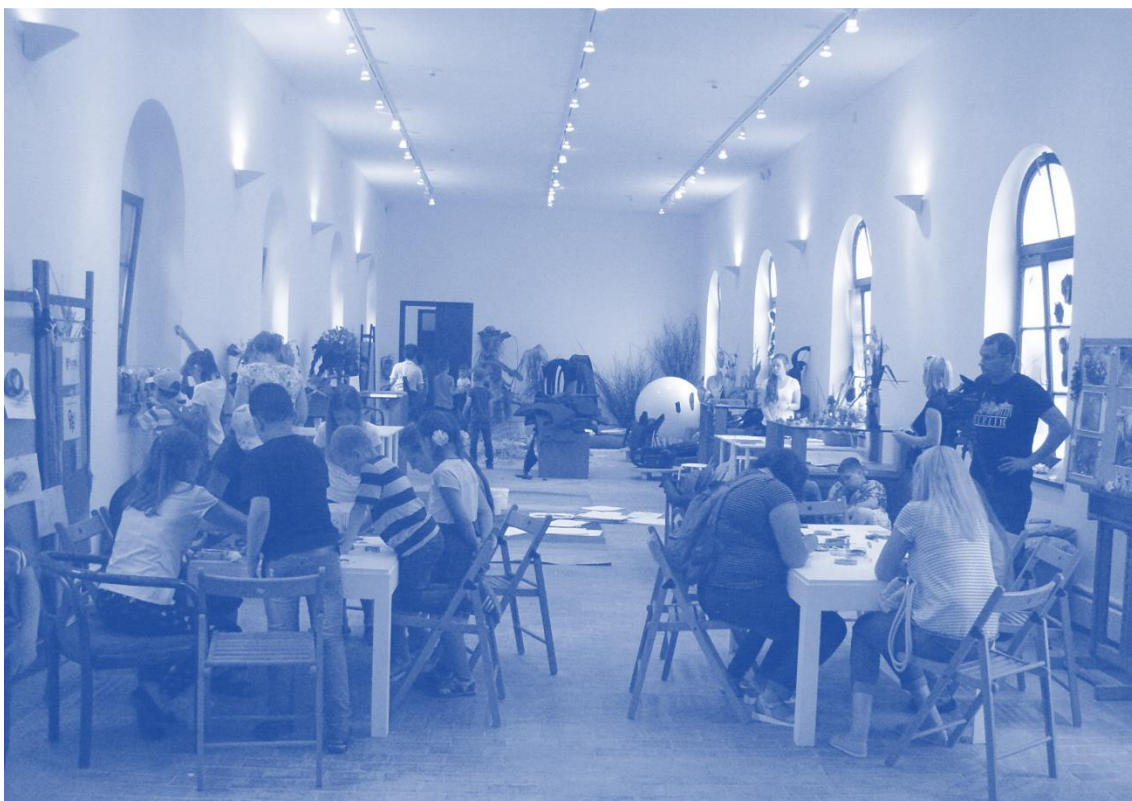
Program pro skupinu dětí s mentálním postižením ze MŠS, ZŠP a ZŠS Bártova k výstavě Slovanská epopej ve Veletržním paláci. Foto: Mgr. Jiřina Bělohradská, 2016

Workshop pro děti ze sociálně slabších rodin z Klubu Domeček v ateliéru v Domě U Zlatého prstenu. Foto: Mgr. Lucie Haškovcová, 2007

Prohlídka Colloredo - Mansfeldského paláce pro děti z Ukrajiny, které přišly o rodiče v rusko-ukrajinském konfliktu. Foto: Mgr. Lucie Haškovcová, 2015

Workshop v eko-ateliéru v zahradě Trojského zámku pro děti z Ukrajiny, které přišly o rodiče v rusko-ukrajinském konfliktu. Foto: Mgr. Lucie Haškovcová, 2016

Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem (GMU): Práce s veřejností se specifickými potřebami v GMU

Edukátorka: MgA. Lucie Kabrlová (v GMU od 2013, plný úvazek)

Skupiny se specifickými potřebami, se kterými instituce pracuje: lehké a střední mentální postižení; tělesně postižení; smyslově postižení; znevýhodnění – nepodnětné prostředí; znevýhodnění – nedostatečná finanční kapacita rodinného zázemí; znevýhodnění – senioři; Počet organizací, se kterými instituce spolupracuje: 11

Úvod

V GMU pracuji od roku 2013 na pozici kurátorky práce s veřejností a edukátorky. Již od samého začátku jsem navázala na pořádání pravidelných akcí galerie pro školy i širokou veřejnost, postupem času jsem realizovala vlastní programy. Zkušenosti z edukativní činnosti jsem měla již z předešlého zaměstnání v *Podřipském muzeu v Roudnici nad Labem*. Pracovala jsem v jednom městě, v jiné instituci, vymýšlela **workshopy a výtvarné dílny** pro stejnou veřejnost. Změnila jsem jen místo a obor svého působení a snažila se tehdy **nepřetrhnout niť**, kterou jsem po dobu dvou let propojila různé skupiny učitelů, dětí, zájmových sdružení i rodičů na Roudnicku. Přeorientovala jsem se jen na jinou specifickou oblast – výtvarné umění – moderní i současné.

V galerii jsem se setkala s úplně jiným přístupem než v bývalé instituci, mně velmi blízkým. Za vstřícnost vůči návštěvníkům, pozitivní přístup a motivaci zaměstnanců patří velký dík současné ředitelce **Aleně Potůčkové**, která od svého nástupu v roce 2008 navázala na činnost svých předchůdců a otevřela prostor pro nové metody nejen v oblasti edukační práce. Za jejího působení byla například ustavena pozice edukátora a kurátora pro práci s veřejností, vybudoval se Dětský ateliér, galerie se zapojila do festivalu Muzejních nocí a byly navázány úzké vztahy s **Pedagogickou fakultou UJEP v Ústí nad Labem** a mnoha roudnickými partnery. Galerie razí cestu odborné práce, kvalitního vzdělávání, otevřenosti vůči široké veřejnosti a tolerance k „jinakosti”.³ Doprovodné programy jsou pestré a zaměřují

³ Poslání instituce a hodnoty, které sdílí, definuje **Strategie rozvoje 2014–2024**, zpracovaná v roce 2014: „Posláním Galerie moderního umění je pečovat o svěšené kulturní dědictví a rozšiřovat jej, zprostředkovávat široké veřejnosti přitažlivým způsobem vrcholné estetické hodnoty a působit přitom v rámci sítě českých galerií jako originální, nepominutelná instituce, která zajímavým způsobem spojuje tradici se současností. K poslání nás zmocňuje mandát daný zřizovací listinou příspěvkové organizace Ústeckého kraje, schválenou na základě usnesení Rady Ústeckého kraje č. 47/15/2001 ze dne 5. 9. 2001, a zákonnými předpisy (především zákon č. 122/2000 Sb. o ochraně sbírek muzejní povahy a vyhláškou č. 275/2000 Sb.), ale také důvěra našich návštěvníků a partnerů, stejně jako hodnoty, které vyznáváme. Patří k nim rovnost přístupu k veřejnosti, zodpovědnost za svěšenou uměleckou sbírku a její růst a o architektonickou památku (sídlo galerie) a péče o ně, odbornost, důvěryhodnost, vůle vzdělávat a předávat hodnoty veřejnosti, otevřenost vůči různým uměleckým přístupům a projevům, úcta k tradici i modernitě, vůle experimentovat, odvaha, kreativita,

se na různé skupiny lidí - zasvěcené odborníky i „obyčejné“ lidi, kteří třeba nikdy neslyšeli o galerii, neorientují se v historii umění a přicházejí k nám třeba jen za zábavou a rozptýlením. Zde si osvojí vizuální vjemy z umění českých malířů a sochařů, setkají se s novými lidmi, navzájem si předají zkušenosti a díky vlastnímu tvoření si odnesou nevšední zážitky. Často od nás odcházejí spokojení a nadšení návštěvníci, kteří se k nám rádi vrací. Můžeme se proto cíleně zaměřit na kontinuální spolupráci a vymýšlet programy, které podporují naše poslání – zprostředkování umění široké veřejnosti. Lidé se specifickými potřebami jsou její přirozenou součástí, a proto i oni jsou našimi pravidelnými návštěvníky a zapojují se do doprovodných programů (divadelních představení a koncertů).

Návštěvníci se specifickými potřebami

Našimi cílovými skupinami jsou vedle milovníků výtvarného umění a zasvěcené veřejnosti především mateřské, **základní a střední školy, gymnázia, rodiny s dětmi, dospělí v produktivním věku, senioři, návštěvníci města Roudnice nad Labem** a Podřipského regionu. GMU spolupracuje také s velkým potěšením s řadou institucí, jejichž posláním je **práce s lidmi se specifickými potřebami**. Pravidelně nás navštěvují organizace, které se starají o lidi s lehkým mentálním, duševním a fyzickým postižením – skupiny se smíšeným postižením (*Křesťanská misijní a charitativní iniciativa Naděje v Litoměřicích*), skupiny se sociálně znevýhodněnými – např. **Základní praktická škola v Roudnici nad Labem** nebo **Farní charita v Roudnici nad Labem** s romskou komunitou nebo senioři **Univerzity 3. věku UJEP v Ústí nad Labem**.

Často se také stává, že návštěvníci přijdou na prohlídku bez ohlášení (samostatně i ve skupinách). Na různé nepředvídatelné situace je každý zaměstnanec galerie, který přijde do kontaktu s návštěvníky, připraven. Je obeznámen s jistými druhy postižení i druhem pomoci. Kromě systematické spolupráce s institucemi, které již v minulosti galerii navštívily, se snažíme oslovit také organizace, které si k nám teprve cestu mohou najít. **Všem je ve foyer galerie k dispozici dotazník, jenž nám poskytuje zpětnou vazbu o našich službách.** Každý má také možnost zanechat kontakt, být tak zahrnut do galerijního adresáře a dostávat pravidelné informace o dění v galerii.

originalita, smysl pro krásu a kvalitu, respekt k jiným uměleckým disciplínám, empatie vůči duchu a potřebám místa, v němž

instituce působí, vůle vytvářet přátelské a pozitivní prostředí pro setkávání lidí a přemýšlení o umění, kultuře a společnosti, tolerance, úcta k jinakosti, slušnost, solidarita, vstřícnost, pracovitost, loajalita k instituci, samostatnost v řešení úkolů, zaujetí pro věc, smysl pro týmovou práci, participace na rozvoji instituce.“

Příprava programů pro návštěvníky se specifickými potřebami

Speciální **programy, které skupiny vyžadují, vymýšlím aktuálně k dané situaci, jsou tzv. „šité na míru“ konkrétním návštěvníkům i konkrétní výstavě či části stálé expozice.** Při jejich realizaci se řídím především svou vlastní intuicí a cítem pro možnosti a potřeby návštěvníků. Pokud to okolnosti vyžadují, spolupracuji s kvalifikovanými partnery. Často přepracovávám již hotový koncept galerijní animace k nové výstavě a využívám vystaveného umění pro přímou interakci a bezprostřední zážitky.

Během programů se stylizuji do různých rolí – jednou vystupuji jako malíř a jindy zase jako jiná postava podle vybrané historické epochy či námětu obrazů. **Učím návštěvníky pozorovat detaily a vnímat poselství zašifrované do obsahu uměleckých děl.** Každé dílo vypovídá o době svého vzniku a každý jej vnímá a hodnotí subjektivně. Předvádím různé možnosti interpretace, ale nikomu nic nevnučuji, jen motivuji k přemýšlení. Záleží na vnímání, myšlení a představivosti každého návštěvníka. U narativního umění vymýšlíme různé příběhy, při vnímání abstraktního hledáme vztahy mezi tvary a barvami. V umění se žádné meze nekladou, nacházíme se ve svébytném světě svobody. I návštěvníci, kteří nedokážou pochopit složité souvislosti, rádi poslouchají a prožívají umění skrze svůj vlastní svět, který je mu blízký. Každý chce slyšet o jiném obraze, proč tu právě visí tento a jak je namalovaný, každému se líbí jiný a právě takový by chtěli mít doma.

Každý člověk je také rád pochválen a povzbuzen. Mnozí se spíše podceňují, říkají „že to nezvládnou“. To u nás neexistuje, každý se může stát „umělcem“. Stačí mít dobrý nápad a snahu zapojit se do kolektivní práce. V úvodní části animace všechny seznámím jednoduchou formou s uměleckým kontextem a s vybranou výtvarnou technikou, ale finální dílo každý dotvoří podle sebe. Pro navození příjemné atmosféry během tvoření často hraji na sluneční buben *Sundrum* – melodicko-perkusivní hudební nástroj s čarokrásným zvukem, který je vhodný pro muzikoterapii, meditace, relaxaci a hraní pro radost. Kromě hudby bych v budoucnu také ráda využila mé začátečnické zkušenosti z eurytmického semináře – zaměřeného na pohybové umění.

Tito lidé jsou velmi vnímaví. Prostor svobody je důležitý pro kreativní myšlení a imaginaci. Nezahlcuji je tolik podrobnými informacemi a mluvím krátce. Nechám jim prostor pro vlastní vyjádření. **Často dělám pauzy a čekám, co je samotné napadne.** Jaké by to asi bylo, kdyby byli umělcem, nebo co na obrazech v galerii chybí – moře, zvířata, západ slunce... Na základě jejich vlastní zkušenosti.

Zajímá je výtvarná technika – tu vybírám takovou, aby jí zvládl každý bez ovládání kreslířských a malířských dovedností. **Programy trvají přibližně 90–120 minut, nutná je vždy delší přestávka na odpočinek, svačinu a klid.** Návštěvníci se vydrží soustředit na prohlídku výstavního sálu, po delší pauze i na výtvarnou dílnu. Neunaví se a jsou zapálení. Jako by je v galerii oslnila múza umění a byli jí omámeni. Výtvarná tvorba poskytuje nekonečné možnosti v oblastech autentického vyjádření, seberealizace, budování vlastních světů. Umění také spojuje lidi, odstraňuje předsudky a bariéry.

Takové specializované programy neporádám ve velkém množství. Přibližně pětkrát

do roka, ale jsou postavené na dlouhodobé a systematické práci, kterou stále rozvíjím.

Kvalita zde vyhrává nad kvantitou. Zatím si našich vzájemných projektů velmi vážíme. Ráda připravuji program pro kohokoliv. Buď si nás lidé najdou sami, nebo se snažím v delších intervalech oslovovat nové skupiny s aktuální nabídkou.

Pozvánky rozesílám pravidelně elektronickou poštou, umísťuji na galerijní webové stránky, facebook, google, webové stránky turistických portálů, **Ústeckého kraje** apod. Při oslovení více lidí využíváme formu vylepování plakátů ve městě přes výlepovou službu **Kulturních zařízení Města Roudnice nad Labem**, hlášení místního rozhlasu nebo inzerce v Roudnických novinách. Specializované doprovodné programy nabízím jen konkrétním skupinám a často dávám přednost osobnímu setkání. Je to proces, který je stále živý, a mnohé možnosti jsou ještě před námi. Na realizaci galerijních animací, výtvarných dílen a vybavení ateliéru využíváme každoročně finanční podpory grantu **Města Roudnice nad Labem** – projektu *Esteticko-výtvarné a edukativní práce s dětmi a mládeží*.

Práce v bariérovém prostoru

Prostory galerie nejsou bohužel zcela bezbariérové. Návštěvníci s větším pohybovým omezením jsou při vstupu do galerie vždy odkázáni na pomoc druhých. Nelze se pohybovat prostorem galerie úplně samostatně – nacházejí se zde drobné překážky omezující volný pohyb: tři venkovní schody, těžké dveře, vyvýšení sálu, nedostatek míst k odpočinku... Řešení spočívá v pomoci personálu a použití rampy. Nemáme ani sanitární zařízení přizpůsobené vozíčkářům. To je situace, která může některé lidi s těžším handicapem odradit.

Galerie má zpracovanou vizi rekonstrukce včetně vytvoření dalšího zázemí pro návštěvníky.⁴ Cíl je však zatím obtížně realizovatelný vzhledem k složité majetkoprávní situaci. Často nás tíží i nedostatek financí. **Proto v galerii dbáme alespoň na kvalifikaci zaměstnanců, kteří přicházejí pravidelně do styku s návštěvníky. Omezujeme tak možné sociální a komunikační bariéry:** neschopnost vzájemného sdělování, společného radování, strádání při neverbální komunikaci a upřednostňujeme vzájemné porozumění, ohleduplnost, upřímnost, důvěru, empatii a toleranci.

Já jsem například navštívila seminář **Přátelská pracoviště**, konaný v rámci projektu Sociální dialog v kultuře a sociálních službách pod vedením lektora **Mgr. Davida Šourka** (ředitele Diakonie Českobratrské církve evangelické) a pořádaného **Centrem rozvojových aktivit UZS ČR**. Nově získané poznatky ze semináře využívám při práci s veřejností.

⁴ Viz Alena Potůčková a kol., *Galerie moderního umění / Strategie rozvoje 2014–2024*. Roudnice nad Labem, GMU 2014.

Dlouhodobá spolupráce se sociálními organizacemi / příklady dobré praxe

V GMU specificky nepracujeme s jednotlivými druhy postižení a jedná se o smíšené skupiny.

Lehké a střední mentální postižení a tělesně postižení

Instituce, se kterými v této skupině návštěvníků spolupracujeme:

Divadelní soubor kulturního centra pro lidi s mentálním postižením Studia Oáza od roku 2009.

Galerie dlouhodobě spolupracuje s ***Divadelním souborem kulturního centra pro lidi s mentálním postižením Studia Oáza***, které nabízí kulturní, vzdělávací a umělecké aktivity pro lidi s mentálním postižením. Poskytuje jim kvalitní náplň volného času a umožňuje rozvinout jejich schopnosti, najít smysl života a integrovat se do společnosti. Herci nacvičují pravidelně pod vedením scénografky ***Kateřiny Tiché*** a režiséra ***Pavla Sopera*** nové představení podle kvalitních literárních předloh (například *Viktor Dyk, Milá sedmi loupežníků, Edgar Alan Poe, koláž z povídek a básní, Karel Jaromír Erben, Kytice* apod.), které nejprve zahrají v ***Divadle Na Prádle*** v Praze a poté je reprízuji v roudnické galerii.

Studio Oáza oslovila paní ředitelka Potůčková, která zhlédla jejich představení v Praze a seznámila se s vedením a jeho programem. **Od té doby v Roudnici studio uspořádalo již šest divadelních inscenací a stalo se naším partnerem. Představení má velkou odezvu ze strany roudnické veřejnosti**, setkáváme se s nadšením lidí, kteří chtějí podpořit a vzdát hold hercům za jejich úsilí a smysl pro humor. Každé představení se neobejde bez závěrečného aplausu, je to velmi dojemná situace, která **integruje zdravé lidi a lidi „nemocné“**. Všichni od sebe navzájem čerpají ohromnou energii a inspiraci. To vše se děje v zaklenutém prostoru barokní jízdní dráhy za přítomnosti vystavených děl, které umocní nevšední zážitek herců i diváků. Spolupráce se souborem Oáza i návštěvnost jejich představení v galerii jsou vzorovým příkladem dobré praxe.

O jedné návštěvě divadelního představení *Studia Oáza* napsala ***Anna Koloburdová*** ze ***Sociálně terapeutické dílny Naděje v Litoměřicích*** ve sborníku ***Významné události ze života naší dílny*** krátký článek „***V únoru za kulturou do Roudnice nad Labem***“: „14. února hostoval v Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem pražský divadelní soubor kulturního centra pro lidi s mentálním postižením *Studia Oáza* s představením *Deset malých černoušků* od Agáty Christie. Rozhodli jsme se podpořit tuto akci naší účastí a s klienty jsme představení navštívili. Zpracování známé literární klasiky se nám velmi líbilo. Ocenili jsme jednoduchou a nápaditou scénu a herecké nasazení účinkujících.“

Znevýhodnění – nepodnětné prostředí

Instituce, se kterými v této skupině návštěvníků spolupracujeme:

Nízkoprahové zařízení Farní charity v Roudnici nad Labem pro děti a mládež od roku 2009

GMU také dlouhodobě spolupracuje s **Farní charitou v Roudnici nad Labem**. Její zaměstnanci pomáhají lidem v nouzi na základě křesťanské lásky. **Věnují se dětem, mládeži i dospělým jedincům z Roudnice nad Labem a okolí ve věku od 6–26 let. Prostřednictvím sociální práce a nabídky volnočasových a vzdělávacích aktivit přispívají k jejich sociálnímu začlenění do běžného života.** Farní charita provozuje **Nízkoprahový klub**, při kterém působí taneční soubor *Bengha čhaja*, nově **Somnakune Čerhaja (Zlaté hvězdy)**, který v galerii vystupuje pravidelně v rámci festivalu **Galerijního dne a noci (letos jsme pořádali již osmý ročník)**. **V tanečním souboru vystupují romské děti, které jsou velice pohybově nadané.** Dokážou tančit na jakoukoliv hudbu a předvádějí prvky tradičních romských i moderních tanců. I tyto děti dávají najevo své nadšení a radost z toho, že mohou obohatit odpolední program *Galerijního dne* za vděku a potlesku publika.

V rámci spolupráce s farní charitou jsme se také seznámili s nadanou mladou romskou zpěvačkou **Pavlinou Matiovou**, která pochází z Roudnice nad Labem. Již několikrát jsme ji oslovili. Vystoupila v hudebním programu vernisáže nebo na koncertu s romským klavíristou **Tomášem Kačem**. Pavlína úspěšně absolvovala studium na **Mezinárodní konzervatoři v Praze**, kde již několik let žije a kde také vystupuje jako sólistka v několika muzikálech. **Tomáš Kačo** je mladý talentovaný klavírista, skladatel a zpěvák. Absolvoval *Janáčkovu konzervatoř v Ostravě, Akademii múzických umění v Praze* a v roce 2014 získal stipendium na prestižní americké hudební škole *Berklee College of Music v Bostonu*. Koncert se uskutečnil v rámci *Mezinárodního romského festivalu Khamoro*.

Při koncipování doprovodných programů jsme zavedli **prvek opakování**, který **napomáhá různým cílovým skupinám v orientaci v nabídce a vyzývá je k pravidelným návštěvám galerie**. **Návštěvníci se mohou spolehnout**, že v rámci výstav probíhají komentované prohlídky, galerijní animace a výtvarné dílny, na konci výstav připravujeme jako derniéru filmové večery. Významný sociální přesah mělo například promítání emotivního filmu *Hany Ševčíkové Opři žebřík o nebe*, jenž se zabýval nonkonformní osobností faráře z podtatranské vesnice – ochránce lidí na okraji společnosti. Film přišli zhlédnout lidé z *Nízkoprahového centra* i dalších partnerských institucí. Vzbudil mezi diváky obrovský ohlas.

Alespoň jednou za rok pořádáme **přednášku některé z předních osobností společenských věd na aktuální téma**. Ve spolupráci s *Nízkoprahovým zařízením Farní charity pro děti a mládež a Gymnáziem v Roudnici nad Labem* jsme v roce 2014 pozvali v rámci programu pěstování kultury „tolerance k jinakosti“ **Davidu Tišera** (občanského aktivistu, který osobitými formami upozorňuje na problémy, jimž v české veřejnosti čelí romská menšina a LGBT lidé). Přednášku **Romové v České republice** (předsudky, sociální vyloučení, vztah k romské menšině, romské dějiny, jazyk a sociokulturní zázemí Romů) navštívili žáci

z 2. stupně roudnického gymnázia s kantory, děti i učitelé z *Farní charity*, pracovnice *Sociálního odboru Městského úřadu Roudnice nad Labem* i široká veřejnost. *David Tišer* svým působivým vystoupením přesvědčil nejen mladé publikum o potřebě tolerance a úcty k jiným kulturám. Otevřel tak aktuální téma, které se setkalo s velkým pochopením a zájmem.

Lehké mentální postižení a smyslově postižení

Institute, se kterými spolupracujeme:

- **Občanské humanitární sdružení Perspektiva v Roudnici nad Labem** od roku 2004 do roku 2013
- **Křesťanská misijní a charitativní iniciativa Naděje v Litoměřicích** od roku 2014

Galerijní animace nebo výtvarné dílny? Možná úskalí a nedorozumění

Kromě výtvarných dílen, které pořádám v galerii, mohou lidé z Roudnice navštívit workshopy v *Podřipském muzeu*, výtvarné dílny v *Knihovně Ervína Špindlera*, *Ateliér Výtvarka*, *Dům dětí a mládeže* nebo *ZUŠ v Roudnici nad Labem*. Všechny instituce pořádají výtvarné dílny pro děti i dospělé.

Takovou nabídkou výtvarných činností nelze zaujmout všechny občany Roudnice, především z časových důvodů. Proto je v mém zájmu **pořádání odlišných programů** – galerijních animací, které se orientují na poznání výtvarného umění, interakci a zážitek, nikoliv na hotový výrobek, který si každý může odnést domů. **Výtvarné dílny pořádám především pro veřejnost – děti a rodiče i dospělé, střídavě jednou za měsíc v sobotu.** Ke každé výstavě jsou pravidelně pořádány *Galerijní animace*. Nabízíme rovněž po dohodě možnost realizovat výtvarné dílny i během všedních dnů. **U galerijních animací se ze začátku vyskytl občas problém, že si mnohé pedagožky nedovedly představit, co se pod pojmem animace skrývá.** Byly proto nedůvěřivé. Po absolvování programu si však rychle ujasnily koncept vzdělání spojeného s výtvarným tvořením a orientací na zážitek. **Dnes již mnohé z nich přicházejí opakovaně.**

Jistá nedůvěra však stále trvá ze strany učitelů a především ředitelů škol. Proto jsme s ředitelkou galerie **sjednaly osobní setkání** a navštívily ředitele roudnických škol a učitele výtvarné výchovy, dějepisu a základů společenských věd. **Představily jsme poslání galerijní práce a možnosti spolupráce.** Dalším rokem jsme je pak pozvaly do galerie a připravily pro ně program v rámci videoinstalace *Pavla Mrkuse – Jindy / Another Time*. Návštěvník galerijního prostoru se mohl na chvíli stát součástí efektního virtuálního prostředí, založeného na působivém zvukovém a obrazovém rytmu. Výstava byla jiná, originální, nevšední, vizuálně atraktivní a blízká myšlení současných dětí a adolescentů... Čekali jsme zájem učitelů o médium videa i možnost inspirovat mládež, jak lze jinak využívat nové technologie. Mezi učiteli se našli stejní nadšenci jako my, ale i nedůvěřiví kritici.

Galerijní animaci **Světelné hry** navštívili např. žáci *Praktické školy v Roudnici nad Labem*, jejichž paní učitelky (**Mgr. Andrea Hendrichová, Sandra Černá**) pravidelně zveřejňují své zážitky i zážitky svých žáků na školním webu. Návštěvu výstavy *Pavla Mrkuse* uvedly větou: **„Jak zpestřit hodiny pracovního vyučování? Jednoduše. Pojdte do galerie.“**

A pokračovaly: *„Žáci osmého a devátého ročníku na výstavě Pavla Mrkuse prožili dvě netradiční hodiny pod vedením Lucie Kabrlové. Výstava založená na digitalizaci - videoprodukcí využívala světelné a zvukové podmalby. Žáci se v první části ve svých fantaziích přenesli do jiných prostorů. Druhá část rozhýbala těla a na bílé stěně se vytvořilo stínové divadlo, následovala hudební show s bubny tvořená k promítaným obrazcům. Závěrečná část patřila vlastním návrhům do prostoru galerie.“*

Návštěvnost ostatních škol se během tohoto roku zvýšila. Jistě k tomu přispěla i skutečnost, že jsme po rozhovorech s řediteli a pedagogy zrušili poplatek za animace a nabídli školám veškeré programy zdarma. Odstranili jsme tak poslední bariéru, která znemožňovala přijít celému kolektivu dětí a mládeže včetně těch ze sociálně znevýhodněných rodin.

S negativní zkušeností v podobě nezájmu jsem se setkala ze strany **Občanského humanitárního sdružení Perspektiva z Roudnice nad Labem**, které sdružuje zdravotně a tělesně handicapované občany z Roudnice a okolí. Byla jsem překvapena, protože se tak přetrhla niť spolupráce se sdružením, jehož pracovníce a klienti pravidelně navštěvovali workshopy v Podřipském muzeu i výtvarné dílny mé předchůdkyně v galerii. Během tří let mého působení v galerii nás již nenavštívili, i když byli několikrát zváni. Při jednom setkání mi bylo řečeno, že modernímu umění nerozumějí... nikoliv klienti sdružení, ale samotné pracovníce. **Ráda bych je v budoucnu přesvědčila o opaku, že i moderní a současné umění jsou vhodné pro lidi s handicapem.**

Příklad z dobré praxe

Spolupráce s Křesťanskou misijní a charitativní iniciativou Naděje v Litoměřicích

To, že jsou programy úspěšné a vhodné i pro návštěvníky se specifickými potřebami, dokazuje spolupráce s *Křesťanskou misijní a charitativní iniciativou Naděje v Litoměřicích*, se kterou jsem navázala dobré vztahy v roce 2014. **V litoměřické pobočce Naděje byly založeny sociálně terapeutické dílny pro lidi s mentálním znevýhodněním, kteří nenašli uplatnění na trhu práce.** V terapeutických dílnách se klienti kromě seberealizace a pracovních dovedností také seznamují s různými výtvarnými technikami.

I jejich vedoucí **Anna Koloburdová** je zasvěcený člověk a dbá na své vzdělání a předávání informací druhým lidem. Byla to však náhoda, která propojila naše cesty. Paní Koloburdová tehdy sama navštívila sobotní výtvarnou dílnu pod mým vedením – zkusila si **výtvarnou techniku enkaustiky** a od té doby pravidelně navštěvuje galerijní dílny pro dospělé. Tehdy hledala možnou inspiraci. Brzy nás napadlo připravit program i pro klienty Naděje. Požádala jsem **Annu Koloburdovou** a její vedoucí **Petru Smetanovou** z Naděje, aby nás seznámily

s jejich posláním a lidmi, kterým pomáhají, i jejich pohledem na spolupráci s galerií:
“Před třemi lety otevřela litoměřická Naděje sociálně terapeutickou dílnu. Jejím posláním je poskytování dlouhodobé a pravidelné podpory osobám s mentálním a kombinovaným postižením za účelem zdokonalování jejich pracovních návyků a dovedností prostřednictvím sociálně pracovní terapie. V rámci dílny byl vytvořen prostor, kde by se klienti mohli seberealizovat, uplatnit své speciální schopnosti, zlepšovat pracovní dovednosti a dostat tak šanci uspět v běžné společnosti. Pro klienty bylo připraveno několik výrobních programů, které jsou zaměřeny na nácvik uklízacích prací, kurz šití na šicím stroji, zahradní práce, zaučení ve šperkařské technice chainmaille a účast na výrobě mýdel, svíček a košíků z papíru. Pomocí těchto činností dochází k formování základních pracovních dovedností a návyků potřebných pro úspěšný vstup na trh práce.

S Galerií moderního umění v Roudnici nad Labem spolupracujeme pravidelně již třetím rokem. V rámci spolupráce je pro nás mimo jiné každoročně připraven letní workshop, při kterém se naši klienti mají možnost blíže seznámit s různými výtvarnými technikami. Samotná tvorba potom probíhá přímo ve výstavním prostoru galerie. V prvním roce se klienti zúčastnili, pod vedením edukátorky paní Lucie Kabrlové, speciální dílny zaměřené na práci s barvou a seznámení se s technikou tisku. Výchozí inspirací pro tvorbu se stalo dílo Mikuláše Medka Svatý voják. Samotné práce se zúčastnila také vedoucí sociálně terapeutické dílny paní Anna Koloburdová, která popsala průběh tvoření takto: „Při tvorbě jsme byli obklopeni díly významných českých malířů, což vytvořilo krásnou inspirativní atmosféru a vtáhlo nás to do tvořivého procesu. Nejprve se zkoušel tisk takzvaně na nečisto. K dispozici jsme dostali mnoho různých razítek, ale i netradičních předmětů jako např. podložku do dřezu nebo kancelářské sponky. Potom každý dostal malířské plátno a vytvořil si vlastní obraz dle své fantazie. Na závěr jsme vytvořili společné dílo, jehož výchozí inspirací se nám stalo dílo Otakara Slavíka, kterého jsme si všimli na plakátu z jeho výstavy Barvou o život.“

Výsledky tvorby byly umístěny do zasedací místnosti Naděje v Litoměřicích. Vedoucí dílny dále hodnotí spolupráci s galerií: „Velmi si vážím a oceňuji vstřícný a otevřený přístup vedení galerie a zaměstnanců k našim klientům. Vyzdvihla bych především dobrou komunikaci, vystižení potřeb našich klientů, přizpůsobení se jejich možnostem, sestavování programu na míru a podle našich požadavků a časté konzultace s animátorkou o vhodnosti programu, do jejichž přípravy a realizace vkládá hodně energie. Když o naší spolupráci přemýšlím, převládají u mě pocity radosti z dobré spolupráce a smysluplnosti a prospěšnosti našich společných aktivit.“

„Výtvarné workshopy pro lidi s handicapem se mohou stát důležitou součástí nabídky terapeutické dílny. Klienti díky odbornému vedení a dobře zvolené technice ze strany galerie poměrně lehce vytvoří krásné dílo, ze kterého mají radost, dále mají možnost se seznámit s dalšími lidmi, podívají se do jiného města, učí se využívat hromadnou dopravu. Trénování praktických dovedností je spojeno s uměleckým zážitkem a klienti tak mohou prožít obohacující program, na který potom dlouho vzpomínají. Tímto děkujeme Galerii moderního umění za krásné zážitky, odborné vedení a profesionální přístup, se kterým k celé spolupráci přistupují.“ (Anna Koloburdová, Petra Smetanová)

Druhým rokem jsme s klienty Naděje realizovali dílnu na téma **Malba podle vitráží** – pracovali jsme s plátnem, zlatou barvou ve spreji, lepicí páskou a akrylovými barvami. Pozlacené plátno jsme připravili den předtím a klienti měli za úkol polepit jej páskou – vytvářeli „cesty“, které se občas křížily, vznikly tak geometrické tvary (trojúhelníky a čtverce), které sami různými barvami a štětcem vymalovali. Na závěr se sundala páska, která na obrazech zanechala zlaté lemování. **Tato technika se všem líbila, bavila je a s výsledkem byli velmi spokojeni.** Velice je překvapilo jednoduché a působivé použití lepicí pásky.

Letos jsme v návaznosti na výstavu **Antonína Hudečka** malovali v plenéru a přenesli se do období tvůrčí atmosféry přelomu 19. a 20. století, kdy moderní krajináři opustili ateliéry a vydali se s barvou v tubě, štětcem, plátnem a malířským stojanem do přírody.

Překvapila mne originalita, s jakou klienti Naděje k práci přistoupili. Prvním úkolem bylo namalovat místo, kde se cítí dobře. Seznámili nás se svým domovem. *Járovi* se dům skoro nevešel na papír formátu A4, nezbylo mu místo na stromy a kopce, které jsou v jeho okolí. Musela jsem okamžitě reagovat. Aby mohl s tužkou v ruce pokračovat, použili jsme další papír a oba obrázky spojili. *Martin* byl úspornější. Dům ve velikosti cca 5 cm umístil do centra papíru stejného formátu a prázdnou plochu zaplnil symboly stylizovaných stromů (věčka + čárka), které velice pečlivě řádkoval vedle sebe a pod sebe, jako by na papíře byla mřížka ze čtverců. Jeho tvary i jejich umístění se blížily ke geometrickému vyjádření a opakování. Každý měl svůj osobitý rukopis.

O naší spolupráci referuje vedoucí dílen také ve **Čtvrtletníku dílny**, kde napsala článek „**Umělcem na jedno dopoledne**“, ze kterého cituji úryvek: „*Doprovodné programy GMU jsou známé pro svou kvalitu, příjemnou atmosféru a umění přiblížit se široké veřejnosti. Obrazy, které zdobí zasedací místnost, jsou výtvorem klientů ze sociálně terapeutických dílen Naděje - oblast Litoměřice, které vznikly v rámci milé spolupráce s Galerii moderního umění v Roudnici nad Labem. Doufáme, že z nich načerpáte elán a pozitivní náladu, s jakou díla vznikala. Tímto děkujeme Galerii moderního umění za krásné zážitky, odborné vedení a profesionální přístup, se kterým k výtvarné dílně a celé organizaci výtvarného dopoledne přistoupili. Také děkujeme klientům za jejich nadšení, se kterým se zapojili do tvorby.*“

Několikrát jsme také navštívili klienty na pobočce v Litoměřicích, kde jsme se seznámili s prací na tkalcovském stavu. Tuto zkušenost jsme poté využili v rámci výstavy **Evy Brodské** – autorky tapisérií. Pobočka Naděje v Litoměřicích nám po dobu konání výstavy zapůjčila tkalcovský stav. To je také důkazem, že naše spolupráce je založena na vzájemné podpoře a pomoci. Kromě vedoucí terapeutických dílen *Anny Koloburdové* pravidelně navštěvují programy v galerii i sociální pracovnice Naděje – **Renata Szmolenová** a **Monika Kühnová**. Díky jim i díky setkání s uměním a galerijním prostředím dostávají tito lidé šanci uspět v běžné společnosti. Velice nás těší, že k tomuto procesu můžeme být i my v galerii nápomocní.

V roce 2013 se galerie zapojila do **Komunitního plánování Města Roudnice nad Labem** – do pracovní skupiny *Děti, mládež a rodina*. V pracovní skupině jsou zástupci základních škol Roudnice nad Labem, nízkoprahových zařízení pro děti a mládež i zaměstnanci *Sociálního odboru Města Roudnice nad Labem*. Skupina monitoruje stávající situaci ve městě s ohledem na aktuální služby, které jsou určeny pro rodiny s dětmi a děti a mládež.

Galerie prezentuje zkušenosti z praxe programů pro sociálně znevýhodněné i handicapované a nabízí pomoc při realizaci jednotlivých programů pro roudnické děti, žáky, studenty a rodiče v rámci kooperace místních organizací. Snažíme se tak podporovat smysluplné aktivity i alternativní způsoby vzdělávání a zábavy.

V rámci této skupiny jsem se bohužel nesetkala se zájmem o trvalou spolupráci, možná jen nárazovou. „Galerijní prostředí prý není pro všechny děti“. Učitelé a pracovníci vnímají galerii jako prostor pro vybrané, slušné a „čisté“ děti, které jim neudělají ostudu. Děti ze sociálně slabších rodin jsou prý nezvladatelné a učitelé se bojí, aby něco nerozbily.

I v našem zájmu je samozřejmě na prvním místě ochrana uměleckých děl. Hlídní dětí (aby se chovaly po dobu animace v galerii slušně, nesahaly na obrazy a nerušily návštěvníky) máme na starosti i my z galerie: edukátor a kustodi, kteří jsou při ruce každému učiteli.

Na animace zveme omezený počet žáků, a když je jich ve třídě kolem třiceti, rozdělujeme je na dvě skupiny. Já sama nemám zkušenosti s nezvladatelným dítětem, které by nerespektovalo pravidla pro návštěvníky galerie. Občas to vnímám tak, že mají tyto děti omezené možnosti. Naopak si myslím, že právě pro ně je **vhodné seznámení s jiným zajímavým a kultivovaným prostředím i s jinou osobou, která pro ně může být inspirující.**

Když nás tyto děti navštíví, jsou velmi vnímavé a vděčné, že se jim někdo věnuje s nadšením, že jim dává prostor pro svobodné myšlení a kreativitu, podněcuje je k vlastnímu tvoření a chová se k nim slušně, jako ke všem návštěvníkům bez rozdílu. **To, že je galerie místo k rozjímání, pozorování, setkávání, výměnu názorů a diskuzi i meditaci, je důležité nepodceňovat a dát všem dětem šanci, aby to poznaly na vlastní kůži.**

Pracovní skupinu jsem několikrát navštívila, někdy s delší přestávkou, ale ráda se tam opět ukážu a nenechám se odradit. Přála bych si, aby tyto děti získaly dobré zkušenosti a byla jim vysvětlena základní etická pravidla. **Návštěva galerie, divadla či jiné významné kulturní instituce pro ně může být dobrým příkladem,** může třeba i rozhodujícím způsobem ovlivnit další život a nastartovat zájem o poznávání, kulturu, umění. **Škola ve spolupráci s galerií může leckdy nahradit nezájem o výchovu a vzdělávání ze strany nefunkční nebo sociálně znevýhodněné rodiny.**

Další příklady dobré praxe

Smíšená skupina

Instituce, se kterými spolupracujeme:

- **Základní praktická škola v Roudnici nad Labem od roku 2010.**

Pokud pracujeme v galerii s *praktickou školou*, objevuje se zde kombinace nejrůznějších faktorů, kterými jsou: **lehké mentální postižení, znevýhodnění z nepodnětného prostředí a znevýhodnění s nedostatečnou finanční kapacitou rodinného zázemí.**

Jako příklad dobré a kontinuální spolupráce bych ráda uvedla zkušenosti s přípravou i realizací programů pro **Praktickou školu v Roudnici nad Labem**. Tato škola má již delší dobu vstup do galerie volný, navštěvovala programy mých předchůdkyň a navštěvuje je dodnes. **Práce s nimi je jiná.** Kolektiv žáků vedený zkušenou pedagožkou vnímám jako přátelský. **Učitelka** není bezbřezě benevolentní, **má nastavená svá pravidla**, která musí každý žák dodržovat, **je zde viditelná vzájemná domluva i naslouchání.** Práce s těmito dětmi i mne nabíjí a dává smysl. Základní škola praktická z Roudnice nad Labem začala pravidelně se svými žáky navštěvovat galerijní animace i prohlídky galerie nebo využívá lektorské programy studentů *Katedry výtvarné výchovy UJEP v Ústí nad Labem* během *Galerijního dne*. Oslovila jsem paní učitelku **Andreu Hendrichovou**, aby nám svou práci, školní prostředí Praktické školy a její žáky představila. Mé dotazy probíhaly formou rozhovoru:

42

1) Mohla byste mi povědět o Vašem vztahu k dětem, které vyučujete? Jak se zapojujíte do výuky a jaké jsou vaše metody práce a zkušenosti.

„Ve škole pro děti se speciálními potřebami pracuji 16 let. Nestačí použít pouze slovo práce či zaměstnání, ale také koníček. Pokud člověk pracuje s těmito dětmi, musí v první řadě pracovat s láskou, porozuměním, uměním naslouchat a se značnou trpělivostí.

Výchovně vzdělávací práce na praktických a speciálních školách je zaměřena na rozvíjení a kultivaci osobnosti žáků s mentálním postižením, na poskytování vědomostí, dovedností a návyků, potřebných v praktickém životě. Škola působí speciálně pedagogickými metodami na celkový rozvoj žáka aktivováním jeho schopností. Často musí být odstraňovány nedostatky způsobené negativními vlivy na jeho dosavadní vývoj.

Do těchto typů škol přicházejí žáci z odlišného rodinného prostředí, a proto hlavním východiskem práce pedagogů je důkladné poznání žáka, jeho schopností, psychických možností i individuálních zvláštností. Důležitý pro tyto děti je prožitek, proto by neměl být prchavý. Pro toho, kdo jej prožíval, je nezapomenutelný, má trvalý význam, znamená něco zvláštního. Dítě je schopno si v rozhodujících chvílích vybavit a převzít opěrné body do dalších situací. Prožitky nejsou pedagogicky ovlivnitelné, buď se vytvářejí, nebo ne.

Mé pozorování a kontakt s těmito dětmi mi potvrdil, že jsou schopny na podkladě prožitku

vstřebat více informací, zpětně si je vybavit a použít v dalším vzdělávání. Dlouhodobější charakter je vázán na podněty z rodiny."

2) Jak vnímají žáci práci, úkoly, řád, tvoření a kreativní činnosti. Jací jsou a jaké mají rodinné zázemí? V čem jsou "jiní" a v čem třeba výjimeční.

„Do speciálních a praktických škol, přicházejí žáci z odlišných prostředí a proto hlavním východiskem práce pedagogů je důkladné poznání žáka, jeho schopností, psychických možností i individuálních zvláštností. Podle toho je pak možné obsah učiva rozlišit či redukovat.

Proces integrace do školního prostředí je silně ovlivněn mírou podnětů z rodiny. Jsou děti, které mají předškolní období chudé na podněty a jejich smysly nejsou tříbeny tak, jako v průměrných rodinách. Dítě si nečmárá, nekreslí, nemaluje, neučí se básničky, necvičí si paměť. Citlivost smyslových orgánů je tímto snížena, a protože vnímání není spojeno s praktickou činností, je psychomotorika dítěte poznamenána. Výjimku tvoří hudba a tanec, zde se dokáže uvolnit a vyjádřit své pocity.

Práce s dětmi vyžadující zvláštní péči je obtížná. Pedagog musí znát dobře psychiku dítěte. Děti bývají často neklidné, netrpělivé, nedokážou se delší dobu soustředit, vykřikují, ruší. Je nutno vyzdvihnout a pochválit práci v činnostech bližší jeho mentalitě, dítě v nich nachází místo pro svoji realizaci. Jde zejména o oblast výtvarné, pracovní, hudební a tělesné výchovy. Výtvarná a umělecká oblast: důraz kladen na rozvoj tvořivosti, fantazie, představivosti a estetického cítění. Z počátku nutná velká podpora a vedení pedagoga."

43

Smíšená skupina

Institute, se kterými v této skupině návštěvníků spolupracujeme:

- **Přípravná třída Základní školy Školní v Roudnici nad Labem od roku 2015**

Pokud pracujeme v galerii s *přípravnou třídou*, objevuje se zde kombinace nejrůznějších faktorů, kterými jsou: **znevýhodnění z nepodnětného prostředí a znevýhodnění s nedostatečnou finanční kapacitou rodinného zázemí.**

Další podobnou skupinou, pro kterou jsem letos připravila animační program poprvé, jsou žáci z **Přípravné třídy Základní školy Školní v Roudnici nad Labem** s učitelkou výtvarné výchovy **Petrou Herrmannovou**. Jedná se o jedinou přípravnou třídu v Roudnici nad Labem, která je naplněna minimálním počtem sedmi žáků.

Přípravné třídy základní školy se zřizují pro děti s odkladem povinné školní docházky.

Činnost pedagoga v přípravné třídě je zaměřena na systematickou přípravu, na rozvoj dovedností a návyků, řeči, samostatnosti i sociálního začlenění. **Výukový program na celkovou školní připravenost je zaměřen na eliminování nedostatků.** Umožňuje následující začlenění do vyučovacího procesu v první třídě, čímž se **předchází budoucím školním neúspěchům**, které v řadě případů negativně ovlivňují další vývoj dítěte. Jedná se o děti se

sociálním nebo jazykovým znevýhodněním, se sníženou koncentrací pozornosti, s grafomotorickými obtížemi, s vadami řeči, se sníženou koordinací pohybu apod.

Výhodou přípravné třídy **je navázání úzkého vztahu s učitelem i školním prostředím** a možnost na stejné škole pokračovat ve studiu. **Učitel respektuje individuální potřeby každého dítěte.** Součástí výukového programu je procvičování hrubé i jemné motoriky, návyků sebeobsluhy a hygieny, časové a prostorové orientace, hudebního a výtvarného projevu, koncentrace pozornosti. Děti v přípravné třídě nedostávají známky, ale těší se z každé slovní pochvaly nebo jsou odměněny symboly (smajlík a hvězdička). Podle zkušenosti paní učitelky převládá bohužel v mnohých případech nezáměr rodičů. Ti jsou často pasivní nebo neumí ohodnotit posun a vývoj dítěte.

S touto skupinou jsem bohužel nebyla předem obeznámena a připravila pro ně program, který realizuji pravidelně pro předškoláky. Sama jsem byla překvapena, jak se od nich skupina dětí lišila. Byla velmi pestrá, každý vyžadoval jiný druh pozornosti. Byly zde děti, které úkol pochopily a byly pečlivé, jiné děti jej také pochopily, ale byly abnormálně rychlé, objevilo se však mezi nimi i absolutní nepochopení a problémy s vyjadřováním. Děti nebyly vnímavé, pozorné, zvědavé, neuměly rozeznat barvy a některé neznaly ani počáteční písmeno svého jména.

Po dalším setkání s paní učitelkou jsem přehodnotila činnosti, které jim mohu v galerii nabídnout. Žádné míchání barev, ale vedení stopy tužky, umístění objektů do prostoru a pokrytí plochy papíru, úkoly na motoriku jemnou i hrubou, na koordinaci těla, prozatím žádná orientace na týmovou práci, ale individuální přístup. Výhodou při prvním setkání bylo rychlé střídání a variabilita činností. **Tyto děti nevnímají práci programově, ale intuitivně, nemají žádná očekávání - funguje u nich moment překvapení, budují si teprve zkušenosti – prožitek, toho co si vyzkouší na vlastní kůži.** V našem oboru je často důležitá improvizace, a proto ani ta nechyběla a animaci jsme si nakonec všichni užili.

44

Znevýhodnění – senioři

Instituce, se kterými spolupracujeme:

- **Domov důchodců v Roudnici nad Labem od roku 2013 do roku 2015**
- **Univerzita 3. věku UJEP v Ústí nad Labem (frekventanti roudnického kurzu Dobrodružství malby) od roku 2013**
- **Ateliér Výtvarka v Roudnici nad Labem od roku 2013**

Další početnou skupinou našich návštěvníků jsou senioři. V minulosti jsme realizovali speciální výtvarné dílny pro klienty **Domova seniorů v Roudnici nad Labem**, ale jejich návštěva se bohužel pro nízkou podporu vedení domova a omezené možnosti dopravy klientů do galerie moc často zatím neopakovala. Tuto skupinu budeme v nejbližší době opět kontaktovat a nabídneme jim pořádání výtvarných dílen v jejich prostorách. Dáváme však přednost návštěvě programů v expozici galerie, a proto také pravidelně navštěvujeme

Kavárničku seniorů v Roudnici nad Labem, kde zveme aktivní roudnické seniory na výstavy i doprovodné programy.

Letos jsme připravili poprvé **Výtvarnou dílnu s komentovanou prohlídkou nejen pro prarodiče** na téma **Hlava, ruce, nohy... / Figurální tvorba (kresba, malba) podle živého modelu** v rámci mezinárodního *Dne Seniorů* v sobotu 1. 10. 2016. Dílna se uskutečnila pod vedením lektorky **Jitky Kratochvílové z Univerzity třetího věku UJEP v Ústí nad Labem**.

Po prohlídce vybraných figurativních děl ve stálé expozici galerie se účastníci učili porozumět stavbě lidského těla, vnímání proporcí a zachycení výrazu osobnosti. Program měl velký úspěch, a proto jsme se rozhodli jej realizovat pravidelně každý rok.

Častými návštěvníky galerie jsou frekventanti roudnického kurzu **Dobrodružství malby Univerzity třetího věku UJEP v Ústí nad Labem** s lektorkami **Jitkou Kratochvílovou** a **Vladkou Drahozalovou**. Ti pravidelně navštěvují galerii a s velkým zájmem a potěšením zde po krátkém slovním úvodu malují volně podle originálů - krajinomalbu, zátiší i abstrakci. Pro tyto studenty U3V jsem také jednou realizovala výtvarnou dílnu na téma **Enkaustika**. Touto technikou byl vytvořen obraz **Františka Ronovského - Nehoda** z roku 1967, který se v té době nacházel ve stálé expozici. Studenti U3V v galerii nacházejí mnoho impulsů k vlastnímu tvoření. Malíři - senioři měli také letos poprvé možnost vystavit své práce ve foyer galerie. Výstava nazvaná **Na zámku** představila nevšední pohledy z okna jejich ateliéru, který sousedí s roudnickým zámkem.

Jednorázová spolupráce

45

Smíšená skupina

Instituce, se kterými spolupracovali na projektu *Integra Jam aneb „Umělecká tvorba jako prostředek integrace mentálně, zdravotně, sociálně a jinak handicapovaných skupin do společnosti“*:

- **Katedra výtvarné kultury PF UJEP v Ústí nad Labem**
- **Základní umělecká škola v Roudnici nad Labem**

V roce 2012 jsme v galerii poprvé pořádali ve spolupráci se studenty doktorského studia **Katedry výtvarné kultury PF UJEP v Ústí nad Labem** a organizátorkou **Jitkou Kratochvílovou** (lektorkou Ateliéru Výtvarná v Roudnici nad Labem a U3V UJEP a asistentkou KVK Pedagogické fakulty UJEP v Ústí nad Labem) interaktivní projekt **Integra Jam**, který volně navázal na předešlé tři ročníky umělecko-integračního festivalu. **Cílem projektu je pokus o integraci sociálně, mentálně a jinak handicapovaných skupin do společnosti prostřednictvím umělecké tvorby** (workshopu *3D graffiti, knittingu a dalších streetartových technik, workshopu airbrushu, graffiti paintingu, stencils, stickers a divadelní dílny*). Tuto akci navštívili klienti o.p.s. *Perspektiva* nebo *Praktická škola z Roudnice nad Labem*.

Výtvarná tvorba zde byla chápána jako specifický prostředek vyjádření a zároveň komunikace

s okolním světem. **Jako by si najednou se štětcem v ruce byli všichni rovni.** Jitka Kratochvílová o akci napsala: „Klient, který se ve svém životě mohl potkat s nepochopením nebo nedorozuměním při verbální a sociální komunikaci s okolím, tak získá novou formu bezeslovného vyjádření svých dojmů, pocitů, nálad či vnímání světa kolem sebe. Projekt nemá klienty situovat pouze do pozice „přidavačů“, kdy dostanou vymyšlený a předpřipravený úkol, který pouze manuálně vyplní, protože se jedná o pozici, kterou jim současná společnost poskytuje. Chceme, aby se klient stal rovnocenným členem řešitelské skupiny, která se bude podílet na splnění úkolu rovným dílem.“

Studentský festival *Integra Jam*, který stále realizují každoročně studenti *Katedry výtvarné výchovy Pedagogické fakulty UJEP*, se již koná pouze v Městských sadech v Ústí nad Labem, kde má univerzita zázemí. Jednoho ročníku jsem se zde také zúčastnila a vedla pohybový workshop točení obručí. Získala jsem tak nové zkušenosti i kontakty pro další spolupráci.

Mentální postižení střední až těžké a tělesně postižení

Instituce, se kterými jsme spolupracovali:

- **Jedličkův ústav a školy v Praze.**

Na jaře 2014 navštívili galerii klienti **Jedličkova ústavu v Praze. Byla to skupina přibližně dvanácti lidí, z toho dvou asistentů, kteří se starali o dva lidi na vozíčku.** Ostatní si prohlíželi výstavu a stálou expozici **samostatně**. Navštívili nás sami bez předešlého objednání. Shodou okolností jsem se po dobu jejich návštěvy pohybovala ve výstavním sálu. Proč je zaujala zrovna výstava **Vratislava Karla Nováka**, která byla situována v zadní části jízdárny i v galerijním foyer? Nováková díla – ať už jde o rozměrné nebo drobné hravé objekty – jsou složité technické mechanismy, které téměř vždy využívají pohybu (vyvíjeného motorem nebo mechanicky rukou), a velmi často také světla a zvuku. Část výstavy byla interaktivní. Z vlastní zkušenosti jsem zjistila, že **haptický zážitek byl blízký všem věkovým generacím.**

Objektem *Prognostický simulátor Planetoskop (Veselý kolotoč)* točili malé děti i jejich rodiče, dokonce i prarodiče a vnímali změny pohybu v podobě předpovědi počasí. V prostoru výstavy vzniklo zvláštní místo bez zábran a ostychu. Díla **V. K. Nováka** (nazvaná např. *Ptákolet* nebo *Pytlík-Vrtulka*) působila hravě a lákavě, každý se na chvíli zastavil v čase a užíval si moment radosti z pohybu. Ať už se rozsvítilo a uvedlo do pohybu monumentální *Velké motovidlo* nebo dvě konstrukce starých dětských kočárků, které parafrázovaly nevěstu se závojem z igelitu a ženicha s větrákem. **Všechna díla reagovala na pohyby návštěvníků, komunikovala s nimi a uváděla je do vzájemných vztahů.** Lidé se dívali ze všech stran a hledali možné asociace, co by to asi mohlo být? Stejně tak reagovali i návštěvníci z Jedličkova ústavu.

Tato výstava i ve mně zanechala milou vzpomínku na spojení všech lidí s uměním.

Ve skupině návštěvníků byl i jeden nevidomý pán, kterého doprovázela jeho přítelkyně.

V mém doprovodu na díla jemně sahal a chtěl se seznámit s jejich tvarem i barvou. I u děl, na

která sáhnout nemohl, vnímal jejich umístění v prostoru a mé slovní zpodobnění. V jeho výrazu bylo znát zaujetí, sama jsem vnímala možné obrazy, které se promítaly v jeho hlavě a vykouzlily mu úsměv na tváři. I tento zážitek je důkazem, že lidé **se specifickými potřebami a různými handicapy dokážou vnímat umění „všemi“ smysly a mohou tak navštěvovat i speciální programy pro ně připravené.**

Jiné organizace pro lidi s těžkým mentálním a tělesným postižením jsme zatím neoslovovali. Především z důvodu, že se nenacházejí poblíž města Roudnice nad Labem a jejich návštěva galerie je tak omezena i vzdáleností, kterou by museli klienti absolvovat.

Duševně nemocní a zdravotně postižení a znevýhodnění – dětský domov

Také s těmito klienty nemám prozatím žádné zkušenosti. Pro duševně nemocné a zdravotně postižené nemáme v nabídce specializované programy a též mi není známo, že by se v okolí Roudnice nad Labem nacházel Dětský domov. Pro tyto klienty mohu po předešlé dohodě specializované programy realizovat, pokud nás však sami osloví. V současnosti se soustředíme především na pravidelnou spolupráci s organizacemi v okolí našeho města.

Závěr

Všechny uvedené aktivity posílily mé zkušenostní zázemí a motivovaly mě k vynalézání dalších speciálních metod spolupráce se znevýhodněnými skupinami návštěvníků galerie. Velkou odměnou mi vždy byla radost a nefalšované potěšení klientů z jejich vizuálních zážitků z výstav a stálé expozice i z jejich vlastní kreativity.

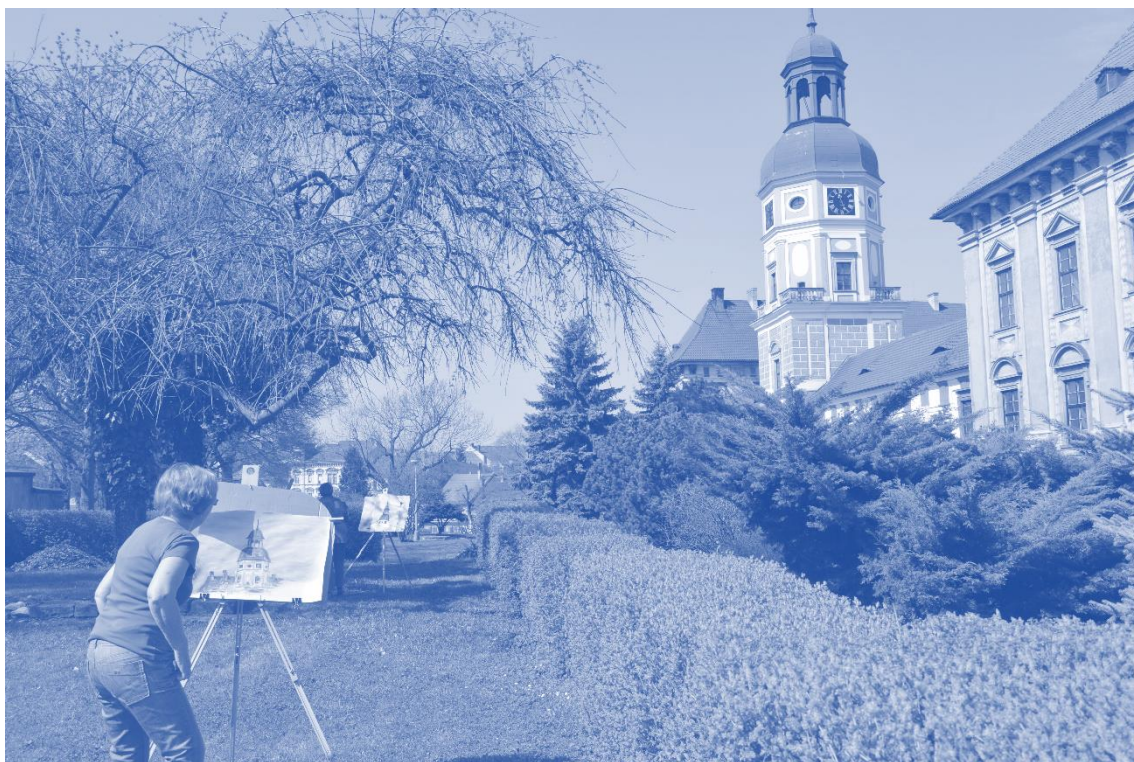
Lucie Kabrlová

Návštěva stálé expozice a videoinstalace Pavla Mrkuse _ Jindy.
Klienti Domova se zvláštním režimem v Terezíně. Foto: D. Brunerová, 2016

Žák Jedličkova ústavu a školy při skupinové prohlídce výstavy V. K. N. Vratislava Karla Nováka.
V pozadí dílo Kočárky 2003. Foto: L. Kabrlová, 2014

Malba v plenéru a příprava na výstavu Na zámku kde byly představeny práce třinácti nadšených frekventantů roudnického kurzu Dobrodružství malby U3V UJEP v Ústí n/L. Foto: L. Kabrlová, 2016

Výtvarná dílna nejen pro prarodiče na téma Figurální malba podle živého modelu v rámci mezinárodního Dne Seniorů 1. 10. pod vedením Jitky Kratochvílové z U3V UJEP v Ústí n/L. Foto: D. Brunerová, 2016

Komentovaná prohlídka stálé expozice roudnické galerie s kurátorkou Ninou Michlovskou pro Domov důchodců v Roudnici nad Labem. Foto z archivu Domova důchodců, 2015

Žáci Přípravné třídy Základní školy Školní v Roudnici nad Labem během animace Malba v plenéru k výstavě Antonín Hudeček a Okoř. Foto: L. Kabrlová, 2016

Výtvarná dílna Malba podle vitráží pro klienty Sociálně terapeutické dílny Křesťanské misijní a charitativní iniciativy Naděje v Litoměřicích. Foto: L. Kabrlová, 2015

Galerijní animace Světelné hry k videoinstalaci Pavla Mrkuse_ Jindy_Another Time pro Praktickou školu v Roudnici nad Labem. Foto: L. Kabrlová, 2016

Vystoupení souboru Somnakune Čerhaja (Zlaté hvězdy) Farní charity Roudnice nad Labem
v rámci festivalu Galerijního dne a noci. Foto: L. Kabrlová, 2016

Vystoupení divadelního souboru kulturního centra pro lidi s mentálním postižením Studia Oáza
Deset malých černoušků – na motivy slavného případu královny detektivek A. Christie. Foto: L. Kabrlová, 2015

Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích

Zkušenosti a postřehy z práce se znevýhodněnými skupinami návštěvníků

Edukátorka: PhDr. Olga Kubelková (v SGVU od 1989, plný úvazek); Skupiny se specifickými potřebami, se kterými instituce systematicky pracuje: lehké a střední mentální postižení; znevýhodnění – nepodnětné prostředí; znevýhodnění – nedostatečná finanční kapacita rodinného zázemí; znevýhodnění – senioři;
Počet organizací, se kterými instituce spolupracuje: 8

Úvod

V Severočeské galerii výtvarného umění v Litoměřicích pracuji od roku 1989, kdy edukace v muzeích a galeriích byla na samém začátku. Postupně jsem, tehdy ještě s kolegyní, začala připravovat první programy pro žáky základních škol. Když jsem v roce 2002 po návratu z mateřské dovolené do galerie přemýšlela, jakým směrem by se měla ubírat práce s různými cílovými skupinami, vytkla jsem si jako svůj cíl **prezentovat galerii jako otevřený prostor pro co nejvíce různých cílových skupin**. Nejdříve jsem se vrátila k práci se školními skupinami a přidala ještě mateřské školy.

Byla jsem si vědoma, že limitem pro přípravu vzdělávacích programů pro některé cílové skupiny může být to, že všechny čtyři expozice sídlí v historických objektech, a všechny jsou tedy bariérové. V galerii nemám vlastní výtvarný ateliér, takže všechny vzdělávací aktivity se odehrávají přímo ve výstavních prostorách, a na postu edukátora pracuji sama, a to ještě v kumulované funkci. Z těchto důvodů mi bylo jasné, že zdaleka nemohu obsáhnout všechny cílové skupiny, a budu se muset zaměřit jen na určité z nich. I to znamenalo určitý limit mé práce. Přesto jsem se kromě tradičních vzdělávacích programů pro různé typy školských zařízení pokusila navázat i kontakt **se skupinami znevýhodněných návštěvníků. Výhodou bylo, že Litoměřice jsou menší město (25 000 obyvatel), kde žiji od narození, a znám tady osobně hodně lidí, kteří mi mohli v některých kontaktech pomoci a také to, jaká tu jsou zařízení právě pro handicapované.**

Ve výročních zprávách je každoročně práce i v některých případech spolupráce s handicapovanými návštěvníky prezentována. Na každý vzdělávací program dostávají školní zařízení nabídky na kontakty z mého adresáře a program je také vyvěšen na webových stránkách. Pro tyto skupiny vzhledem k větším bariérám ve stálé expozici připravuji zejména vzdělávací programy ke krátkodobým výstavám. Centra, která spolupracují s dospělými klienty, jsou pak oslokována prostřednictvím elektronických pozvánek.

Ráda bych Vám představila práci s jednotlivými skupinami handicapovaných návštěvníků. Některé skupiny z výše uvedených důvodů nebyly osloveny, případně se jednalo o jednorázovou akci, nebo nabídka nebyla vyslyšena z různých důvodů ze strany dané oslovené instituce. Jedná se zejména o následující skupiny.

Lehké mentální postižení

Instituce, se kterou spolupracuji:

- ***Základní škola speciální, Základní škola praktická a Praktická škola, Litoměřice, Mgr. Ilona Škamlová***, 2008 – doposud, příležitostná spolupráce

Spolupráce se ***Základní školou speciální, Základní školou praktickou a Praktickou školou, Litoměřice***, je spíše příležitostná. Znam na části této školy – praktické škole osobně několik učitelek, takže jsem je zkusila oslovit přímo, protože ze strany vedení školy nebyla dlouho na moji nabídku přímá odezva.

Spolupráce se žáky zejména II. stupně probíhá ve většině případů nárazově. Učitelky při výběru programů reagovaly zejména na známější jména umělců (*Zdeněk Burian, Josef Lada* apod.), takže tyto třídy chodí třeba jen jedenkrát za rok. **Navíc se jedná o klasický problém II. stupně, kdy se ve třídách během dne střídá více učitelů, kteří ne vždy vyjdou požadavkům na to, že svůj předmět nahradí jiný den, vstříc.** Vzhledem k inkluzi, kdy tato škola už neotevřela 1. a 2. třídu je možné, že se postupně škola výrazně zredukuje nebo dokonce zanikne.

Pozitivní zkušenost s touto cílovou skupinou:

Všechny třídy, které doposud galerii navštívily, byly velice vstřícné a perfektně spolupracovaly. Ne vždy jsou k tomu žáci II. stupně nakloněni, takže pro mne to bylo milé překvapení. Vzhledem k tomu, že v těchto třídách jsou kromě žáků s lehkým mentálním postižením i žáci s hyperaktivitou a dalšími závažnějšími poruchami učení, vždy jsem volila cestu méně informací a více názorných příkladů. Následně jsem si vždy ověřila, že všichni rozumí tomu, co jsem jim potřebovala sdělit. Pochopitelně každá pochvala je zde důležitá. Paradoxně v našem městě je ve třídách této školy minimum romských žáků.

54

Střední mentální postižení

Instituce, se kterými spolupracuji:

- ***Základní školou speciální, Základní školou praktickou a Praktickou školou, Litoměřice, střední mentální postižení, Mgr. Martina Schwarzová***, 2007 – doposud, systematická spolupráce
- ***Centrum denních služeb, diakonie, Českobratrská církev evangelická, střední mentální postižení, Anna Burdová***, 2006 – 2012, systematická spolupráce, od té doby příležitostně
- ***Speciální základní školou, Mateřskou školou a Praktickou školou, Ústí nad Labem, střední mentální postižení, Mgr. Pavlína Slámová a MgA. Kateřina Svitálská***, 2008 – 2013, systematická spolupráce

- **Domov sociální péče a chráněné bydlení Skalice, střední mentální postižení, Lenka Košťálová, 2010 – 2014** systematicky, od té doby příležitostně

V roce 2006 jsem zkusila oslovit **Centrum denních služeb Diakonie Českobratrské církve evangelické**. Klienti tohoto centra jsou mladí lidé nad 18 let se středním a v některém případě i těžkým mentálním, a často i tělesným handicapem. Vycházela jsem z toho, že tito klienti mají z různých důvodů, i díky předsudkům, omezený přístup do kulturních institucí, takže jsem udělala nabídku a připravila první vzdělávací program tak (první návštěva byla na výstavě ilustrací *Vlasty Baránkové*), abych zjistila, jestli bude vzájemná spolupráce vyhovovat oběma stranám. Už dopředu jsem počítala s tím, že by se mohlo jednat o dlouhodobější práci s jednou skupinou.

Povedlo se mi narazit při navazování prvního kontaktu na vstřícnou pracovníci **Helenu Hingarovou**, a to je také velmi důležitá věc pro další spolupráci. Hned po této návštěvě, po které následovalo krátké seznámení s klienty v jejich zařízení, jsme naplánovaly první setkání přímo v galerii. Toto zařízení funguje v režimu školního roku, takže v tom roce do června proběhla ještě dvě další setkání v galerii při vybraných výstavách.

Od roku 2007 jsem v rámci **Ústecké komunitní nadace** získávala pravidelně grant, díky němuž se každoročně konala zdarma **čtyři setkání přímo v galerii**, v rámci vybraných výstav a expozic, **jedna exteriérová dílna** (zpravidla v červnu nebo v září na nějakém místě, kde se práce klientů setkávala i s veřejností (zpravidla parky), a na konci kalendářního roku se konala **výstava prací** opět ve veřejném prostoru (kino, multifunkční centrum, knihovna, apod.) tak, aby výtvarné práce vidělo co nejvíce lidí. Cílem bylo překonat bariéry mezi mentálně handicapovanými a běžnou populací.

Během druhého roku grantu jsem se seznámila s velmi aktivní arteterapeutkou tohoto centra **Evou Líbalovou**, která se vždy přišla na danou výstavu předem podívat, a motivovala klienty už před samotnou návštěvou galerie, které se vždy sama předem zúčastnila, pak přišla na samotný program společně s klienty a jejich doprovodem, a následně s tématem pracovala s klienty dál v centru. Byla i důležitou partnerkou právě pro exteriérové dílny a při přípravě výstav. Centrum denních služeb sice následně opustila, ale i nadále zůstávala partnerkou projektu díky dotační podpoře. Spolupráce s arteterapeutkou Evou Líbalovou na různých úrovních i nadále trvá.

Díky tomu, že jsem s touto skupinou šest let aktivně pracovala, podařilo se, že se tito klienti například dostali na stejnou úroveň chápání abstraktního umění jako žáci deváté třídy běžných škol, i když teoretické materiály často zmiňují, že mentálně handicapovaní nedokáží abstraktní umění pochopit. Necháпали ho sice v historických souvislostech, málokdy se povedlo, že by abstraktně tvořili, ale obrazy na rozdíl od celé řady dospělých návštěvníků dokázali „číst“. Velkou výhodou určitě bylo i to, že si povídali i tvořili obrázky bez ohledu na to, co kreslí souseď, nebo jestli je to špatně nebo dobře. Každý z nich tvořil vlastní originál. **Velice důležitá a motivační je pro ně samozřejmě pochvala.**

Postupně jsem spolupracovala se se **Základní školou speciální, Základní školou praktickou a Praktickou školou, Litoměřice (a to její speciální částí), Speciální základní školou, Mateřskou školou a Praktickou školou, Ústí nad Labem a Domovem sociální péče ve Skalici.** Všechny tyto instituce si mne našly samy asi i díky článkům, které o práci s mentálně

znevýhodněnými návštěvníky v galerii vycházely v tisku. S oběma speciálními školami byla nastavena dlouhodobější spolupráce, která například se *Speciální základní školou, Mateřskou školou a Praktickou školou, Ústí nad Labem* trvala pět let.

Dojíždění bylo zejména pro *Speciální základní školu, Mateřskou školu a Praktickou školu, Ústí nad Labem*, i s ohledem na některé kombinované handicapy žáků, poměrně obtížné. Když se však začala rekonstruovat jejich škola, a žáci tak byli přemístěni hned do několika náhradních budov po celém Ústí nad Labem, nebylo možné už dál do Litoměřic dojíždět. S pedagožkami jsem ale nadále v kontaktu a těším se, že až se situace opět zkonsoliduje, stanou se opět našimi pravidelnými a vítanými návštěvníky.

Se Speciální školou v Litoměřicích se naopak spolupráce v posledních letech rozrostla, a galerii navštěvují děti od 1. třídy do 16 let. Vzájemná spolupráce musí vždy vycházet ze vzájemné důvěry a „chtění“, jak ze strany žáků, tak i jejich doprovodu. Tato atmosféra se pak promítne do celého programu.

Díky tomu, že se v *Centru denních služeb Českobratrské církve evangelické* v roce 2013 částečně obměnil personál, vyvstaly určité technické a organizační problémy, a tak byla nakonec naše společná systematická práce přerušena. **Klienti s galerií nepřerušili kontakt úplně.** Stále chodí na vybrané výstavy sami s doprovodem. Ze strany galerie ale stále zájem o systematickou spolupráci trvá, takže věříme, že v budoucnu můžeme znovu užší kontakt na základě dobrých zkušeností navázat.

Nově se v letošním roce objevila příležitost oslovit dospělé klienty z nedalekého **Camphillu v Českých Kopistech**, což je **sdužení s nabídkou denních služeb, chráněného bydlení a tvůrčí dílny pro dospělé mentálně postižené**, a nadále pokračuje i spolupráce se Speciální školou v Litoměřicích, kdy na každý program dorazí alespoň pět tříd.

Shrnutí dosavadní činnosti:

Před každou návštěvou **zjišťuji, jestli všichni žáci/klienti mohou sedět na zemi**, protože nemáme ateliér a pracujeme přímo ve výstavních prostorách. Pokud tomu tak není, máme právě díky grantové podpoře k dispozici **skládací stoly s nastavitelnou výškou** (kvůli rozdílným výškám vozíku). Dále pak zjišťuji, jestli je skupina něčím specifická (měla jsem ve skupině dvě dívky, které na kombinaci bílé a černé reagovaly epileptickými záchvaty, takže jsme překrývaly některé plastiky, kde se tato kombinace barev objevovala), jestli je ve skupině někdo nový, apod.

Před programem znovu procházím výstavou, a s ohledem na danou skupinu se snažím postihnout to, co a jak jim přiblížím (s některými třídami pracuji dlouhodoběji, některým je třeba základní pojmy vysvětlit).

Kustodi jsou už na tyto návštěvníky zvyklí a naopak oni na ně. Mají své oblíbené kustody, na které se vždycky ptají. Někteří chodí i na *Muzejní noc* nebo *Den otevřených dveří*, takže kontakt je i mimo tyto programy. Bohužel ne všichni zaměstnanci se ztotožnili s myšlenkou, že galerie by měla být přístupná skutečně všem návštěvníkům, bez ohledu na to, kolik toho o výtvarném umění znají. Většinou reagují vstřícně, ale někteří mají stále pocit, že by galerie měla dávat přednost spíše školním skupinám a běžným návštěvníkům.

Přitom aby klienti galerie nezůstali „nic dlužní“, protože všechny programy měli zdarma, chodili jednou týdně pomáhat při údržbě parkánu. Měli pocit, že i oni pro galerii něco dělají. Galerie pro změnu přidala do programu některých sobotních výtvarných **dílen prodeje keramických a textilních výrobků jejich chráněné dílny.**

Klienti jsou rádi, když je poznávám ve městě, vím o jejich zájmech, zajímám se i nadále o jejich život. Velice mě potěšilo, že nedávno za mnou do galerie přišel jeden klient, se kterým se občas potkáváme, a pozval mě na oslavu svých 33. narozenin. I to svědčí o tom, že jsme si dodnes s klienty této skupiny velice blízcí. U mladších dětí nebo u skupin, kde je spolupráce méně intenzivní, tohle ale zpravidla možné není. Celkově **tato skupina návštěvníků s mentálním handicapem velice citlivě vnímá jakékoliv změny a reaguje na ně** – opět platí zejména při systematické spolupráci (změna barvy ve výstavních prostorách, jiné umístění vitrín, náhlá změna světla, apod.).

Navzdory různým teoriím vím, že si **velice dlouho dokážou pamatovat to, co je zaujme.**

Prakticky jsme zkoušeli postavení gotické sochy a někteří z nich se do této pózy stavěli ještě velice dlouhou dobu po absolvovaném programu i při běžném setkání ve městě. Když jsem měla ortézu na noze, jeden klient se mě ještě následných pět let ptal, co noha, a jestli už nebolí.

Vidí to, co my nepostřehneme. V expozici máme obraz blízkého města starý 130 let, na kterém ukazují proměny krajiny. Přestože jsem kolem tohoto obrazu chodila s návštěvníky více než 10 let, až *Radka s Downovým syndromem* mě upozornila na to, že pod hradem je asi 1 cm velká mašinka s vagónky, Nikdo z odborných pracovníků ani kustodů si toho nikdy nevšiml, a to tématem při rozhovoru před obrazem byly právě i rozdíly v dopravě tehdy a teď. Dnes na tom při provádění „zkouším“ běžné školy, jestli někdo bude stejně bystrý, ale Radku zatím nikdo nenapodobil. Bez mé nápovědy si zatím nikdo nevšiml.

Jsou rádi pochváleni a pracují zpravidla podle zadání, ale každý po svém. „Neobkreslují“ od souseda, ani nejsou nervózní, že nemají to samé nebo stejně rychle, jak to bývá u jiných návštěvníků. O originální přístup tady rozhodně není nouze. Při své práci se setkávají nejenom s návštěvníky, kteří často práci hodnotí tak, že by to od této skupiny lidí nečekali (v dobrém, což doufám trochu maže tabu mezi „normálními“ a handicapovanými). **Nadšení z jejich práce byli třeba i malíři Jiří Šalamoun nebo Jiří Sozanský a další výtvarníci i kunsthistorici, kteří výstavou zrovna procházeli, a práci s touto skupinou návštěvníků tak mohli pozorovat.**

Je důležité respektovat jejich tempo myšlení a řeči. Není důležité, aby si pamatovali jméno autora nebo století, kdy žil. **Méně je tady více.** Takže spíš je třeba předávat podstatné informace a srozumitelné s mnoha názornými příklady, které si lépe pamatují. Většina mentálně handicapovaných má i problémy s řečí. Snažím se vždy o to, aby se ke slovu dostali všichni, i když někomu to déle trvá. **Důležité je řeč nepřerušovat,** dát mu šanci se vyjádřit, a pak to nahlas reprodukovat ostatním s tím, že je to důležitý názor, ke kterému se někdy rozvine debata. Často jsou tito lidé přerušováni v řeči, je jim napovídáno něco, co třeba tak ani nemysleli, aby se urychlila debata. Velice si proto cení, když má někdo trpělivost si je vyslechnout až do konce.

Při návštěvách jsem začínala od srozumitelného a konkrétního (ilustrace, staré umění, realistické obrazy 19. st.) **k tomu složitějšímu.** Vždy pomohly drobné dramatické etudy.

Takhle bylo možné jim vysvětlit třeba osu, kdy si dvojice stoupily proti sobě a opakovaly proti sobě stejný pohyb. Nejen že je to bavilo, ale snáze tak pochopili i některé pojmy, které bych jinak složitě vysvětlovala.

Nemá smysl s nimi dělat něco, co je jen na efekt (například oblékat je jako sochy, což je na fotkách hezké, ale pro klienta to žádný smysl mít nebude, pokud nebude vědět, z jakého důvodu to dělá, a na co předešlého se navazuje). Vždy je proto potřeba **na příkladech vysvětlit proč a jak to umělecké dílo vzniklo**, doprovodit to drobnostmi ze života umělce, povídáním o materiálech a barvách. Teprve pak na to navázat výtvarnou činností. Ta by měla mít převahu nad vysvětlováním. Často je pro tyto návštěvníky jednodušší se vyjádřit obrázkem nebo dramatickou etudou – svoje pocity, nejistotu apod. než řečí, a proto se v některých případech jakoby zdá, že návštěvník hodně uhnul od samotného zadání. Tyto obrázky jsou však často cenným materiálem třeba právě pro arteterapeuta, protože do nich klient promítá něco, co právě akutně prožívá, ale nedokáže to sám přesně vyjádřit slovy. Baví je, pokud je připraveno v programu nějaké překvapení, ale to je potřeba dobře promyslet, aby se to nezměnilo v šok, případně nějaký atak. Dobré je to probrat i s doprovodem předem, pokud se jedná o nějakou zásadnější věc. Tak jsem klienty při programu k **výstavě Václava Špaleho – Kostel tak trochu jinak** přivedla před kostel, který využívá galerie příležitostně pro výstavy. Před kostelem jsme mluvili o tom, jestli už někdy v kostele byli, jaké je vybavení, co se jim tam líbilo a co ne. Pak jsme jim **s jejich svolením zavázali oči**, a po jednom jsme je přivedli do kostela přes objekt ze starých dveří. Jejich úkolem bylo vnímat zvuky, teplotu, vůni a materiál pod nohama. Následně jsme jim oči rozvázali a ony viděli kostel zcela bez vybavení, ale s mnoha výtvarnými díly. S těmito díly jsme pak dále pracovali. **Díky dlouhodobé spolupráci a vzájemné důvěře to všichni z této skupiny zvládli a nikdo neodmítnul.** Odměnou jim byl podle nich zajímavý zážitek, který si opakovaně při našich setkáních připomínali.

S touto skupinou návštěvníků ráda spolupracuji. Nejen že dávám já něco jim, ale i oni mě hodně naučí.

Veškeré programy pro skupinu lehce i středně mentálně handicapovaných nabízí galerie zdarma, ať se jedná o školní skupiny nebo další instituce.

Těžké mentální postižení

Tato skupina mentálně postižených zdánlivě nereaguje na žádné podněty z okolí, nebo jen minimálně a nedokáže se domluvit. S dětmi do 15 let jsem se setkala ve **Speciální základní škole, Mateřské škole a Praktické škole, Ústí nad Labem**. Sama jsem spolupráci nevyhledávala, ale pokud je to možné, a instituce o spolupráci stojí, je určitě dobré dávat takto postiženým různé podněty, které ze svého prostředí třeba neznají. Jednalo se tedy spíše o pozorování práce s touto skupinou při prohlídce školy.

Tělesně postižení

Tuto skupinu handicapovaných jsem s ohledem na bariéry ve výstavních prostorách i expozicích, a to i při jejich vstupu, sama nikdy neoslovovala. Přesto s běžnými základními školami dorazili v průběhu mé praxe v galerii dva chlapci na vozíku. První byl dokonce doprovázen i vodícím psem, ale bohužel při následné výtvarné práci, která byla situována do patra, s námi nemohl pokračovat. Dopředu nebyla jeho návštěva ohlášena, takže jsem nemohla včas reagovat přenesením výtvarné dílny do přízemí. Stalo se tak to, že jsme mu instalovali stůl a práci přinesli do přízemí. Byl ale oddělen na určitou dobu od třídy, což mi bylo velice nepříjemné, protože jsem se vcítila do jeho situace.

Druhý případ jsme zvládli za pomoci asistentky a ochotných kustodů tak, že já jsem v náručí vynesla do patra žáka, ostatní vozík tak, aby mohl společně se třídou pokračovat. Bohužel nemáme toaletu pro tyto návštěvníky, takže jeho asistentka byla stále ve střehu, a měla zmapované bezbariérové toalety v okolí, kam by mohla v případě potřeby dojet.

Smyslově postižení

Jediná moje dosavadní zkušenost je stará asi deset let, kdy nás požádala krajská organizace **Tyfloservis z Ústí nad Labem** o možnost návštěvy galerie zhruba padesáti nevidomých a slabozrakých při příležitosti celostátního setkání. Z důvodu bezpečnosti sbírek jsme skupinu rozdělili na dvě části. **Jedna z nich měla v zasedací místnosti galerie vybrané originály plastik z depozitáře galerie, kterých se mohla dotýkat. Druhá skupina mezitím vyslechla krátkou přednášku o historii Litoměřic.** Program jsme přizpůsobili na přání pracovníků *Tyfloservisu*, kteří přednášku o historii města vyžadovali. Následně se obě skupiny vyměnily. **Organizačně zvládnout tento program nebylo úplně jednoduché.** Kromě nevidomých a slabozrakých přijela i **početná skupina asistentů a také vodících psů, se kterými jsme do té doby neměli žádnou zkušenost.** V pohotovosti byla tenkrát celá galerie. Bohužel dotýkání plastik se účastníkům líbilo natolik, že po výměně skupin, i když na to byli upozorněni, se dotýkali i plastik v expozici, které byly často velmi křehké (výstava *Pulkrábková/Pauzer* + stálá expozice). Bylo vidět, že jejich nadšení, že se mohou něčeho dotknout, bylo neuvěřitelné.

Přesto jsme zjistili, že za běžného provozu a s běžným personálním obsazením se v našich prostorách tyto akce mohou konat skutečně jen příležitostně.

Sluchově postižení

S touto skupinou návštěvníků nemám doposud žádné zkušenosti. V okolí se ani nenachází žádná škola zaměřená na tento typ handicapu.

Duševně nemocní a zdravotně postižení

S těmito kategoriemi jsem nenavázala doposud žádný kontakt i z toho důvodu, že naše město je poměrně malé, takže organizace duševně nemocných zde není žádná. Svaz postižených civilizačními chorobami zde má pobočku, ale nebyl kontaktován i proto, že o vzdělávací programy v galerii je tak velký zájem, že by byl problém personálně zajistit další cílovou skupinu nad ty již existující.

Znevýhodnění – nepodnětné prostředí

Instituce, se kterou spolupracuji:

- ***Základní škola Na Valech Litoměřice, přípravná třída, nepodnětné prostředí, Edita Moravcová, 2008*** – doposud, systematická spolupráce

Od roku 2008 spolupracuji s přípravnou třídou *Základní školy Na Valech v Litoměřicích*, která se v rámci předškolní výchovy zaměřuje na děti romské, ze sociálně slabých rodin, děti cizinců, ale i děti, které se z nějakých důvodů do běžné školky nedostaly (např. změna bydliště). Paní vychovatelku *Editu Moravcovou* jsem kontaktovala přes známého. Tušila jsem, že je podobná krevní skupina jako já, takže si budeme rozumět a mít stejný cíl, což se potvrdilo. Tato třída chodí na všechny vzdělávací programy určené pro předškolní věk. Díky paní vychovatelce, která s těmito dětmi umí doslova zázraky, mají tak tyto děti možnost začlenit se do běžné základní školy a získají alespoň základní návyky (nejen hygienické).

V galerii jsou už jako doma, ale to, co je za rok naučíme, začínáme v září s příchodem nového školního roku a nových předškoláků znovu. Společně jsme už zvládli i celou řadu výtvarných aktivit, na které většinou paní vychovatelka navazuje ve svých dalších hodinách. Děti jsou velice vděčné a **v průběhu roku je vidět jejich markantní zlepšení i v chování v galerii**.

Na začátku se stydí, některé zlobí, jiné pláčou, ale na konci školního roku se s galerií jen těžko loučí, a já s nimi. Pracuji s nimi stejně jako s každou jinou mateřskou školou, jen počítám s tím, že je třeba více zjednodušovat i s tím, že doma s velkou pravděpodobností pastelky do rukou nevezmou, takže i k výtvarným projevům přistupuji mnohem tolerantněji tak, že každý drobný pokrok je velmi ceněn, stejně tak jako že se zklidní některé hyperaktivní děti, a v průběhu roku vidím i pozitivní změny v chování – nevykřikují, když mluvím, jsou pozornější a soustředěnější. Je s nimi velice fajn práce a vždycky se na ně těším.

Když byl v Litoměřicích založen ***Klokánek***, objednala jsem se u paní ředitelky a představila jí aktivity, které galerie nabízí. Počítala jsem, že pro tuto organizaci budou všechny programy zdarma. Tato organizace však funguje v režimu rodin vedených tetami, které se po určitých obdobích mění a které zodpovídají a plánují i volný čas svěřených dětí. Z tohoto důvodu se je zatím podařilo dostat jen na několik sobotních výtvarných dílen, takže se v tomto případě rozhodně nejedná o systematickou práci.

Znevýhodnění – nedostatečná finanční kapacita rodinného zázemí

Instituce, se kterou spolupracuji:

- **Centrum náhradní rodinné péče, nedostatečná kapacita rodinného zázemí, Eva Vopelková**, příležitostná spolupráce

Centrum náhradní rodinné péče se do galerie vrací zhruba jednou za rok, kdy probíhá den supervize většího počtu rodičů, které mají děti v pěstounské péči nebo adoptované. Protože se tam řeší například se sociálními pracovníci nebo psychology celá řada problémů, vyměňují si vzájemně zkušenosti, děti mají mezitím program v galerii. Ten volím podle toho, jak je velká skupina a jak velké věkové rozpětí je mezi jednotlivými dětmi. **Zpravidla volím práci v malých skupinkách tak, aby větší děti byly patrony těch nejmenších, pokud není možné tuto skupinu rozdělit na dvě menší přibližně podle stejného věku.** K této skupině jsem se dostala tak, že tam začala pracovat moje známá, a tak programy v galerii pro volný čas dětí při této akci doporučila. Protože se **jedná o akci zhruba jednou za rok** a pokaždé jiné děti, volím **zábavnější a jednodušší formu programu**, která má seznámit vůbec s tím, co to galerie je, a prezentovat ji jako zajímavou instituci. Aktivita a poptávka programu vždy přichází z centra náhradní rodinné péče.

Znevýhodnění – senioři

61

Instituce, se kterou spolupracuji:

- **Klub seniorů Litoměřice, senioři, Věra Marcinová.** 2003 – 2008 systematická spolupráce, 2009 – doposud příležitostná spolupráce

Ve městě jsem narazila na vývěsku **Klubu seniorů**, kde byla nabídka různých přednášek – od pěstování pokojových rostlin až po srdeční choroby. Začala jsem se zajímat o to, kdo vybírá témata, a domlouvá přednášející. Zjistila jsem, že svého prostředníka mají v **Akademii Jana Ámose Komenského**, takže jsem zjišťovala, jaké jsou podmínky. Největším problémem bylo dostat tuto skupinu do galerie, protože až doposud za nimi všichni přednášející docházeli. To mi ale, vzhledem k tomu, že jsem chtěla pracovat s originály v naší sbírce a výstavách, bylo líto.

Přesvědčila jsem je tak, aby určitá akční skupina začala docházet do galerie. Od roku 2003 až do roku 2008 se jednalo o **systematický cyklus přednášek, komentovaných prohlídek jednotlivých výstav i expozic, a návazných výtvarných dílen**. Chtěla jsem je vždy povzbudit i k nějaké další aktivitě, takže na **konci každého setkání** (ta byla čtyřikrát ročně) **je čekal test nebo kvíz pro procvičení paměti nebo právě výtvarná činnost**. Zjistila jsem, že i když se jedná o dlouholeté občany města, řada z nich se teprve při této příležitosti do galerie podívala poprvé.

Často když něco dělali, měli trému, že se jim to nepovede. Takže zpočátku hodně chválení, trpělivosti a tolerance než odhodili stud. **Neuvěřitelný úspěch měly programy, kde jsme využívali například modelínu a bublifuky.** Zabrali se do té práce tak, že o hodně přetáhli

vymezený čas. Když jsem je následně potkávala, někteří se mne ptali, kde se dá sehnat modelína, jiní se chlubili, jak pracují už doma. Navíc si u toho bezvadně procvičili jemnou motoriku, která je v jejich věku tak důležitá.

Na každé schůzce jsem udělala prezenci, a **ti nejúspěšnější za celý rok získali na závěrečném setkání diplom Akademie III. věku**. Bylo to takovou parafrází na našeho prostředníka *Akademii Jana Ámose Komenského*. **Komplikací pro tyto programy byla bariérovost** všech prostor a nemožnost si kdekoliv sednout. Neustále jsme tak za seniory s kustody, kteří jsou často stejného věku, nosili skládací židle. Problém byl navíc v zimních měsících, kdy se senioři obávali brzké tmy a náledí. I toto bylo třeba zohlednit. **Všechny návštěvy galerie měli senioři zdarma.**

V místní knihovně nedávno realizovali **výtah**, což se setkalo s velkou odezvou nejen u této věkové kategorie. Návštěvnost přednášek, které se konají ve druhém patře, tak u této skupiny výrazněji vzrostla. **Prostě byla odstraněna bariéra!**

V roce 2009 *Akademie Jana Ámose Komenského* ukončila svojí činnost, a tak zmizel prostředník mezi galerií a klubem seniorů. Navíc ve stejném roce zemřela velice aktivní paní, která se o celý klub starala. Nastalo mezidobí, kdy jsem se se seniory potkávala zejména při organizaci přednášek a zájezdů Klubu přátel galerie. Zvláště co se týká zájezdů, kde tvoří tato věková skupina zhruba tři čtvrtiny účastníků, není o zážitky nouze. Při posledním třídením zájezdu jsem například hledala ztracené spodní zuby nebo otvírala střešní okna. **Zážitků už mám se svými „účastníky zájezdu“ na knihu. Letos na podzim organizujeme již 25 zájezd,** takže zkušeností s touto skupinou mám skutečně bohatě, a jsou velice pestré.

Klub seniorů do galerie v současné době chodí nárazově podle počasí a hlavně atraktivnosti výstav, kde jednoznačně dávají přednost výstavám známých jmen.

Rodiče na mateřské dovolené

S touto skupinou doposud nespolupracuji. V našem městě je této skupině věnováno poměrně dost aktivit v dalších institucích. I proto jsem se rozhodla zaměřit se spíše na jiné cílové skupiny.

Znevýhodnění – dětský domov

Přímo v Litoměřicích je *Dětský domov*, takže jsem se ho pokusila přes vedení již před několika lety oslovit, ale nabídka zůstala bez odezvy. Děti přišly s vychovatelkou na jednu z výtvarných dílen, takže jsem hned získala kontakt přímo na ni, ale od té doby se opět nic neděje. Většina dětí chodí do škol, takže volný čas řeší zřejmě nějak po svém. V tomto dětském domově je i malé oddělení mateřské školy, ale děti je tam málo, a rozvrstvené nerovnoměrně od 2 do 6 let. Navíc je dětský domov od galerie pro takto malé děti dost vzdálený, takže nabídky stále posílám, a třeba se někdy někdo chytne.

Nezaměstnaní

S touto skupinou doposud nemám žádný kontakt. Bohužel galerie nedisponuje žádným výtvarným ateliérem, který by byl právě pro práci nejen s touto skupinou ideální. **Zatímco děti mohou sedět na sedáčkách na zemi, u skupiny dospělých je to nevhodné, protože přicházejí o pro ně komfortní plochu pro výtvarnou práci.**

Drogově závislí

I když se snažím galerii prezentovat jako otevřený prostor všem návštěvníkům, není bohužel možné z personálních i prostorových důvodů vyhovět všem skupinám. I s ohledem na tuto skutečnost jsem doposud tuto skupinu nekontaktovala. Ve městě funguje středisko pro drogově závislé, ale abych mohla s touto skupinou cíleně pracovat, musela bych se s problematikou této skupiny více seznámit, což z výše uvedených důvodů zatím není možné.

Výchovné ústavy

V blízkosti našeho města žádný výchovný ústav není, takže s touto skupinou nespolupracuji.

63

Menšiny

Samostatné programy pro menšiny nepřipravuji, ale s dětmi z této skupiny se setkávám při běžných školních programech, **kdy je třeba jejich odlišné kulturní zázemí respektovat** (rozdílné slavení svátků, neznalost pohádek, apod.). Vietnamské děti jsou většinou domestikované, protože odmalička mají většinou české chůvy, takže s nimi téměř žádné problémy nejsou. Ve školních skupinách do galerie docházejí i děti z Pákistánu, Ukrajiny a Mongolska. U mongolské menšiny je problém u chlapců, protože jsou vychováni tak, že žena pro ně není žádná autorita, což se vztahuje i na pedagožky. S takovými dětmi je někdy komplikovanější se domluvit.

Kombinované postižení

Zde bych chtěla odkázat k okruhu číslo 2 středně mentálně postižených, mezi kterými bývají i někteří s kombinovaným postižením.

Traumata

S touto skupinou nespolupracuji.

Dočasně znevýhodnění – kurzy grafomotoriky

Tato skupina dětí, zejména z mateřských škol a případně nižších tříd základních škol, je dočasně znevýhodněna tím, že po dobu 3 – 5 měsíců nesmí kreslit, malovat, stříhat... Je to z toho důvodu, aby se speciálním cvičením, které probíhá v kurzech i každodenně i několik hodin doma, srovnala motorika vedoucí ruky. Děti tak jsou omezeny po tuto dobu ve školkách i školách. Většina těchto kurzů probíhá v předškolních letech tak, aby bylo možné hned po nástupu do školy omezit komplikace se správným držením tužky. Řada těchto dětí má určitý **spasmus, který jim správný úchyt neumožňuje nebo je komplikovaný**. Pokud se nepodaří takové dítě zachytit už v předškolním věku, čeká je tento **kurz, který je na doporučení pedagogicko – psychologické poradny, až v průběhu první třídy, kdy ho už ale o to víc vyčleňuje z běžné práce třídy**.

Přestože prosím všechny pedagožky, které budou skupinu předškoláků doprovázet, aby mi případně tyto děti hlásily předem, často se to stane až na místě, kdy při rozdávání pastelek paní učitelka upozorňuje, ať mu nic nedáváme, že kreslit nemůže. Jak se asi takové dítě může cítit? Mám štěstí, že syn takovým kurzem také prošel, takže jsem schopná rychle zareagovat tak, **aby toto dítě nebylo odsunuto stranou**, a mohlo pracovat s ostatními. Pochopitelně trochu jinak – může například vytrhávat z papíru nebo lepit. To přímo tyto kurzy doporučuji pro rozvoj jemné motoriky, protože při této činnosti se špatný úchop nadále nefixuje.

Děti jsou rády, že zatímco ostatní děti kreslí, malují nebo stříhají, nemusí sedět stranou a jen se dívat.

V současné době je výčet těchto skupin strop, který není možný z důvodů bariér v expozicích a výstavách překonat. Komplikací je i to, že k dispozici není výtvarný ateliér. Je pochopitelně možné s výše uvedenými skupinami prohloubit vztah, kde je to možné, ale personální kapacita je už tak naplněna. Pokud tedy nebude možné přijmout pro vybrané skupiny například externisty, není možné dále rozšiřovat současné portfolio cílových skupin návštěvníků. Pochopitelně je zde s inkluzivním vzděláváním riziko, že do galerie bude chodit i na běžné školní programy stále více žáků, kteří budou mít jiné potřeby než běžná populace. Budu se pochopitelně snažit, aby pokud možno nepociťovali žádné nepohodlí, nebo jen minimálně, protože pak by inkluzivní vzdělávání, které musí i galerie respektovat, postrádalo smysl.

Olga Kubelková

Fotodokumentace

Výstava Václava Bendy Multifocus a program Ruce, ručičky pro klienty Centra denních služeb Diakonie CČE v Litoměřicích v rámci projektu Společná cesta. Foto: archiv Diakonie CČE v Litoměřicích, 2009

Program Cesty sochy pro klienty Centra denních služeb Diakonie CČE v Litoměřicích k výstavě Volný směr. S. V. U. Mánes v bývalém jezuitském kostele Zvěstování Panny Marie. Foto: archiv Diakonie CČE v Litoměřicích, 2012

Program Cesty sochy pro klienty Centra denních služeb Diakonie CČE v Litoměřicích k výstavě Volný směr. S. V. U. Mánes v bývalém jezuitském kostele Zvěstování Panny Marie. Foto: archiv Diakonie CČE v Litoměřicích, 2012

Klienty Centra denních služeb Diakonie CČE v Litoměřicích. Pozorování pohybu u jednotlivých soch při programu Cesty sochy, 2012. V popředí dílo Michaela Bílka František, 2009.

Foto: archiv Diakonie CČE v Litoměřicích, 2012

Program Maskování speciálně připravený pro Klienty Centra denních služeb Diakonie CČE v Litoměřicích ve stálé expozici Severočeské galerie výtvarného umění v Litoměřicích.
Foto: archiv Diakonie CČE v Litoměřicích, 2013

Skupinová práce klientů Centra denních služeb Diakonie CČE v Litoměřicích při programu Gotické deskové oltáře k výstavě Gotická desková malba v severních a severozápadních Čechách.
Foto: archiv Diakonie CČE v Litoměřicích, 2012

Klienti Chráněného bydlení při Domově sociální péče ve Skalici při programu Jen počkej zajíci! K výstavě Xénie Hoffmeisterové Bzuket. Foto: archiv Severočeské galerie výtvarného umění v Litoměřicích, 2014

Exteriérová dílna Objektování v Jiráskových sadech pro klienty Centra denních služeb Diakonie CČE v Litoměřicích v rámci projektu Umění pro každého. Foto: archiv Diakonie CČE v Litoměřicích, 2011

Diskuze dvou klientů Chráněného bydlení při Domově sociální péče ve Skalci u díla Xenie Hoffmeisterové Stočený ohon, 2011. Foto: archiv Severočeské galerie výtvarného umění v Litoměřicích, 2014

Klienti Centra denních služeb Diakonie ČČE v Litoměřicích při programu Svět barev k výstavě Zdeny Marie Novákové. Foto: archiv Diakonie ČČE v Litoměřicích, 2010

Galerie Středočeského kraje, p. o. v Kutné Hoře (GASK)

Umění spojení a GASK bez bariér - práce s návštěvníky se specifickými potřebami v GASK

Edukátorky: Mgr. Karin Militká (od roku 2011, plný úvazek); Mgr. Ivona Bartošová (od roku 2012 částečný úvazek, od 2014 plný úvazek); Věra Pinnoy (od roku 2011 externistka, od roku 2015 plný úvazek, kumulovaná funkce v Lektorském centru a v registru sbírek); Mgr. Ivana Hasalová (od roku 2016 plný úvazek);

Skupiny se specifickými potřebami, se kterými instituce pracuje: lehké a střední mentální postižení, tělesné postižení, zrakově postižení, zdravotně postižení, skupiny ohrožené sociálním vyloučením - osoby z nepodnětného prostředí, osoby s nedostatečnou finanční kapacitou rodinného zázemí, senioři, rodiče na mateřské dovolené, děti v ústavní péči
Počet organizací, se kterými instituce spolupracuje: 12

Úvod

V GASK pracuji od roku 2011 na pozici **vedoucí Lektorského centra GASK**. Na začátku svého působení v GASK jsem se musela zorientovat v práci, kterou mi můj předchůdce nepředal a kterou jsem si musela od počátku nastavit sama. Než se ustálilo personální obsazení, díky kterému jsem mohla postupně rozvíjet programy pro jednotlivé cílové skupiny, trvalo to zhruba rok. Během té doby jsem realizovala **edukační programy pro školní skupiny** a kolegyně **Tereza Jarošová**, v té době ještě studentka, vedla jednou až dvakrát týdně odpolední **výtvarné dílny pro děti**, tzv. **GASK dětem**.

V edukačních programech pro školy jsem **navazovala na dvouletou praxi v Galerii moderního umění v Hradci Králové (GMU Hradec Králové)** a také na své **zkušenosti výtvarného pedagoga na gymnáziu a na Základní umělecké škole v Dobrušce**. Ale organizačně, strategicky, jsem se svou práci učila uchopovat „za běhu“. V prvním roce mi byla největší pomocí spolupráce s **Monikou Sybolovou z Národní galerie**, na přípravě doprovodných programů k výstavnímu projektu **Europa Jagellonica**, ze které čerpám průběžně neustále.

Pozice **Lektorského centra (LC)** je v rámci celé instituce výjimečná a rovnocenná a velice si vážím podmínek, ve kterých mohu pracovat. Od roku 2014 pracujeme v LC na plný úvazek dvě edukátorky (**Mgr. Ivona Bartošová**, do té doby na poloviční úvazek, praxe výtvarného pedagoga v galerii a v ZUŠ), zhruba od konce roku 2012 spolupracujeme s externistkou (**Věra Pinnoy**, absolventka Vyšší odborné školy sociální, studentka oboru Muzeologie v Brně, od roku 2015 kumulovaný úvazek v registru sbírek GASK a v LC) na projektech, které mají sociální přesah a vytvářejí galerii obraz společensky zodpovědné instituce. S postupným navazováním kontaktů a získáváním důvěry ze strany návštěvníků ke kvalitě všech doprovodných programů, každý rok roste počet různých typů realizovaných programů pro rozšiřující se spektrum cílových skupin. Proto jsme byly od poloviny roku 2016 posíleny o

třetí edukátorku na plný úvazek (**Mgr. Ivana Hasalová**, dříve SŠ pedagog výtvarné výchovy a francouzského jazyka).

Patrně vždy by mohlo být na určitý objem práce více lidí, nicméně současný personální stav LC je do velké míry ideální nejen pro přípravu a realizaci doprovodných programů ke stálé expozici GASK a k proměnným výstavám, ale také pro systematické dlouhodobější plánování a rozvíjení činnosti LC směrem k veřejnosti.

Příprava programů pro návštěvníky se specifickými potřebami

Projekt Umění spojení

Vedle odborníků a zasvěcené veřejnosti jsou našimi cílovými skupinami především **mateřské, základní a střední školy, děti a mládež, rodiny s dětmi, dospělí v produktivním věku a senioři**. V rámci těchto skupin udržujeme kontakty a rozvíjíme další spolupráci, která vychází z potřeb a přání konkrétní cílové skupiny.

Nedá se říci, že bych osobně měla některou skupinu oblíbenější, než jinou, ale z předchozí praxe jsem více inklinovala k **mezigeneračním programům**. Přirozeně se taková skupina utváří jednotlivými rodinami. Uměle lze situaci nastavit v rámci projektu. S kolegyní **Věrou Pinnoy** jsme se od začátku „potkaly“ na myšlence mezigeneračního pojetí programů, přičemž její vzdělání a dřívější profesní působení **sociálního pracovníka** dalo vzniknout projektu, který **Věra** nazvala **Umění spojení**, a jenž se konal od listopadu 2012 do adventu 2015. Ke konci roku 2012 jsme uspořádali pilotní dílnu s klienty **Domova pro seniory Barbora v Kutné Hoře**. A následný první ročník konající se po celý rok 2013 nesl podtitul **senior**. V pilotním programu, který jsme připravili ve stálé expozici a v ateliéru GASK, jsme si narazili na fyzické možnosti této skupiny seniorů, které byť jen krátká cesta do GASK a přesuny v rámci instituce vyčerpali natolik, že jim na samotný program a tvorbu zbylo velmi málo energie. Do hlavního programu v roce 2013 jsme se rozhodli přesunout program vedený **Pavlem Vašíčkem** přímo do **Domova Barbora**.

První ročník: Umění spojení 013 / Senior

Netradičně pojatý projekt zasvěcoval seniory do tajů umělecké tvorby současných umělců. Ze společné práce umělců a seniorů vzniklo 11 děl, které byly před Vánocemi 2013 vydraženy v dobročinné aukci. Cílem projektu **Umění spojení** bylo po celé tři roky **propojovat místní komunitu s galerijním prostředím a světem umění, spojovat lidi různého věku a možností, ale především sil k pomoci druhým**. Do projektu, který finančně podpořilo město Kutná Hora, byly aktivně zapojeny všechny organizace, jež ve městě Kutná Hora sdružují seniory nebo o ně pečují – **Domov pro seniory Barbora, Život 90, o. s., kutnohorská Charita, místní Klub důchodců, čtenáři-senioři kutnohorské knihovny** a další. Senioři se v prostředí GASK setkávali s mladými umělci a sami si pod jejich vedením vyzkoušeli různé výtvarné techniky a postupy. Pro mnohé seniory představoval projekt vůbec první setkání se světem současného

umění a první pokus o jeho pochopení. Z umělců se do projektu zapojil **Pavel Vašíček, Petr Švolba, Luděk Rathouský, Eva Pejchalová, Alžběta Diringerová, Tomáš Smetana** a skupina **Posedlí**.

Koncept pro konečné **dílo, které následně putovalo do aukce** pod jmény umělců a spolupracující organizace, vytvořili sami umělci. Na nich bylo, zda použili práce jednotlivců a zkomponovali z nich finální dílo sami nebo zda jej vytvořili ve skupině. **Výtěžek s prosincové benefiční aukce pomohl Středisku rané péče při Oblastní charitě v Kutné Hoře.**

Druhý ročník: Umění spojení 014 / Junior

Cíle projektu jsme naplňovali i během roku 2014. Zhruba jednou za měsíc jsme organizovali výtvarnou dílnu, do níž se zapojil oslovený umělec jako tvůrce myšlenky výsledného díla a skupina dětí a mládeže se zdravotním či sociálním znevýhodněním. Finanční výtěžek ze společné práce podpořil naopak seniory. **Děti se nejen setkávaly s umělci v prostředí galerie a vyzkoušely si jejich výtvarné techniky a postupy, ale při závěrečné benefici zažily pocit, že umění má svou cenu a že aktivně pomáhat a podporovat slabší je i v jejich moci.**

V roce 2014 jsme tak spolupracovali s **Nízkoprahovým klubem Kotva, Nízkoprahovým klubem Maják**, s dětmi z **ubytovny v Lorci, Dětským domovem Býchory**, se **ZŠ Praktická v Kolíně, Výchovným ústavem v Kutné Hoře** a **Diakonií Čáslav**. Z umělců se na projektu podílel **Petr Švolba, Kateřina Dobroslava Drahošová, Sonja Divo, Veronika Richterová, Roman Kastl, Veronika Landa, Barbora Baronová & Jana Thálová, Jan Vičar, Pavel Vašíček** a **Kateřina Ďoubalová**.

Celoroční setkávání jsme završili **prosincovou benefiční aukcí, kdy jsme dražili celkem 18 uměleckých děl**. Více než čtvrt milionu putovalo organizaci **Život 90**, která pečuje o osaměle žijící seniory na Kutnohorsku. **Za výtěžek byla nakoupena signalizační zařízení, pomocí kterých si může senior přivolat pomoc v případě nouze.**

72

Třetí ročník: Umění spojení 015

Třetí ročník tohoto projektu jsme započali bez **podtitulů senior, junior, které o lidech mnoho nevypovídají a jsou často spíše zavádějící**. Ve třetím ročníku *Umění spojení* nám tedy šlo **především o setkání různých lidí, bez ohledu na věk, zdraví či sociální postavení**. K účasti jsme přizvali studenty, skauty, seniory, umělce nové i již osvědčené a také účastníky z minulých ročníků.

Umělecká díla vznikla pod vedením **Pavla Vašíčka, Marie Novotné, Evy Adamcové, Jolany Havelkové, Kateřiny Suškové, Petra Švolby, Veroniky Richterové, Michala Cihláře, Toybox** a **Kateřiny Ďoubalové** byla opět všechna úspěšně vydražena. Částka připadla kutnohorskému **Junáku** na počáteční fázi obnovy **tzv. Sklenářova dolíku**, lokality v Kutné Hoře, jenž se v duchu našeho projektu stal místem procházek, relaxace a **společného setkávání lidí bez ohledu na věk, zdraví či sociální postavení**.

Specifika organizace projektu:

U všech třech uplynulých ročníků bylo komplikované **plánování termínů s jednotlivými cílovými skupinami a umělci**. Na úplném počátku projektu v roce 2012 měla *Věra Pinnoy* **vytipovaných 11 organizací** svojí činností pokrývajících celkem 25 skupin, aby jim osobně představila myšlenku projektu. Po vyladění termínů se osvědčilo navštívit s umělcem konkrétní skupinu a především v případě zdravotních znevýhodnění konzultovat možnosti klientů, aby nebyla dílna vyčerpávající nebo komplikovaná. Ve druhém ročníku například *Pavel Vašíček* několikrát navštívil *Diakonii Čáslav*, aby se s účastníky seznámil. Cílem setkání bylo také navození pocitu známého, když jeli klienti do GASK a věděli, kdo je očekává a kdo s nimi bude pracovat a tvořit.

Z tohoto pohledu byl nejnáročnější první ročník, ve kterém nebyla možnost odkázat se na předchozí úspěšné akce. Na začátku příprav jsme zvažovali všech 11 organizací, myšlenku mezigenerační spolupráce a propojení všech cílových skupin. Ale z postupného plánování, zamýšlené intenzity i obav ze specifík jednotlivých skupin, jsme se rozhodli v prvních dvou ročnících generačně zúžit a mezigenerační vazbu vložit do roviny pomoci ve formě výtěžku z benefice. Tím jsme získali čas také na **poznání skupin i jednotlivců**, kteří se opakovaně zapojovali do dílčích částí projektu, **vybudovali jsme si důvěru** a do třetího ročníku **posílili chuť všech zapojit se do mezigeneračního pojetí aktivní tvůrčí spolupráce** v průběhu celého roku 2015.

Jednotlivé dílny se vždy konaly za příjemné atmosféry a největší tlak se objevil ve všech třech ročnících v druhé polovině roku s blížící se beneficí, kterou bylo nutné plánovat zhruba od konce září. K tomu bylo zapotřebí shromáždit vzniklá, a na podzim stále ještě vznikající díla, nafotit je do aukčního katalogu a oslovovat potencionální kupce, aby bylo zajištěno vydražení kompletní kolekce vzniklých děl, což se vždy podařilo. Benefice se účastnili všichni tvůrci, umělci, přátelé GASK i zástupci města Kutná Hora, které všechny tři ročníky podpořilo.

Za cenné považují **fotografie**, které během tří let vznikaly během všech dílen i benefičních aukcí. Jejich autorem je z většiny **Marián Chachalák** a s odstupem dvou let od uzavření projektu tvoří **skvělý dokumentární soubor zachycující atmosféru setkání**.

Pokračování v programech pro návštěvníky se specifickými potřebami

Projekt GASK bez bariér

Zmíněné úskalí, a sice tlak s organizací benefice, nás společně vedlo k uzavření projektu po třech ročnících. Vedle tohoto důvodu to bylo také narození dcery *Julie* a zasloužená mateřská dovolená *Věry Pinnoy*, autorky charitativní koncepce projektu a hlavní organizátorky benefiční aukce.

Práce s výše uvedenými skupinami návštěvníků jsme se však do dalších let nechtěli vzdát. **Od jednotlivých skupin jsme měli velice pozitivní zpětné vazby a to ne pouze kvůli působivé**

benefiční aukci, ale už v průběhu roku při výtvarných dílnách. Účastníci měli možnost tvořit v krásném prostředí galerie, poznávat nový prostor, seznamovat se s různými výtvarnými umělci a vyzkoušet si techniky, které do té doby třeba neznali nebo experimentovat se známými výtvarnými technikami v novém kontextu. To vše nám potvrzovalo smysl celého projektu, proto jsme se snažili během roku 2016 promýšlet další možnosti Lektorského centra. Museli jsme zvažovat kombinování s realizacemi dalších projektů⁵, s narůstajícím zájmem pedagogů a školních skupin o edukační programy ke stálé expozici a ke krátkodobým výstavám⁶, s navýšením počtu odpoledních výtvarných dílen pro děti⁷ a dalšími doprovodnými aktivitami⁸.

Dlouhodobým cílem projektu *Umění spojení* bylo otevření instituce rozmanitým cílovým skupinám a odstraňování bariér fyzických i psychických.

Pro další směřování nejen *Lektorského centra GASK*, ale celé instituce jsme zvolili výstižný název **GASK bez bariér**.

Do roku 2016 jsme měli díky projektu *Umění spojení* **zmapováno v Kutné Hoře a okolí 14 organizovaných skupin návštěvníků se specifickými potřebami**. Dalším přínosem pro projekt *GASK bez bariér* a jeho samotné nastartování je **možnost spolupráce, kterou jsem dostala v úzké skupině kolegyn z Komory edukačních pracovníků (KEP při Radě galerií ČR) pod vedením PhDr. Alexandry Brabcové, Phd. Vzájemná setkávání jsou pro mě velice inspirativní při sdílení úspěšných příkladů z praxe⁹, stejně jako seznamování se slepými uličkami a různými specifiky konkrétních institucí. Konzultování programů a situací mně osobně umožňují získávat nadhled nad naší činností v Lektorském centru GASK.** Z tohoto pohledu považuji za velice důležitá pravidelná setkávání se všemi kolegy z KEP a příležitostné návštěvy zahraničních institucí, které mi pokaždé obnovují motivaci k práci s veřejností.

V projektu *GASK bez bariér* tedy chceme po třech úspěšných letech sociálně laděného projektu *Umění spojení* **nadále rozvíjet své společenské poslání a nabídku kulturních a vzdělávacích aktivit se zohledněním různých forem znevýhodnění a speciálních potřeb svých návštěvníků.**

Vycházíme z myšlenky rovného přístupu ke kultuře a vzdělání, jež spočívá v dostupnosti

⁵ Například *Hledej Zdenka!* – projekt, který seznamuje s životem a dílem kutnohorského rodáka a autora první světelně kinetické plastiky na světě. V celoročních vzdělávacích a tvůrčích akcích zapojujeme, s podporou společnosti EDUin, do realizace také místní školy.

⁶ Od roku 2013 do roku 2016 stoupl počet edukačních programů, které jsme realizovali, více než 3x a v současné době k nám školní skupiny přicházejí téměř každý školní den od úterý do pátku (v pondělí je instituce pro veřejnost zavřena).

⁷ *GASK dětem* – odpolední výtvarné dílny pro děti jsme do školního roku 2015/2016 jsme pořádali dvakrát týdně. S větším zájmem a po komunikaci s rodiči jsme od školního roku 2016/2017 otevřeli tři věkově kompaktnější skupiny a v úterý jsou dílny věnovány předškolákům, ve středu žákům prvního stupně ZŠ a ve čtvrtek žákům druhého stupně ZŠ.

⁸ Víkendové mezigenerační programy pro rodiny s dětmi, komentované prohlídky, sobotní celodenní výtvarné dílny pro studenty, dospělé a seniory, projekce filmů.

⁹ Inspirování kolegyněmi z *Galerie hlavního města Prahy* jsme od listopadu 2016 zahájili program *Stavy mysli bez bariér* / komentované prohlídky stálé expozice pro rodiče s malými dětmi.

pro stávající a potenciální návštěvníky a v předcházení a odbourávání možných bariér přístupu a to nejenom fyzických či smyslových, ale i kulturních a psychických. Víťame návštěvníky různého věku, pohlaví, vzdělání, s různými životními zkušenostmi, kulturou, náboženským vyznáním i zdravotním či sociálním znevýhodněním.

Tím se projekt GASK bez bariér se stává výzvou pro celou naši instituci. Za *Lektorské centrum* si přejeme, aby byl GASK institucí, která hodlá svým otevřeným přístupem šířit progresivní společenské hodnoty a staví se proti diskriminaci a intoleranci všeho druhu. V další spolupráci s komunitami, ve které v druhé polovině roku 2016 pokračujeme, se snažíme pochopit a vyvracet negativní a předpojaté názory a být místem, kde jsou přijímány odlišnosti – ať už kulturní, sociální, zdravotní či etnické – a kde lze zkoumat lidský život a kulturu, minulou, současnou i budoucí, v celé její rozmanitosti.

Rodiče na mateřské/rodičovské dovolené

Prvním programem projektu *GASK bez bariér* jsou **Stavy mysli bez bariér**, tedy komentované prohlídky pro rodiče s malými dětmi ve stálé expozici *Stavy mysli / Za obrazem*, které jsou do určité míry také sociálně vyloučenou skupinou návštěvníků se specifickými potřebami¹⁰. Cílem takového formátu je umožnit rodičům s malými dětmi návštěvu galerie a komentované prohlídky, aniž by měli pocit, že ruší ať už lektora či ostatní návštěvníky. Během komentované prohlídky jsem připravena, že budou děti pobrekávat nebo užasle vykřikovat nebo že některá maminka začne kojít. Pro komentář volíme jen určitý úsek expozice, takže si mohou všichni sednout na zem, dívat se a s poslouchat. Jediným pravidlem, které nadále dodržujeme, že děti nesmí sahat na exponáty a rodiče si v tomto směru musí svého potomka ohlídat. Do konce roku jsme s pozitivním ohlasem realizovali dvě komentované prohlídky a na rok 2017 jsme setkávání naplánovali na každé první úterý v měsíci v dopoledních hodinách. Termín a čas konání jsme, především, s maminkami konzultovali po první takovém setkání. Z povídání vyplynulo, že podobný program jim v Kutné Hoře chyběl. Z jejich strany vzešel také **dotaz na možnost pořádání výtvarných dílen pro dospělé. Kurzy kresby či malby** jsme v minulosti během roku organizovali jako cyklus zhruba 10 lekcí na určité téma. Kurzy vedl malíř *Pavel Vašíček* a kreslíř *Tomáš Smetana*. Maminky však reagovaly, že by rády absolvovaly program *GASK dětem*. Řada z nich nám na *GASK dětem* vodí své starší děti nebo znají program díky dětem svých kamarádek a prezentaci na facebookovém profilu *Lektorského centra GASK*. Skvělá pověst programu *GASK dětem* je zásluhou mé kolegyně **Ivony Bartošové**, která vede dílny od roku 2013.

V návaznosti na tuto debatu jsme naplánovali výtvarné dílny pro rodiče - **Když jdou děti spát**. Výtvarný program bude v roce 2017 navazovat na komentované prohlídky *Stavy mysli bez bariér* a bude se konat jednou krát měsíčně po zavírací době, tedy *když jsou děti spát*.

¹⁰ Impulsem k přípravě byla zmiňovaná pracovní skupina, v níž jsme si definovali veškeré cílové skupiny návštěvníků se specifickými potřebami a příklad dobré praxe *Jiřiny Bělohradské*, kolegyně z GHMP, která organizuje komentované prohlídky pro maminky na mateřské dovolené.

Nevidomí

Další cílovou skupinu návštěvníků se specifickými potřebami, kterým jsme se opakovaně začali věnovat, jsou **nevidomí a slabozrací**.

V roce 2011 realizoval **Ondřej Horák** v GASK projekt ***Obrazy pro nevidomé***. Jednalo se o několik **haptických přepisů vybraných děl** z dřívější **stálé expozice *Sbírka 123***. Projekt se časem vytratil z pozornosti a proměnou stálé expozice v roce 2014 ve *Stavy mysli / Za obrazem* se také zúžil počet haptických přepisů přímo v expozici. Navázání na projekt *Obrazy pro nevidomé* jsme tehdy nezamýšleli, protože jsme se sžívali s novou expozicí, připravovali a realizovali nové edukační programy a pracovali na projektu *Umění spojení*. Zároveň jsme také cítili, že haptické desky byly skvělým počinem, ale v celkovém pojetí fungování instituce směrem k návštěvníkům se specifickými potřebami nebylo dořešeno dostatečné označení krizových míst v prostorech, stejně jako kvalifikace zaměstnanců.

Osobně jsem měla možnost se mnoho **přiučit a odpozorovat při několikaleté práci asistentky na atletických a lukostřeleckých závodech hendikepovaných sportovců**, které od 90. let minulého století organizuje ***Sportovní klub v Novém Městě nad Metují (SK NMNM)***. Ale cíleným školením či zážitkovým seminářem, jak pracovat v galerijním prostředí s nevidomými a slabozrakými návštěvníky nebo s návštěvníky s jinými fyzickými hendikepy, jsem neprošla. Stejně tak mé kolegyně. V různých situacích jsem čerpala ze zkušenosti z SK NMNM a z vlastního nesystematického samostudia.

Za příležitost vrátit se k projektu a rozvinout ho v dalších rovinách (**specializované edukační programy pro organizované skupiny, doplnění o audio-průvodce pro individuální návštěvníky s doprovodem, lepší začlenění haptických desek do expozice**) jsme s kolegy považovali příležitost obměny stálé expozice, kterou vedoucí kurátor a autor současné koncepce stálé expozice **Richard Drury** plánuje na konec roku 2017. V roce 2016 jsme tedy požádali **SONS (Sdružená organizace nevidomých a slabozrakých)** a **Tyflocentrum Pardubice** o poradenství, které zahrnovalo pečlivé projití celé budovy GASK s důrazem na efektivní označení krizových míst jako jsou schodiště nebo skleněné dveře, a plánování školení pro zaměstnance formou zážitkového semináře. Školení se kromě *Lektorského centra* zúčastní všichni kustodi GASK, ostraha GASK a kolegyně pracující na pokladně. Tedy všichni zaměstnanci se kterými přichází návštěvník do kontaktu. Naplánovali jsme také rozšíření počtu haptických přepisů.

Práce v bezbariérovém prostoru

Prostory galerie jsou z většiny bezbariérové. Jedním z bariérových míst je podkrovní konferenční sál. Návštěvníci s větším pohybovým omezením jsou při vstupu do podkroví vždy odkázáni na pomoc druhých, protože poslední stanice výtahu je o patro níže. Ale veškeré další prostory, včetně stálé expozice nebo ateliéru LC, jsou bezbariérové. Vchody do budovy jsou celkem tři a bezbariérové jsou dva. Na každém patře a v každém křídle je také bezbariérové WC. Instituce disponuje také kolečkovým křeslem, které je k dispozici v šatně

v přízemí. Pro rodiče s již chodícími, ale stále malými dětmi, které mohou být v průběhu prohlídky unavené, máme k zapůjčení na každém patře golfový kočárek.

Dlouhodobá spolupráce se sociálními organizacemi / příklady dobré praxe

Dlouhodobá spolupráce pro nás v GASK vyplývá z výše popsaného projektu *Umění spojení* a v jeho volném pokračování z *GASK bez bariér*. V této spolupráci, kterou definujeme v memorandech, pokračujeme s těmito organizacemi:

Lehké a střední mentální postižení a tělesné postižení

Instituce, se kterými v této skupině návštěvníků spolupracujeme:

- **Praktická škola Kutná Hora** od roku 2014
- **Praktická škola Kolín** od roku 2014
- **Diakonie Čáslav** v rámci projektu *Umění spojení* v letech 2014 a 2015

S praktickými škola v Kutné Hoře a v Kolíně jsme spolupracovali v rámci projektu *Umění spojení*. Ke spolupráci jsme pedagogy přizvali na základě předchozí spolupráce v rámci tradičních edukačních programů, v nichž pokračujeme dále i po uzavření projektu *Umění spojení*.

Pro tuto skupinu nekoncepujeme nové programy, ale po konzultaci s pedagogy vybíráme nejvhodnější edukační programy z aktuální nabídky, které v možných krizových okamžicích přizpůsobujeme mentálnímu věku žáků konkrétní skupiny. Realizaci programu se žáky z Praktické školy v Kolíně shrnula kolegyně *Ivana Hasalová*: „Během práce s dětmi s lehkým a středním mentálním postižením z praktické školy jsem se soustředila zejména na komunikaci. Snažila jsem se mluvit pomaleji a používat jednodušší výrazy. V programu bylo několik výtvarných aktivit a každá proběhla bez problémů. Pomoc vyučujících byla potřeba během stříhání nůžkami a to zejména u dětí, které nemluvily a potřebovaly neustálou asistenci.

S vyučujícími jsme probíraly zejména jednotlivé děti a jejich schopnosti nejen ve výtvarné tvorbě, ale i v jiných vyučovacích předmětech. Ve většině případů konstatovaly, že děti nemají dostatečné rodinné zázemí a to se odráží i ve škole.

Děti komunikovaly, až na výjimky, dobře nejen se mnou, ale i v kolektivu a celkově program probíhal ve skvělé atmosféře.“

Znevýhodnění – nepodnětné prostředí

Instituce, se kterými v této skupině návštěvníků spolupracujeme:

- **Ubytovna v Lorci od roku 2014**
- **Dětský domov Býchory od roku 2013**
- **Výchovný ústav v Kutné Hoře od roku 2014**

S Výchovným ústavem (VÚ) v Kutné Hoře jsme krátce po skončení projektu *Umění spojení* sepsali memorandum o spolupráci, v jehož rámci může **skupina klientů VÚ v doprovodu sociálního pracovníka kdykoli navštívit výstavy v GASK zdarma**. V memorandu o spolupráci jsme se dohodli také na konání dopolední výtvarné dílny pro skupinu klientů, kteří jsou Výchovným ústavem na domluvený termín omluveni z vyučování. V jedné z dílen jsme chlapce seznámili s grafickou technikou sítotisku a vytvořili několik originální potisků trik, plátěných tašek a plakátů. Do roku 2017 uvažujeme dále, jak naši spolupráci obohatit a rozšířit, protože jsme na tuto dílnu dostali e-mailem pozitivní ohlas od paní **Romany Eliášové**, která skupinu doprovázela: „...děkujeme za nesmírně příjemnou výtvarnou dílnu, klukům se to moc líbilo a společné dílo máme již pověšené na budově. Pro chlapce to mnoho znamená, že mohou změnit na chvíli prostředí, chovali se úplně jinak a pozvedlo jim to sebevědomí.“

78

Znevýhodnění – senioři

Instituce, se kterými v této skupině návštěvníků spolupracujeme:

- **Klub seniorů Kutná Hora**

S klubem seniorů navazujeme na výtvarné dílny, kterých se účastnili v projektu *Umění spojení*, a na něž vzpomínají. Senioři jsme pozvali na komentované prohlídky pro pedagogy, které vedeme vždy první čtvrtek po vernisáži nových výstav. Frekvence odpoledních čtvrtečních komentovaných prohlídek se řídí dle výstavního plánu. Zástupkyni skupiny, paní **Janu Hasalovou** jsme také přizvali ke spolupráci na přípravě **mezigeneračních komentovaných prohlídek jezuitské koleje, budovy GASK, jejíž položení základního kamene budeme slavit v roce 2017**. Cílem je vytvořit dvojici student-senior, kteří společně povedou komentovanou prohlídku pro veřejnost a během dialogu budou konfrontovat pohled starší a mladé generace. Na jedné straně generace, která si pamatuje budovu jezuitské koleje před rekonstrukcí v držení armády a na straně druhé pohled mladého studenta historie či dějin umění.

Instituce, se kterými v této skupině návštěvníků spolupracujeme:

- ***Jedličkův ústav a školy v Praze***

Na jaře 2014 navštívili GASK klienti ***Jedličkova ústavu v Praze***. Byla to skupina zhruba **třinácti osob, z toho tři asistentů pro tři klienty na vozíčku a dva asistenti pro další klienty**. Skupina byla z pohledu postižení smíšená. Jednalo se o klienty s mentálním i tělesným postižením. Vedení skupiny si **předem objednalo výtvarný program**, který byl věnovaný dílu **Karla Malicha** ve stálé expozici. **Při objednání programu jsme předem řešili logistickou situaci uvnitř budovy galerie s ohledem na klienty vozíčkáře**. Vzhledem k nim jsem volila právě **program k dílu, kolem něhož je v expozici dostatek místa** a stejně tak jsme diskutovali **vhodné uspořádání stolů a míst k sezení při výtvarné práci v ateliérů**. **Velkou výhodou je i bezbariérová toaleta v blízkosti expozice i ateliérů**. Program probíhal za pomoci asistentů velice hladce. S návštěvníky jsem komunikovala přirozeně jako s jakoukoli jinou skupinou, ale volila jsem jednodušší formulace a krátké věty. Důležitým faktorem byl čas. Skupina potřebovala na většinu činnosti více času, než běžná školní početnější skupina. Samotnému programu to však nijak nevadilo a vzhledem k předchozí domluvě a rozvržení jsme s celkovým časem počítali předem.

Jedličkův ústav v Praze s k nám vydal i rok poté, v roce 2015, kdy jsme se společně opět dohodli na programu s výtvarnými prvky. Když se k nám chystali z kraje roku 2016, došlo k velkému nedorozumění, které mě dodnes mrzí. V den programu praskla v zahradách GASK voda a celé dopoledne jsme měli přívod zastaven. Vypnutí vody jsem hned ráno řešila a do kbelíků a umyvadel napustila včas dostatek vody na výtvarný program. Ale instituce se pro veřejnost uzavřela a skupina se k nám nedostala. Bohužel se jednalo o selhání ostrahy, která přestože měla mnou vypracovaný týdenní rozpis programů, návštěvníků z Jedličkova ústavu oznámila, že galerie je ten den zavřená, aniž by mi volali a skupinu mi ohlásili. Než jsem se skupině dovolala, protože jsem se domnívala, že mají zpoždění po cestě, byli už na procházce po Kutné Hoře a na vrácení se na program by nezbyl čas. Z této zkušenosti považuji za důležité, aby specifickými školeními prošly všechny skupiny zaměstnanců, kteří přicházejí do kontaktu s návštěvníkem. To samozřejmě v návaznosti na program Lektorského centra GASK, abychom tímto **neempatickým a nekolegiálním chováním předešli dalšímu nesouladu**.

Závěr

Všechny uvedené projekty nás jako *Lektorské centrum GASK* obohacují ve zkušenostech. S prozkoumáváním jednotlivých specifík jsme postupně motivováni otevřít se dalším skupinám a zpřístupnit instituci novým návštěvníkům. I přestože třeba nebudeme připravovat každý rok benefiční aukci, kde celoroční snažení získá podobu finančního obnosu, který putuje někomu na pomoc, cílem a radostí v naší práci zůstávají jednotlivá setkávání a tvůrčí okamžiky s lidmi, kteří se prostřednictvím umění učí nové o sobě i o druhých lidech kolem.

Karin Militká

Projekt Umění spojení: pilotní výtvarná dílna Síla křehkosti s klienty Domova Barbora. Program se konal v ateliéru LC GASK. Foto: Karin Militká (GASK), 2012

Projekt Umění spojení: pilotní výtvarná dílna Síla křehkosti s klienty Domova Barbora. Program se konal v ateliéru LC GASK. Foto: Karin Militká (GASK), 2012

Projekt Umění spojení 013 / Senior. Věra Pinnoy s klienty Domova Barbora, s nimiž jsme realizovali out-reach program s Pavlem Vašíčkem Cesta do hlubin mysli. Foto: Karel Šanda, 2013

Projekt Umění spojení 013 / Senior. Pavel Vašíček s klienty Domova Barbora během svého programu Cesta do hlubin mysli. Foto: Karel Šanda, 2013

Projekt Umění spojení 014 / Junior. Děti z Nízkoprahového klubu Maják v Kutné Hoře během programu Maringotka, který vedla Kateřina Dobroslava Drahošová. Foto: Marián Chachalák, 2014

Projekt Umění spojení 014 / Junior. Děti z Ubytovny sociálně slabých Lorec v Kutné Hoře během programu Zvukokresba, který vedla Sonja Vectomov. Foto: Marián Chachalák, 2014

Projekt Umění spojení 015. Děti z Ubytovny sociálně slabých Lorec v Kutné Hoře a děti zaměstnanců GASK během programu Teepee, který vedl Petr Švolba. Foto: Radka Zahradníková (GASK), 2015

Projekt Umění spojení 015. Děti z Praktické školy v Kutné Hoře a senioři během programu Přidat do přátel, který vedla Veronika Richterová. Foto: Marián Chachalák, 2015

ZŠ Praktická Kolín na programu Bylo_nebylo k výstavě Ty děti si pořád hrají – dětské motivy v tvorbě bratří Čapků. Foto: Karin Militká (GASK), 2016

Projekt GASK bez bariér: Stav mysli bez bariér – komentovaná prohlídka pro rodiče s malými dětmi. Stálá expozice Stav mysli / Za obrazem. Foto: Ivona Bartošová (GASK), 2016

Galerie výtvarného umění v Ostravě

Znevýhodněné skupiny v Galerii výtvarného umění v Ostravě

Edukátorka: Mgr. Marcela Pelikánová (od roku 2007, plný úvazek). Skupiny se specifickými potřebami, se kterými instituce pracuje: S lehkým, středním a těžkým mentálním postižením, se smyslovým postižením - zrakovým (vrozeným, získaným), sluchovým (vrozeným, získaným), s kombinovaným postižením, s poruchou autistického spektra (PAS), s duševním nemocním, sociálně vyloučených, z nepodnětného prostředí, s nedostatečnou finanční kapacitou rodinného zázemí, seniory, menšinami.

Počet organizací, se kterými instituce spolupracuje: 18

Úvod

Na počátku byla moje osobní zkušenost s uměním. Vždy mne přitahovalo svojí schopností léčit tělo i duši, jako nenahraditelný a často jediný prostředek sdělení nesdělitelného.

Studovala jsem v ateliéru Intermediálních forem tvorby dnešní Fakulty umění, dříve Pedagogické fakulty Ostravské univerzity. Byl to obor, který využíval neomezené možnosti techniky tvorby, s důrazem na proces, bez zaměření na hmatatelný a estetický výsledek, Umění mne vždy zajímalo jako prostředek komunikace.

První zkušenosti s lidmi s vážným handicapem jsem získala v roce 2007, kdy jsem otevřela arteterapeutickou skupinu duševně nemocných v prostoru Klubu Mlýnek České společnosti pro duševní zdraví v Ostravě. Setkání, které jsem se skupinou realizovala, posloužilo jako podklad pro moji závěrečnou práci studia arteterapie při Masarykově univerzitě v Brně. Byla jsem v té době učitelkou výtvarné výchovy na víceletém gymnáziu. Krátce na to jsem začala pracovat v Domě umění GVUO, jako edukační pracovník a pro styk s veřejností.

Mojí hlavní pracovní náplní byla příprava a realizace doprovodných vzdělávacích programů pro děti MŠ, ZŠ, studenty víceletých gymnázií, SŠ, VOŠ, VŠ, ZUŠ a veřejnost. Se svolením vedení galerie jsem v prostoru expozic Domu umění dále pravidelně vedla arteterapeutická setkání skupiny duševně nemocných. Měla jsem úžasnou příležitost pracovat s dětmi a dospělými všech věkových kategorií a možnost přesvědčit se, že umění může být prostředkem k osobnímu vyjádření, dostupný každému, ne jen těm nadaným.

V průběhu deseti let jsem se setkala s mnoha lidmi, kteří se ochotně dělili o svoje zkušenosti z práce s lidmi s handicapem a přijali moji prosbu o spolupráci při realizaci speciálních programů pro znevýhodněné skupiny. Velké díky za muzikoterapii a bubnování patří Michaela Plecháčkové, Janě Sedláčkové za terapii zpěvem, Andree Isabell Sollichové za terapii tancem, Haně a Tomášovi Volkmerovým, Martě Velkoborské, Kláře Kvasničkové a Jindřichovi Andrýskovi za terapii loutkou.

Partneři

Poděkování patří celé řadě partnerských organizací a učitelům, speciálním pedagogům, terapeutům, sociálním pracovníkům, asistentům, odborným pracovníkům, dobrovolníkům, všem, kteří pracují se znevýhodněnými skupinami v neziskových organizacích, kteří vycházeli vstříc mým nápadům a motivovali svoje děti nebo uživatele k účasti na programech galerie.

Spolupracující partneři GVUO / Od kdy do kdy / Příležitostná nebo systematická spolupráce

- **Akademie třetího věku**, zastřešuje Kulturní dům Kopřivnice, příspěvková organizace, Městská knihovna, Obránců míru 368, Kopřivnice/Od 2012/Systematická spolupráce
- **Bílý nosorožec, o.p.s.**, Ladislava Ševčíka 420/26, Ostrava Hulváky/Od 2014/Systematická spolupráce
- **Centrum služeb pro neslyšící a nedoslýchavé, o.p.s.**, 28. října 286/10, Ostrava/2012/Systematická spolupráce
- **Centrum denních služeb Start, PRAPOS**, Pavlovova 1625/65, 700 30 Ostrava – Zábřeh/Od 2012/Systematická spolupráce
- **Církevní základní a mateřská škola Přemysla Pittra**, Jungmannova 3, Ostrava/Od 2015/Systematická spolupráce
- **Čtyřlístek – centrum pro osoby se zdravotním postižením Ostrava**, příspěvková organizace,
- Zařízení Domov Beruška, Domov Barevný svět, Domov na Lištině, Stacionář Třebovice, Centrum pracovní výchovy, Centrum pracovní činnosti/2008/Jednorázová spolupráce
- **Denní stacionář Žebřík, o.p.s.**, L. Kříže 495/3, Ostrava- Svinov/Od 2013/Systematická spolupráce
- **Fond ohrožených dětí, pobočka Ostrava, Centrum náhradní rodinné péče**, Žerotínova 1230/1,Ostrava/2009/Jednorázová spolupráce
- **Charita Ostrava**, Kořenského 1323/17, Ostrava-Vítkovice/2010/ Jednorázová spolupráce
- Ostrava/Od 2012/Systematická spolupráce
- **Kafira, Středisko Ostrava**, Nádražní 1110/44,Ostrava/2010/ Jednorázová spolupráce
- **Kafira, Nový Jičín**, Štefánikova 7, Nový Jičín/2015/Jednorázová spolupráce
- **LORM, společnost pro hluchoslepy**, 30. dubna 2938/3, Ostrava – Moravská Ostrava/2010 a 2016/Jednorázová a systematická spolupráce
- **MENSSANA, o.p.s.**, Centrum psychosociální pomoci, Ukrajinská 1533/13, Ostrava-Poruba/2006 – 2009/
- **Sociálně terapeutická dílna Kroky, PRAPOS**, Zborovská 2501/22, Moravská Ostrava/2012/Systematická spolupráce

- **SONS, Sjednocená organizace nevidomých a slabozrakých ČR, pobočka Ostrava**,
Nám. Msgre Šrámka 1760/4, 702 00 Ostrava/Od 2010/Systematická spolupráce
- **Středisko pracovní rehabilitace Ostrava**, Ludvíka Podéště
874/4, Ostrava/2010/Jednorázová spolupráce
- **Středisko pro ranou péči Ostrava**, Havlíčkovo nábřeží 2728/38, Ostrava/2010 a
2014/Jednorázová spolupráce
- **ZŠ Logopedická, s. r. o.**, Paskovská 92, Ostrava – Hrabová/Od
- **Svépomocná společnost Mlýnek, z. s.**, Nádražní 1110/44, Ostrava - Moravská
Ostrava/Od 2007/Systematická spolupráce
- **TyfloCentrum Ostrava, o.p.s.**, Krajské středisko registrovaných služeb pro nevidomé
a slabozraké, náměstí Msgre Šrámka 1760/4, Moravská Ostrava/Od
2010/Systematická spolupráce
- **Tyfloservis, o.p.s.**, Sadová 1577/5, Ostrava/Od 2010/Systematická spolupráce
- **Základní škola a Mateřská škola, příspěvková organizace**, Ukrajinská 19, Ostrava –
Poruba/Od 2008/Systematická spolupráce
- **Základní škola Čkalovova 942**, Ostrava-Poruba, příspěvková
organizace/2009/Systematická spolupráce
Základní škola pro sluchově postižené a Mateřská škola pro sluchově postižené,
Spartakovců 1153, Ostrava – Poruba/Od 2010 do 2015/Systematická spolupráce
- **Zvuková knihovna pro nevidomé a slabozraké**, 28. října 2, Ostrava/Od
2015/Systematická spolupráce

Četnost uskutečněných programů se znevýhodněnými skupinami za rok 2015

- **Lidé s mentálním postižením**
 - Arteterapie pro dospělé s mentálním a kombinovaným postižením, skupina Kroky, Prapos - 11 dílen
 - Arteterapie pro dospělé s mentálním a kombinovaným postižením, skupina Start, Prapos - 13 dílen
 - Arteterapie pro mladé do 18 let s mentálním a kombinovaným postižením, skupina Žebřík - 10 dílen
- **Lidé se zrakovým postižením**
 - Komentované prohlídky a galerijní dílny pro lidi se zrakovým postižením a nevidomé - 4 dílny
 - Terapie tancem pro lidi se zrakovým postižením a nevidomé - 30 dílen
- **Lidé se sluchovým postižením**
 - Galerijní dílna pro děti a rodiče s možností tlumočení do znakového jazyka - 11 dílen
 - Galerijní dílna pro dospělé s možností tlumočení do znakového jazyka - 8 dílen

- Mezi obrazy s panem Barvičkou a slečnou Mašličkou pro děti se sluchovým handicapem, terapie loutkou - 5 dílen
- Bubnování pro lidi se sluchovým handicapem a neslyšící - 15 dílen
- **Lidé s duševním onemocněním**
 - Arteterapie pro lidi s duševním onemocněním - 38 dílen
 - Muzikoterapie pro lidi s handicapem - 13 dílen
- **Lidé s poruchou autistického spektra**
 - V galerii s panem Barvičkou a slečnou mašličkou, terapie loutkou pro děti s poruchou autistického spektra - 5 dílen
- **Lidé znevýhodnění – z nepodnětného prostředí, s nedostatečnou finanční kapacitou rodinného zázemí, menšiny**
 - Galerijní dílna pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami - 4 dílny

Zkušenosti se znevýhodněnými skupinami v GVUO / 2006 – 2015

Svět podle nás / 2006 – 2015

Od roku 2006 probíhá v naší galerii vždy v prosinci výstava umělců s handicapem ***Svět podle nás***. Vernisáž výstavy je spojena s předáním ***Ceny hejtmana Moravskoslezského kraje pro autory děl popularizujících problematiku handicapovaných občanů a podporujících myšlenku jejich společenské integrace***, cena je udělována u příležitosti Mezinárodního dne zdravotně postižených. Výstava a práce se znevýhodněnými skupinami je od roku 2006 podporována dotací Moravskoslezského kraje a od roku 2016 Ministerstvem kultury. Kurátorkou první výstavy byla Mgr. Gabriela Pelikánová, když odešla na mateřskou dovolenou, stal se kurátorem dnešní ředitel galerie Mgr. Jiří Jůza Ph.D., o rok později jsem převzala její práci já.

89

Výstavy svět podle nás / Rok / Znevýhodněné skupiny vystavujících autorů

- ***Svět podle nás/2006***/Lidé s duševním onemocněním a lidé s roztroušenou sklerózou
- ***Svět podle nás/2007***/Děti předškolního věku s různými formami mozkové obrny, vrozenými vadami, stavy po úrazech mozku a pohybového aparátu
- ***Svět podle nás/2008***/Lidé s mentálním postižením
- ***Svět podle nás jinak/2009***/Děti se speciálními vzdělávacími potřebami
- ***Svět podle nás/ATM/Axmanova technika modelování pro lidi s handicapem/2010***/Lidé se zrakovým nebo mentálním postižením
- ***Svět podle nás/Každý to vidí jinak/Čečova metoda haptické malby pro lidi s handicapem/2011***/Lidé se zrakovým postižením
- ***Svět podle nás/Malé božské hry/2012***/Lidé se zrakovým, sluchovým, mentálním a kombinovaným postižením, duševně nemocní lidé
- ***Svět podle nás/Uvnitř/2013***/Lidé se zrakovým, sluchovým, mentálním a kombinovaným postižením, duševně nemocní lidé

- ***Svět podle nás/Čistá radost/2014***/Lidé se zrakovým, sluchovým, mentálním a kombinovaným postižením, duševně nemocní lidé
- ***Svět podle nás/Kolíbalky/2015***/Lidé se zrakovým, sluchovým, mentálním a kombinovaným postižením, duševně nemocní lidé, děti s poruchou autistického spektra, děti z nepodnětného prostředí, s nedostatečnou finanční kapacitou rodinného zázemí a menšiny

Neobyčejná setkání s uměním pro lidi s handicapem

V roce 2011 vznikl projekt ***Neobyčejná setkání s uměním pro lidi se zrakovým postižením***.

V rámci tohoto projektu proběhla první řada pravidelných tvořivých uměleckých dílen, „neobyčejných setkání“ s výtvarným uměním, s hudbou, tancem a divadlem.

Mým původním záměrem bylo v rámci projektu realizovat předem určený počet dílen od září do prosince a celý projekt uzavřít výstavou Svět podle nás. Další rok jsem chtěla věnovat pozornost lidem s jiným typem handicapu. Ale lidé se zrakovým postižením a spolupracující lektoři měli zájem pokračovat ve spolupráci. A tak se v roce 2012 projektu pravidelně účastnily skupiny lidí se zrakovým a sluchovým znevýhodněním, s mentálním a kombinovaným postižením, děti s poruchou autistického spektra a skupina duševně nemocných.

Pravidelné speciální programy a arteterapie – „neobyčejná setkání s uměním“ pro lidi s různým typem handicapu probíhají celoročně dodnes v Domě umění, v Knihovně GVUO, nebo ve spolupracujících organizacích. Vycházejí vstříc potřebám členů skupin, využívají různých speciálních pedagogických nebo terapeutických postupů, arteterapie, muzikoterapie, terapie bubnováním, loutkou a tancem. V roce 2015 se projektu účastnilo více než devadesát dětí nebo dospělých s různým typem handicapu, proběhlo sto šedesát jedna speciálních programů.

Projekt Neobyčejná setkání s uměním pro lidi s handicapem vždy vrcholí výstavou závěrem roku. Například v roce 2015 to byla výstava ***Kolíbalky***. Představila 72 umělců, kteří se od října do prosince účastnili speciálních galerijních dílen a arteterapií realizovaných v přímém kontaktu s vystavenými exponáty výstavy Stanislav Kolíbal/Sochy a kresby/1954 - 2015. V rámci těchto dílen vzniklo mnoho dílek plných osobních prožitků, inspirovaných tvorbou významného českého umělce. Aby se mohli i nevidomí autoři podívat, jak vnímají ostatní účastníci projektu tvorbu Stanislava Kolíbala a k jakému osobnímu výtvarnému vyjádření může jeho umění inspirovat, pracovaly všechny skupiny stejnou technikou - rytí do hliněných destiček a odlévání do sádry. Vzniklé sádrové reliéfy byly určené k prohlížení hmatem.

Zkušenosti se znevýhodněnými skupinami podle typu znevýhodnění

Mentální postižení

První zkušenosti s lidmi s mentálním postižením jsem získala, když jsem v roce 2008 dostala příležitost připravit výstavu ***Svět podle nás*** mentálně postižených autorů a klientů ***Čtyřlístku – Centra pro osoby se zdravotním postižením***. S klienty jsem se setkala při práci v ateliérech a měla jsem možnost nahlédnout do jejich běžného života. Cílem výstavy bylo podpořit myšlenku integrace těchto velmi osamocených lidí a ukázat, že jejich přítomnost vyjádřená výtvarným dílem může být pro svět kolem obohacující. K výstavě proběhly vzdělávací programy pro školy zaměřené na přiblížení světa mentálně postižených a jejich omezení způsobené kombinovaným postižením: ***O Popelce, Bílé lilii a Malém princí*** (pro I. a II. st. ZŠ) a ***Co může být jinak*** (pro SŠ).

Lehké mentální postižení

Setkání s mentálně postiženými lidmi Čtyřlístku a se zázemím jejich tvorby mne přivedlo na myšlenku realizace výtvarné řady animačních programů k výstavám pro děti se speciálními potřebami a vzniklá díla vystavit následující rok na výstavě Svět podle nás. Kontaktovala jsem telefonicky vedení organizací s nabídkou projektu - čtyř na sebe navazujících vzdělávacích doprovodných programů k výstavám a závěrečné prezentace vzniklých artefaktů na výstavě. Požádala jsem o osobní setkání a možnost představit projekt učitelům, dětem a rodičům. Spolupráci přijalo všech pět oslovených organizací: ***Fond ohrožených dětí, pobočka Ostrava, Centrum náhradní rodinné péče, ZŠ Logopedická, s. r. o., Ostrava – Hrabová, ZŠ pro sluchově postižené Ostrava – Poruba, ZŠ Karasova 6, Ostrava – Mariánské Hory, ZŠ Čkalovova 942, Ostrava - Poruba***. Projekt otevřel dlouhodobou systematickou spolupráci se Základní školou Čkalovova 942.

Další dva školní roky jsem pracovala každou středu v prostoru expozic Nové síně GVUO s dětmi II. stupně, které potřebovaly speciální pedagogický přístup a s nejrůznějšími problémy v rodině i ve škole. Přicházely ve skupinách do 10 dětí, ne vždy ochotně. Učitelé si naříkali, že jejich nejtěžším úkolem je motivovat žáky pro jakoukoliv smysluplnou činnost.

Pro práci s těmito skupinami jsem využívala při komentovaných prohlídkách výstav různé pohybové aktivity, dramatizace, „zahřívací“ tělesné nebo slovní aktivity, které umožňovaly dětem uvolnění, pro mne to byla příležitost k navázání kontaktu s nimi. Navazující výtvarné činnosti jsem se snažila volit tak, aby byly pro děti neobvyklé a přitom jednoduché, které počítají s výtvarnou náhodou, nebylo tedy nutné, aby byly výtvarně zdatné.

Témata inspirované výstavou jsem se snažila vybírat tak, aby byla blízká dětem a jejich světu. Pokud bylo v mých silách jejich svět pochopit. Za všechny uvedu jeden příklad, kdy jsem zjistila, že vše může být jinak, než si představuji:

Skupina deváté třídy absolvovala program ***O kráse*** v prostoru výstavy ***Magie japonské grafiky***. Děti trpělivě naslouchaly mým komentářům k výstavě a diskutovaly o tom, proč je

v našem životě krása důležitá. Jejich úkolem bylo vybrat jeden obraz, který se jim zdá nejkrásnější a v rámci svých možností vybranou část obrazu namalovat suchými pastely na velký formát. Může se to zdát těžký úkol, děti však po dvouletém setkávání byly zvyklé jen si hrát s barvami a nepotřebovaly vidět krásný výsledek svojí práce. Ochotně rozmístily malířské stojany a začaly malovat. Jeden z chlapců mne požádal, jestli si k práci mohou pustit krásnou muziku. Nadšeně jsem souhlasila. Mezi magickými obrazy japonské krásy a spokojenými dětmi se ozýval rap a ta nejdrsnější slova, vulgarismy a nadávky. Vznikaly jedny z jejich nejlepších prací.

Tyto děti se ve škole podřizovaly celé řadě pravidel, nebyly zvyklé na svobodné objevování a projevovaly svoji individualitu. Pravidelné setkávání v galerii nám otevřelo cestu k jejich přirozené spontaneitě a tvořivosti, snadněji, než kdyby se výtvarná výchova odehrávala v obvyklém prostoru školní třídy a s pedagogem, kterého dobře znají.

Střední a těžké mentální postižení

Od roku 2012 v naší galerii pravidelně probíhá **arteterapie** smíšených skupin dospělých se středním nebo těžkým mentálním postižením a kombinovaným postižením **Sociálně – terapeutické dílny Kroky a Centra denních služeb Start**. Organizace mne kontaktovaly, když se dozvěděly o arteterapeutické skupině duševně nemocných z webových stránek galerie. Přichází přibližně jednou za čtrnáct dní v době konání výstav. Skupina Kroky je složená z maximálně šesti členů, skupina Start z deseti.

U těchto skupin nejsou vhodné časté změny a střídání činností. Potřebují opakující se rituály, které jim poskytují pocit bezpečí a mně i asistentům usnadňují překonávání organizačních problémů. Dodržuji obvyklý průběh setkání: Osobní přivítání podáním rukou, komentovaná prohlídka výstavy nebo jednoho artefaktu, jednoduchá výtvarná činnost, závěrečné krátké pozitivní hodnocení s nezbytnou pochvalou a závěr s rozloučením podáním rukou. Stane se, že zapomenou například na pozdrav podáním rukou, klienti mne sami většinou se smíchem upozorní. Nesmím však vynechat závěrečnou pochvalu všech členů skupiny, musím najít i tu nejmenší pozitivní maličkost. Jednou jsem zřejmě zapomněla pochválit asi třicetiletou Romanu. Když jsme odcházeli se skupinou ze sálu, zjistili jsme, že nám chybí. Našli jsme ji plakat schovanou za jedním z výstavních panelů. Romana neuměla vysvětlit, co se přihodilo, že je tak smutná. Reflexe členů těchto skupin není možná. Musím mít vždy na paměti, že vždy se může stát něco, co nelze předvídat.

Podobně jako u dětí se speciálními potřebami, vybírám pro výtvarné činnosti jednoduché techniky, aby byla zajištěna spokojenost každého člena skupiny s výsledkem a zajímavé, neobvyklé materiály, na které nejsou zvyklí. Taková příprava není jednoduchá, někteří z klientů se neradi umažou, jiní mají různé motorické potíže, nebo se bojí pustit do práce, se kterou nemají zkušenosti. Pak si musím dát dostatek času na vysvětlení a motivaci. Hledám stále nové pomůcky a materiály, máme k dispozici terapeutické štětce, nůžky a podobně. Aby se cítili při práci dobře, musím zajistit stoly nebo malířské stojany a židle a nezbytný klid při práci.

Příprava a práce se znevýhodněnými skupinami se může zdát náročnější, některé nedokonalosti jejich členů mohou být také výhodou a přinést až dojemné zážitky všem zúčastněným - klientům, asistentům, přihlížejícím kustodům i náhodným návštěvníkům galerie. Za všechny jeden příklad Richarda, na který si vzpomenu, když pochybuji, jestli má moje práce smysl:

Ríša je mladý, asi třicetiletý muž, který po autonehodě v necelých třech letech ustrnul ve svém mentálním vývoji. Při arteterapii nemluví, jen pozdraví a na každou otázku odpovídá ano nebo jo. Do galerie dochází třetím rokem. Při jedné z arteterapií klienti pracovali podle obrazu Jana Zrzavého Domek u moře. Seděli u malířských stojanů a malovali akvarelovými pastelkami na plátno 50x50 cm. Ríša pozorně sledoval obraz, soustředěně a s úsměvem maloval kruhy. Když jsem se zeptala, co maluje, neodpověděl. Ale byl prací nadšený a věděl, kdy skončit. Obraz jsme pojmenovali Barvy moře a vystavili spolu s dalšími na výstavě **Svět podle nás/Malé božské hry/Neobyčejná setkání s uměním pro lidi s handicapem** v předsálí výstavy Jana Zrzavého **Božská hra**. Kustodi mi pak s nadšením popisovali pozitivní reakce návštěvníků galerie na výstavu handicapovaných umělců, především na obraz Richarda. Jaký mají naše pravidelná arteterapeutická setkávání přínos, mohou nejlépe posoudit ti, kteří s těmito lidmi pracují v zařízeních. Požádala jsem o reflexe asistenty klientů:

„Pro naše uživatele jsou to sváteční a výjimečné chvíle. Umění je inspiruje k novým nápadům, přináší uvolnění a radost z tvorby a vlastního úspěchu. Aktivní výtvarné činnosti umožňují jejich sebevyjádření, zvyšují jejich sebevědomí a přináší pozitivní zkušenosti se sebou sama. Někdy nás překvapí mizející smutek a uzavřenost nebo rostoucí důvěra členů skupiny ve svět kolem nás.“

93

Těžké mentální postižení

Malou skupinu **Obecně prospěšné společnosti Žebřík** jsem oslovila s nabídkou spolupráce v roce 2012, **arteterapie** probíhá ve školním roce přibližně jednou za čtrnáct dní. Uživatelé Žebříku jsou mladí lidé starší osmnáct let, kromě těžkého mentálního postižení trpí různými defekty. Ondra je prakticky nevidomý, vnímá zřejmě jen světlo a tmou, má omezený pohyb prstů rukou. Adélka využívá invalidní vozík, ale je schopna s pomocí ujít pár kroků, má značné motorické potíže rukou. Karolína je téměř neslyšící. Tomáš trpí poruchou autistického spektra, nemluví. Petrové s Downovým syndromem procházejí pubertou.

Podobně jako u zmíněných předchozích skupin, nepřestává mne práce s touto „těžkou“ skupinou překvapovat. Při prohlídce výstavy Stanislava Kolíbala na moji otázku, jak by se mohla jmenovat socha, kterou jsme si právě prohlíželi, odpověděla téměř neslyšící a nemluvící Karolína: „Pád.“ Byl to přesný název. Výstavou jsem prošla s řadou školních skupin a dospělých, většinou nikdo neuhodl to, co Karolína.

Protože je pro skupinu obtížné pravidelně se dopravovat městskou hromadnou dopravou do galerie, jednou za měsíc probíhají naše setkání v domácím prostředí zařízení. Příprava a realizace arteterapie v domácím prostředí je nesrovnatelně náročnější, než v galerii. Probíhá v malé místnosti, ve které není jiná možnost práce, než vsedě za stolem. Motivace k aktivitě

je obtížnější než v galerii a klienti nejsou tak soustředění. Ale skupina se na můj příchod těší, vyhlíží mne a srdečně vítá. Petr mi vždy nachystá papuče, pověsí kabát a uvaří čaj. Adélka se vyptává, s čím může pomoci, proč jsem u nich tak dlouho nebyla a kdy zase přijdu.

Pracovnice zařízení říkají, že jinak pasivní uživatelé jsou při arteterapii aktivní.

Připravit zajímavý program pro tuto skupinu je pro mne těžký úkol. Témata a činnosti vybírám podle právě probíhajících výstav, v domácím prostředí pracuji s reprodukcemi a připravuji klienty na návštěvu výstavy v galerii. Využívám jednoduché výtvarné techniky, s jakými se běžně nesetkávají, zázraky výtvarných náhod, např. roztírání pigmentů, malbu nejrůznějšími válečky, tiskátky, rozprašovači, kapátky, houbičkami, vyrábím šablony k tématu, využívám obtisky, monotisky, muchlání a trhání papírů, frotáže, koláže z předem připravených tvarů, práci s hlínou, rytí do včelího vosku apod.

Každé setkání vždy pečlivě připravuji, ale nevidomý Ondra většinou jen spokojeně naslouchá, i když vyberu výtvarnou techniku zaměřenou pro hmat. Aby se programu mohli účastnit všichni členové aktivně, poprosila jsem o spolupráci muzikoterapeuty – Michaelu a Daniela Plecháčkovy. Od roku 2016 probíhá kromě výtvarné arteterapie v zařízení Žebříku **muzikoterapie** - bubnování na africké djembe, rámové a šamanské bubny. Ondra je nadšený. Nyní mám jistotu, že umění je zdrojem radosti celé skupiny.

Tělesné postižení

Částečné omezení pohybu

94

Členové skupin s lehkým a těžkým mentálním postižením, se kterými v galerii pracuji, mají většinou kombinovaná postižení s částečným omezením pohybu.

Vozíčkáři bez asistence nebo s asistencí

Se skupinou lidí plně upoutaných na invalidní vozík se setkávám výjimečně. K vchodu do Domu umění vede deset schodů bez zábradlí a ani do patra galerie není výtah. Pokud se přece jen stane, že někdo takový se před vchodem objeví, musí jej vynést několik silných mužů. S malým dítětem je možné schody překonat podobně jako s dítětem v kočárku – „přeskákat je“. Přes bariéry naší galerie pravidelně dochází na programy výše zmíněná skupina mladých lidí Žebříku s těžkým mentálním postižením a s Adélkou na invalidním vozíku. Je to sehraný tým. (Viz. Těžké postižení). Adélka je schopna s pomocí vstát a pomalu schody překonat. Malý invalidní vozík některý ze schopnějších členů dopraví nahoru. Toalety jsou v přízemí upraveny pro návštěvníky na vozíku.

V roce 2010 proběhla v Nové síni GVUO výstava zrakově nebo mentálně postižených studentů a absolventů ATM. Seznámila návštěvníky s principy a výukovými etapami hmatového modelování, kterými studenti prochází, od nejdůležitějších po nejsložitější: Nádoby – Obličej – Hlavy – Figury. Zajímavou součástí výstavy byly hmatové krabice s hmatovými hádankami.

V rámci výstavy jsem navázala spolupráci s některými z mnoha neziskových organizací, které v Ostravě pracují s lidmi se zrakovým nebo mentálním postižením. Kontakty jsem našla v Katalogu sociálních služeb a souvisejících aktivit ve městě, vydávalo jej statutární město Ostrava – Magistrát, odbor sociálních věcí a zdravotnictví. Nabídku spolupráce využily tyto organizace: **TyfloCentrum Ostrava, Kafira, Tyfloservis, LORM, společnost pro hluchoslepé, Středisko pracovní rehabilitace Ostrava, Středisko pro ranou péči Ostrava, Čtyřlístek – centrum pro osoby se zdravotním postižením, Asociace Trigon Ostrava, Charita Ostrava.** Vybrané organizace měly možnost prezentace svojí činnosti v předsálí výstavy ATM. Prezentace (fotografie a krátké texty) jsem využívala při doprovodných vzdělávacích programech pro školy a veřejnost.

Edita Janková, sociální pracovnice Tyfloservisu, poskytla galerii bezplatně vzdělávací seminář o lidech se zrakovým postižením, způsobů práce se zrakově postiženým klientem a praktickými ukázkami pomůcek pro lidi se zrakovým postižením. Semináře jsem se zúčastnila já a moje kolegyně Michaela Holušová (také edukační pracovník galerie), seminář byl nezbytný pro přípravu a realizaci projektu.

Společnost Tyfloservis zapůjčila potřebné pomůcky pro realizaci doprovodných výchovně-vzdělávacích programů k výstavě pro děti a dospělé: Simulační brýle zrakového postižení, slepecké hole, mluvící hodinky, hmatové hodinky, Colorino – test, Braillova tabulka a bodátko, knihy v Braillově písmu, hladinky.

TyfloCentrum Ostrava se podílelo na zprostředkování a realizaci vzdělávacích programů pro zrakově postižené klienty. Sociální pracovnice Hana Nohavicová nám umožnila setkat se osobně s klienty, kteří docházeli na pravidelná setkání do centra a představit připravovanou výstavu ATM, komentovanou prohlídku, výtvarnou dílnu a pozvat je k účasti. Rozeslala také písemné pozvání všem členům společnosti e-mailem a zprostředkovala skupinovou návštěvu galerie na konkrétní akce projektu, asistenci a průvodce.

V rámci projektu proběhla **Komentovaná prohlídka výstavy hmatového modelování ATM pro zrakově postižené a hmatová dílna ATM** s autorem techniky Štěpánem Axmanem a autory vystavených keramických děl Alenou Stanickou a Pavlem Slámou. Představili výukovou techniku a ukázali možnosti jejího praktického nebo uměleckého využití pro zrakově nebo mentálně postižené. Komentované prohlídky se zúčastnilo osmnáct zrakově postižených dětí a dospělých. Ve výtvarné dílně si čtyři nevidomí účastníci vyzkoušeli modelování technikou ATM pod vedením nevidomých lektorů.

Pro spolupracující organizace a pro odborné pracovníky, pedagogy, speciální pedagogy,

sociální a ostatní pracovníky organizací a zařízení pracujících s lidmi se zdravotním postižením jsme připravili společně s **Mezinárodním centrem ATM** a sdružením **Slepíši** **Vzdělávací seminář pro odborné pracovníky: ATM – Nové vzdělávání pro lidi se zdravotním postižením**. Seminář byl zaměřen na předání základních informací o nové a potřebné možnosti vzdělávání postižených lidí v oblasti výtvarného umění. Techniku představil Štěpán Axman a nevidomý lektor s praktickou ukázkou výuky nevidomého žáka, který dosud nemodeloval, ani se s technikou nikdy nesetkal. Seminář mi umožnil později techniku ATM lépe zprostředkovat v rámci mnou realizovaných doprovodných programů k výstavě. Díky spolupráci s Mezinárodním centrem ATM a sdružením Slepíši proběhl v prostoru výstavy ATM doprovodný výchovně-vzdělávací program o lidech se zdravotním postižením pro děti 1. – 4. tříd speciální základní školy **Hele lidi**. Ukázkový program byl velkou pomocí při realizaci doprovodných výchovně-vzdělávací programů k výstavě ATM **Dosud neviděné** pro děti MŠ, ZŠ a SŠ a rodiny s dětmi, které jsem realizovala společně s Michaelou Holušovou a ve spolupráci s nevidomými lektory ATM - Alenou Stanickou a Pavlem Slámou (také autoři výstavy ATM).

S Michaelou jsme navázaly systematickou spolupráci se skupinou zrakově postižených a nevidomých lidí, získaly jsme osobní zkušenosti. Sama jsem v rámci projektu realizovala programy pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami, pro děti s poruchou autistického spektra, lidi s mentálním postižením a duševním onemocněním. Celkem proběhlo 48 doprovodných programů k výstavě a 13 různých typů programů.

V roce 2010 neměl v galerii o průběhu projektu téměř nikdo přesné informace. Probíhal v malé galerii Nová síň v Ostravě - Porubě, ale otevřel nám cestu k další systematické spolupráci nejen s lidmi se zrakovým postižením a inspiroval mne k dalším odvážnějším nápadům.

96

Svět podle nás / Každý to vidí jinak / Čěčova metoda haptické malby pro lidi s handicapem

V roce 2011 proběhla v Nové síni GVUO výstava Svět podle nás/Každý to vidí jinak/Čěčova metoda haptické malby pro lidi s handicapem. Výstava představila fenomenální obrazy nevidomých umělců, které vznikly v ateliéru **Nadace Artevide**. Autorem unikátní patentované metody haptické malby je akademický malíř Dino Čěčo, který již řadu let zprostředkoval nevidomým lidem cestu k uměleckému vyjádření, vynalezl speciální postup přípravy plátna, pod nímž je černá magnetická barva, která se objeví v okamžiku doteku. Při doteku prostoupí barva na povrch plátna. Tak vznikne dílo, ve kterém všude, kde se tvůrce dotkne, zůstane otisk. Z těchto originálů se vyrobí identický reliéfní obraz, který si mohou nevidomí lidé hapticky prohlédnout, vidět jej. Technikou „okamžité“ malby dosahují nevidomí umělci vynikajících výsledků, vznikají osobité obrazy.

V rámci výstavy proběhly **vzdělávací programy pro školy a Komentovaná prohlídka a vzdělávací seminář haptické malby** pro zrakově znevýhodněné zájemce a průvodce, odborné pracovníky, pedagogy, speciální pedagogy, sociální a ostatní pracovníky organizací a

zařízení pracujících s lidmi s handicapem. Komentáře se ujala prezidentka Nadace Artevide paní Zuzana Kopečná. Techniku si mohli nevidomí účastníci prakticky vyzkoušet. Dvacet pět účastníků získalo Osvědčení o účasti.

Neobyčejná setkání s uměním pro lidi se zrakovým postižením

Ve spolupráci s ostravským **Tyflocentrem** a **Základní školou Ukrajinská 19 pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami** jsem se v roce 2011 odvážila otevřít galerijní výtvarnou, taneční, pěveckou a divadelní dílnu pro skupiny se zrakovým postižením. Byla to „neobyčejná setkání s uměním“, která měla inspirovat k návštěvě galerie ty, kteří by jinak nepřišli.

Galerijní výtvarná dílna pro dospělé se zrakovým postižením

Setkání probíhala pod mým vedením v prostoru expozic Domu umění GVUO. Skupinu tvořili jen tři odvážní lidé se získaným vážným zrakovým postižením, dvě ženy a muž. Byla to moje první a velmi dobrá zkušenost s vedením takto handicapovaných lidí, byli neobyčejně trpěliví a tolerantní. Po prvním seznámení jsem se odvážila využít arteterapeutické postupy.

Arteterapeutická setkání trvala přibližně dvě hodiny a měla většinou podobný průběh: Úvod a komentovaná prohlídka se zadáním tématu výtvarné práce v prostoru expozic, diskuzi a zakončení. K prohlížení výstav potřebovala skupina komentář s ohledem na jejich zrakové omezení, mnohem více času a někdy lepší osvětlení. Musela jsem vždy předem upozornit kustody, že budeme k obrazům blíže, než vidící lidé. Když jsem obrazy popisovala, vyptávala jsem se, jestli vidí to, o čem právě mluvím a jak to vidí. Pro výtvarnou činnost nepotřebovali tito lidé žádný speciální materiál nebo techniku. Pracovali jsme např. technikou papírové koláže, nevycházela jsem z údivu, s jakou trpělivostí stříhali a lepili barevné papíry a jak jemný a přesný obraz s drobnými detaily nakonec dokázali vytvořit.

Podařilo se nám uskutečnit čtyři setkání, o nichž pak na moji žádost Radana napsala reflexi: **„Kurz byl výborný a důvodů je nespočetně. Když pominu vlastní tvorbu různými technikami, naskytla se nám příležitost projít výstavy s odborným výkladem, měli jsme možnost porozumět jednotlivým dílům. Je jednoduché podívat se na dílo a odsoudit jej, ale když pochopíte důvody vzniku a prozkoumáte jeho detaily, začnete dílo vnímat úplně jinak. Měla jsem také radost z toho, když jsem poprvé uviděla na vlastní oči obraz Gustava Klimta s názvem Judita, vždycky jsem ho viděla jen na pohlednicích. Pozitivní bylo to, že se můžete potkat se stejně handicapovanými lidmi, probrat své problémy i ty, které nevnímáte jako aktuální a bolestivé a vymalovat se z nich, či vypovídat.“** Radana je velmi odvážná a svobodná mladá žena, s perspektivou úplné nevidomosti, se zbytky trubicovitého vidění jednoho oka, na druhé oko neviděla. Objevila se v galerii o čtyři roky později v Galerijní dílničce pro děti a dospělély doprovod, jako mladá maminka tříletého Benjamínka,

společně se svým manželem.

Galerijní divadelní dílna pro děti se zrakovým postižením

Pět dílen v prostoru Domu umění GVUO vedli Hana a Tomáš Volkmerovi, členové **THEATRU ludem**, kteří pracovali v té době novou **terapií loutkou** – s loutkováním.

Jedenáctičlennou skupinu tvořily zrakově postižené děti s poruchou autistického spektra, s různými dalšími tělesnými handicapy, jedna holčička byla na invalidním vozíku. **S panem Barvičkou** (Tomášem) **a slečnou Mašličkou** (Hankou) si děti hrály, objevovaly svět a jen tak nenápadně se učily, tvořily z papíru, lana a gumy. Zažili spolu spoustu legrace, radosti i smutku.

Honza nám napsal (rukou maminky): „**Dramaterapie byla výborná, užil jsem si to. Zdálo se mi, že je pan Barvička dobrý herec. Nejvíce mne zaujalo, jak jsme dělali vlak, jsem totiž fanda do vlaků. Těším se na další setkání a vernisáž.**“

A Klárka (také rukou maminky): „**Pan Barvička spal zase v krabici. Všichni jsme na něho klepali, aby se probudil. Hurá, pan Barvička je vzhůru. Ze začátku mě to moc bavilo, pak jsem se zapojila. Pan Barvička byl smutný, kontrolovali jsme teplotu, ale tu neměl. Nakonec jsme šli hledat jeho kamarádka Mašličku. Už se moc těším na příští představení. Mám pana Barvičku moc ráda.**“

Když děti této skupiny vyrostly a hraní s loutkami už bylo „pod jejich úroveň“, navštěvovaly mnou vedené doprovodné programy k výstavám pro školní skupiny. Prostředí galerie už dobře znaly a byla jsem překvapená, co vše si z našich setkání s panem Barvičkou a slečnou Mašličkou pamatovaly.

Galerijní taneční dílna pro lidi se zrakovým postižením

Tři mladí lidé se zrakovým postižením měli možnost zažít nádhernou příležitost nechat se unášet hudbou a tancem pod vedením Andrey Isabell Sollichové – terapeutky tancem, která vyučuje etnické tance, africký tanec, tanec žen, dětí, zdravotně handicapovaných, učí spontánní tanec – tanec bez hranic a pracuje terapeuticky s tělem.

Terapie tancem probíhala individuálně, v ateliéru Nové síně GVUO. Šest setkání stačilo k tomu, aby se dva tanečníci odvážili vystoupit na vernisáži výstavy **Svět podle nás/Každý to vidí jinak/Čechova metoda haptické malby pro lidi s handicapem** a při **Předání ceny hejtmana**. Spontánní tanec plný emocí vyvolal u mnoha diváků silné citové reakce. Irenka, asi dvacetiletá mladá žena, od narození prakticky nevidomá, vždy v doprovodu maminky, popsala svoje setkání s tancem takto: „**Když tančím, je mi příjemně, vyjádřím úsměv, radost, důvěru, lásku, porozumění, životní názor, téma. Vnímám, zvyšuji schopnost koncentrace a vyjádření myšlenky nebo pocitu pohybem, rozvíjím fantazii. Na tanec myslím i doma.**“

Jarda je odvážný, samostatný, v té době asi pětadvacetiletý muž, od narození nevidomý,

s motorickými tiky. Když tančil, stával se z něj jiný muž, naprosto klidný, bez nekontrolovaných pohybů: „**Když tančím, zapomenu na svět. Tanec přináší uvolnění, příjemné a nové pocity, moc se mi líbí. O tanci jsem nic nevěděl, nedovedl jsem si představit, oč půjde, jsem rád, že jsem to zkusil a opravdu si to užívám.**“

Galerijní pěvecká dílna pro lidi se zrakovým postižením

V malé galerii Nová síň GVUO proběhlo pět setkání se zpěvačkou, učitelkou a terapeutkou zpěvem Janou Sedláčkovou, která rozezpívává i lidi bez hlasového talentu. Pěveckých dílen se účastnili tři výše zmínění tanečníci společně se svými průvodci. Společné zpívání bylo vždy zdrojem radosti a uvolnění, stalo se příjemným spojením mezi lidmi v seskupení **Ad libitum**. Seskupení vystoupilo závěrem projektu na zahájení výstavy **Svět podle nás/Každý to vidí jinak/Čěčova metoda haptické malby pro lidi s handicapem a Předání ceny hejtmana**.

Reflexe Irenky: „**Společné zpívání s maminkou je pro mne dobrá zkušenost, zpíváme pak i doma. Posiluje to moje sebevědomí i ambice do budoucna.**“

Reflexe Jardy: „**Pěvecká dílna byla pro mne přínosem, dozvěděl jsem se, jak správně artikulovat nebo cvičit hlasivky. Naučil jsem se pěkné písně se zábavným textem a vyzkoušel si doprovod na zajímavé rytmičné nástroje, které jsem neznal. Ani jsem nečekal, že to bude tak zajímavé.**“

Podařilo se

Neobyčejná setkání s uměním pro lidi se zrakovým postižením měla inspirovat k návštěvě galerie ty, kdo by jinak nepřišli a to se podařilo. Irenka s maminkou i Jarda se účastní dodnes nejen tanečních a pěveckých dílen, ale přijdou se „podívat“ i na obrazy a výtvarně tvoří. Jejich odvaha a ochota podělit se o to, co se naučili na veřejném vystoupení, inspirovalo další zájemce o tanec a zpěv. Probíhají také komentované prohlídky a výtvarné dílny tyto skupiny lidí.

Komentované prohlídky a výtvarné dílny pro lidi se zrakovým postižením a nevidomé Skupina zrakově postižených lidí se každým rokem účastní čtyř komentovaných prohlídek výstav a navazujících výtvarných dílen. Kontakty se zájemci zprostředkovává Kamila Rojáková a Petra Ďurková z ostravského **TyfloCentra** a Eva Plačková ze **Sjednocené organizace nevidomých a slabozrakých ČR, SONS**. Komentovaných prohlídek se účastní kolem třiceti zájemců, počet účastníků výtvarné dílny je omezen do počtu deseti.

Aby si nevidomí lidé mohli prohlédnout obrazy, je potřeba převedení do reliéfní podoby určené k prohlížení hmatem pomocí speciální „tiskárny Fuser“. První **Malý hmatový průvodce** vznikl v roce 2012 k výstavě Jana Zrzavého **Božská hra**. Katalog graficky upravil Oldřich Pelikán a tisk umožnil ostravský Tyfloservis. Dnes máme tiskárnu v galerii díky dotaci Moravskoslezského kraje a obrazy upravuji sama.

V navazujících výtvarných dílnách využívám témata výstavy a techniky čitelné hmatem. Ryli jsme stylusem do včelího vosku v dřevěných formách, kreslili na hliněnou destičku a vzniklý reliéf jsme odlévali do sádry. S lidmi se zbytky zraku jsme zkusili jednoduchou černobílou

grafiku – rytí černou tužkou do měkkých bílých polystyrenových destiček a tisk vzniklého reliéfu.

Terapie tancem pro lidi se zrakovým postižením

V roce 2014 vznikl pod vedením Andrey Isabell Sollich malý taneční soubor, který vystoupil v rámci ***Dnů nevidomých na Moravě 2014 v Knihovně města Ostravy*** a v Domě umění na ***Muzejní noci***. Vystoupení Muzejní noci zahajovalo workshop kruhových tanců pro veřejnost. Téměř nevidomá Katka se mi po skončení workshopu svěřila, že vedle ní tančil někdo, kdo byl „úplné dřevo“, kopal ji a byl mimo rytmus. Společně jsme se zasmály, když jsem si uvědomila, že vedle sebe tančili nevidomí a neslyšící tanečníci, kteří se přidali z řad diváků.

Terapie zpěvem pro lidi s handicapem

Z pěveckého seskupení Ad libitum vzniklo seskupení zrakově postižených a duševně nemocných lidí ***Optimistet***. Seskupení zpívá pod vedením Jany Sedláčkové již šestou sezónu a má za sebou 12 veřejných vystoupení na akcích spojených se znevýhodněnými skupinami.

Sluchové postižení

100

V roce 2012 jsem zahájila spolupráci s tlumočnicí Bc. Pavlínou Zarubovou a ***Centrem služeb pro neslyšící a nedoslýchavé, o.p.s.*** Pavlína zprostředkovala první setkání s neslyšícími v centru a s obrovským nadšením motivovala neslyšící k účasti v galerijních dílnách. Podařilo se nám otevřít pravidelnou Galerijní dílnu pro děti a rodiče s možností tlumočení do znakového jazyka, Galerijní dílnu pro dospělé s možností tlumočení do znakového jazyka a Bubnování pro lidi se sluchovým handicapem a neslyšící. Oslovila jsem také ***MŠ a ZŠ Spartakovců v Ostravě - Porubě pro děti se sluchovým postižením*** s nabídkou terapie loutkou a účasti na výstavě Svět podle nás/Malé božské hry.

Galerijní dílna pro děti a rodiče s možností tlumočení do znakového jazyka

K účasti v dílně se přihlásila skupina pěti dětí a třech dospělých. Komentované prohlídky a výtvarné činnosti měly probíhat pravidelně co čtrnáct dní v prostoru právě probíhající výstav. Vždy jsem se pečlivě připravovala a svoje písemné přípravy jsem s dvoudenním předstihem posílala tlumočnici – Michaelu Holušové, aby se mohla na setkání také předem připravit. Ale s neslyšícími bylo nemožné „domluvit se“. Téměř vždy se něco přihodilo, proč přišla jen polovina z předem přihlášených. Pokud na program dílny dorazili, byli nadšení a slibovali, že příště zase určitě přijdou. Nepřišli. A tak jsem se po roce trpělivého posílání sms zpráv a organizování galerijních dílen rozhodla pro otevření dílny všem dětem a dospělým,

abych měla jistotu, že moje příprava nebude téměř zbytečná.

Jedinými stálými členy skupiny byla Pavlína Racková s tříletou Májou a šestiletou Elenkou.

Všechny tři byly od narození neslyšící, maminka a Elenka měly kochleární implantát.

Maminka výborně odezírala, Elenka ještě v první třídě nemluvila a stejně jako Mája neznala znakový jazyk, při komunikaci s nimi jsem nepotřebovala tlumočení. S dětmi jsem se domlouvala pantomimicky.

Témata a výtvarné činnosti jsem volila podobné jako u skupiny dětí s lehkým mentálním postižením. Jen časté střídání aktivit nebylo vhodné, na každou z činností bylo potřeba počítat dvakrát více času než u skupin slyšících a i tak se program vždy protáhl na dvě hodiny. Byla to úžasná práce, která trvala tři roky, dokud holčičky nevyrostly a potřebovaly více času na přípravu do školy.

Galerijní dílna pro dospělé s možností tlumočení do znakového jazyka

V roce 2012 se k pravidelné účasti v šesti dílnách přihlásilo jedenáct neslyšících. Podařilo se nám zrealizovat tři setkání. Na první přišlo všech jedenáct dospělých, asi polovina v seniorském věku, dalších dvou se účastnila jen malá část. Neměla jsem zkušenosti, i když jsem se snažila mluvit srozumitelně, skupina si později stěžovala, že komentované prohlídky nerozuměli a že výtvarná činnost byla moc těžká. Přistupovala jsem k těmto lidem jako k dospělým, kteří jen neslyší, ale byli to lidé, kteří vyrostli v docela jiném světě, než je náš svět slyšících. Neslyšící lidé znají česká slova, nemusí však chápat jejich význam stejně, jako slyšící. Později jsem zjistila, že tento handicapem je jedním z nejtěžších právě pro nesmírně těžké komunikační bariéry se slyšícím světem.

Mnohokrát jsem si říkala: „Už to vzdej.“ Vždy se pak našel někdo, kdo mi řekl, že má radost, že galerie s neslyšícími počítá. Velké díky za to patří tlumočnici Pavlíně Zarubové. Dílny pro dospělé probíhají dodnes a účastní se jich více neslyšících než slyšících. Komentované prohlídky i činnosti si poctivě a dlouho připravuji, abych jednoduchými slovy dokázala přiblížit svět umění i výtvarnou techniku, se kterou pracuji. Výtvarné činnosti vybírám podobné, jako u již zmíněných skupin. Po třech letech jsem se odvážila využít arteterapeutické postupy, pokud byli právě ve skupině lidé, které jsem již znala. Často se při setkání dotkneme tématu stigmatizace neslyšících ve společnosti a problémů v komunikaci se světem slyšících. Tito lidé mne učí trpělivosti, tolerantnosti a nebrat si osobně nedochvilnost nebo neúčast. Když před programem čekáme se skupinou neslyšících na opozdilce, kteří přislíbili, že dorazí, vysvětlují přítomní s omluvou: „**To jsou neslyšící, to je normální, máme čas...**“

Bubnování pro lidi se sluchovým handicapem a neslyšící

Michaelu Plecháčkovi jsem oslovila v roce 2012 s prosbou o spolupráci, když jsem hledala činnost, která by přilákala do galerie neslyšící, kteří neměli zájem o výtvarné umění. Pod

jejím laskavým vedením vznikla skupina neslyšících bubeníků **Tiché rytmy**. Odvážná a milá lektorka zpřístupnila neslyšícím svět rytmu, vibrací a rezonancí zvuku. Neobyčejná setkání probíhala co čtrnáct dní čtyři roky. Skupina Tiché rytmy mnohokrát veřejně vystoupila na akcích pro neslyšící i slyšící publikum. Od narození neslyšící Michal napsal: „**Bubnování je o klidu a dobré relaxaci, to já potřebuji. Jsem také hrdý na to, co jsme jako neslyšící dokázali.**“ Neslyšící bubeníci se stali účastníky výtvarných dílen.

Terapie loutkou s panem Barvičkou a slečnou Mašličkou pro děti se sluchovým handicapem

V roce 2012 probíhalo loutkování **Mezi obrazy s Panem Barvičkou a slečnou Mašličkou** se skupinou deseti dětí 1. třídy základní, o rok později s dětmi mateřské školy **Spartakovců 19 pro děti se sluchovým postižením**. Setkání probíhala jednou za měsíc, s 1. třídou v galerii, z organizačních důvodů s menšími dětmi ve třídě mateřské školky. Terapii vedli Marta Velkoborská, Klára Kvasničková a Jindřich Andryšek, členové THEATRU ludem. Již jsem se zmínila o účincích terapie loutkou u skupin dětí se zrakovým a kombinovaným postižením. Přípravy na loutkování v tomto případě jsme zaměřili na komunikaci s výtvarným dílem, děti se naučily, co je to zátiší nebo portrét, ale hlavně dělaly velké osobní pokroky. Paní ředitelka mateřské školky Dana Škorpíková nám napsala: „**Největším přínosem jsou setkání pro děti s komunikačními problémy. Záměrně jsme do projektu vybrali chlapce s těžkým sluchovým handicapem a dívky, které mají nejen sluchovou vadu, ale také problém s porozuměním řeči. Barvička i Mašlička děti zaujmou, ty pak s nimi komunikují a zapojují se do všech jejich aktivit.**“

102

Duševní onemocnění

S nápadem zřídit **arteterapeutickou skupinu Klubu Mlýnek** přišel můj kamarád, psycholog Dr. Miloš Míček, který působil v roce 2007 v **Krizovém centru v Ostravě**. Dohodla jsem si osobní setkání se sociální pracovnící klubu a požádala o možnost pravidelných arteterapeutických setkání pro členy společnosti. Přijala mne příjemná, mladá paní, seznámila mne se službami, které společnost poskytuje lidem s vážným duševním onemocněním a s prostorovými možnostmi klubu. Moji nabídku vedení arteterapie jednou týdně, zdarma, přijala s nadšením a poznámkou, že o práci s těmito lidmi nemá nikdo zájem, protože vypadá beznadějně.

První setkání se členy skupiny zprostředkovala sociální pracovnice, jediný zaměstnanec klubu. Začínali jsme ve společenské místnosti Mlýnku, když jsem skupinu lépe poznala, pozvala jsem její členy do galerie. Vedení sezení jsem zajišťovala sama. Téměř vždy byla přítomna sociální pracovnice a bezpečnost průběhu sezení byla ještě zajištěna stálou terapeutickou službou v Krizovém centru, v budově klubu. Supervizi mi ochotně poskytoval psycholog Dr. Míček. Od něj jsem také měla přibližnou představu o složení skupiny, byli to

ambulantní psychiatrickí pacienti, s množstvím různých psychiatrických diagnóz a obtíží, jako je např. deprese, psychóza, schizofrenie a mnohé další. Oficiální diagnózu jsem u členů skupiny neměla možnost zjistit. Byli to lidé, kteří prošli ústavní léčbou, většinou nezaměstnaní.

Díky dlouhodobé a systematické spolupráci, dochází k pozitivním změnám u členů skupiny i v její atmosféře. Tyto změny by při jednorázovém setkání nebyly možné. Přibližně po měsíci byla nálada ve skupině uvolněnější. Zpočátku jsem iniciovala většinu komunikace já a směřovala jsem ji k sobě. Členové postupně stále více diskutovali mezi sebou, kladli si otázky a v odpovědích byli otevřenější. I když se naše skupina průběžně měnila, nově přichozí členové atmosféru většinou přijali a oceňovali. Téměř deset let pravidelných setkávání v galerii pozitivně ovlivnilo také vztah zaměstnanců galerie k lidem s duševním onemocněním.

Umělecké prostředí jinak pasivní klienty aktivizuje a podporuje u nich pozitivní změny.

Dokladem jsou jejich výroky:....***“Dnes se mi nikam nechtělo. Stejně, jako vždycky, byla jsem unavená. A pak si vzpomenu, že když tu únavu překonám a přijdu, pak je mi vždycky dobře...”*** Tak se svěřila jedna z klientek, která trpěla nejrůznějšími sociálními fobiemi.

Prostředí galerie motivuje duševně nemocné k dodržování někdy zapomenutých základních společenských pravidel, pečlivěji se upravují, musí se snažit o dochvilnost, brát ohledy na ostatní, nerušit výklad nebo komentáře ostatních a podobně. Arteterapie

inspirovaná uměním a především přímý kontakt s originály může zpřístupnit komunikaci duševně nemocných jinými prostředky nedosažitelnou, umožňuje vyjádření mnohdy nesdílitelných a jinak nevyjádřitelných obsahů, jejich prožívání i chápání života a světa.

Přesto, že nejsou arteterapeutická setkání zaměřená na úroveň výtvarného vyjádření zadávaného tématu, míra jejich výtvarných dovedností roste s každým setkáním a jejich výsledné artefakty se silným osobním sdělením jsou překvapivě pozitivně hodnoceny nejen ve skupině, ale také na výstavách skupiny, které realizujeme dvakrát až třikrát do roka.

Pracujeme-li v prostoru expozic, občas se stává, že se zastavují náhodní návštěvníci galerie, chválí vytvořená díla a hovoří s autory. Možnost přímých pozitivních zkušeností se světem a prožitek mizení hranice mezi duševně nemocnými lidmi a zdravými je pro členy skupiny nedocenitelný na cestě ke zlepšení jejich životního pocitu. ***„Když zacházíme s lidmi podle toho, jací jsou, činíme je horšími. Když s nimi jednáme tak, jako by byli tím, čím by měli být, zavedeme je tam, kam je máme zavést.” (J. W. Goethe)***

Při jednom z prvních setkání se skupinou duševně nemocných si posteskl jeden z psychiatrických pacientů: ***„Jen kdyby nám lidé mohli rozumět.”***

Když jsem začínala, doufala jsem, že se mi podaří vytvořit alespoň malou, uzavřenou, strukturovanou skupinu klientů, kteří se budou scházet pravidelně, jednou týdně, dva měsíce. Pravidelná setkání s uměním skupiny duševně nemocných měla napomáhat resocializaci, v navazování kladných vztahů a v pozitivní sebepercepce, přispívat k lepší orientaci v běžných sociálních vztazích a tak svým dílem přispět k prevenci rehospitalizací v psychiatrických léčebnách. Měla jsem v úmyslu zaměřit se především na pocit osobní

spokojenosti klientů a pro ověření svého působení využít dotazník na začátku sezení a po uplynutí dvou měsíců, abych tak získala cennou zpětnou vazbu. Už při prvním setkání jsem zjistila, že skupina nemá jinou možnost, než se stát otevřenou, že dotazník nepřichází v úvahu a že bude pravděpodobně velice těžké zavést alespoň pár základních pravidel pro její členy. Skupina se průběžně mění, má v průměru sedm stálých členů a dalších deset s nepravidelnou a nepředvídatelnou účastí. Jedinou zpětnou vazbou je diskuze s klienty k obrazům, na úvod, v průběhu a závěrem sezení.

V současné době máme arteterapeutickou skupinu, kterou navštěvují lidé nejen duševně nemocní, také zdraví dospělí, sociální pracovníci, učitelé, výtvarníci a podobně. Scházíme se pravidelně, jednou týdně na hodinu a půl. Setkání probíhají v prostoru mezi exponáty a v případě potřeby v uzavřeném prostoru galerijní výtvarné dílny.

Existuje mnoho způsobů vedení skupinové arteterapie. Nezapojuji se do samostatného malování, či jiné aktivity a to z těchto důvodů: 1. Mám možnost lépe se soustředit na pozorování dění ve skupině. 2. Mohu tak být jednotlivým členům v případě potřeby individuálně k dispozici. 3. Mohu tak lépe zajistit nerušený a bezpečný průběh v otevřeném prostoru galerie.

Setkání mají většinou podobný průběh: Úvod a tzv. rozehrátí, inspiraci k činnosti a zadání tématu v prostoru expozic, diskuzi a zakončení skupiny.

Je mnoho témat, her, cvičení, technik práce a aktivit, které je možno využívat, záleží na tom, aby sledovaly potřeby skupiny. Někdy je potřeba zvolit speciální postup. Společně s lektorkou a terapeutkou tancem Andreou Isabell Solichovou využíváme **spojení výtvarného umění, hudby a tance**. Jedna z členek trpící depresemi napsala: „*Když tančím, jako bych byla v jiném světě, plném emocí a pohybu, bez studu. Ten svět miluji.*“ Kombinace výtvarné arteterapie a **terapie zpěvem** umožňuje potřebné uvolnění a relaxaci. Pod vedením terapeutky Jany Sedláčkové vzniklo pěvecké seskupení Optimistet. Hudba a zpěv aktivizuje k tvořivosti nejen v oblasti výtvarného umění, ale i ve všech oblastech života.

Při setkání s uměním a ve výtvarných a arteterapeutických skupinách není bezpečné téma. Některá zdánlivě neškodná témata, výstavy, obrazy nebo sochy mohou vyvolat silné emocionální reakce, vždy záleží na aktuálním stavu člověka. Téma může jeden účastník vnímat jako zábavu a u druhého se dotkne citlivého místa. Setkání s uměním může mít v pravý čas pozitivní účinek a naopak se může stát zkušeností bolestnou. Výběr vhodného tématu je úkolem pro vedoucího skupiny, který skupinu a její složení zná a zná konkrétní náladu členů a aktuálně řešené otázky.

Otevřený veřejný prostor galerie značně zužuje vhodný výběr témat a aktivit, není také vždy možné zajistit nerušený průběh práce a diskuse. Členové skupiny většinou nemohou pracovat na zemi, sedět na polštářcích. Pokud není k dispozici ateliér se stoly, je zapotřebí zajistit židle a stoly nebo malířské stojany, případně tvrdé podložky pro práci ve výstavním prostoru.

Velmi doporučuji, aby vedoucí skupiny získali co možná nejvíce znalostí z oblasti arteterapie a o vlastnostech a potřebách svých klientů z literatury a z navštěvování kurzů. Tento text není místem pro podrobný popis.

Když jsem s arteterapií duševně nemocných v galerii začínala, skupina podivných lidí byla spíše trpěna, než vítána. Někdy jsem se setkala u zaměstnanců galerie s výsměchem směřovaným k těmto lidem, někdy s upozorněním, že nejsem v práci pro handicapované, ale pro početnější, školní skupiny. V průběhu let se atmosféra v galerii změnila. Setkávám se s oceněním vedení galerie i odborných pracovníků, klienti se srdečným a osobním zájmem kustodů.

Zdravotně postižení

S těmito skupinami v galerii nepracujeme.

V galerii dále pracujeme s následujícími skupinami:

Znevýhodnění - sociálně vyloučené skupiny

Nepodnětné prostředí

Nedostatečná finanční kapacita rodinného zázemí

V roce 2014 mne poprvé oslovila paní učitelka Bc. Martina Kaděrová **Církevní mateřské školy Přemysla Pittra** s prosbou o speciální program pro děti ze sociálně slabých rodin s nedostatečnou finanční kapacitou rodinného zázemí, převážně romského původu, které vyrůstají v nepodnětném prostředí. Na programy projektu **Neobyčejná setkání pro lidi s handicapem** dochází dvakrát ročně.

Církevní mateřská škola měla vždy integrované děti s handicapem. Z praktických důvodů, např.: Maminka, která měla téměř neslyšící holčičku a další tři malé děti nemohla každý den dopravovat dítě přes půl města do jiné školky než ostatní. Rodiny, ve kterých děti žijí, jsou sociálně slabé, s nedostatečným finančním zázemím. Neslyšící holčička dostala dvě naslouchadla, ale protože je toto zařízení drahý artikl, už po pár dnech přišla do školky bez nich. A neslyšela. Na další měla nárok za tři roky, paní ředitelka zařídila po dlouhém vyřizování nová. Rodina odjela na víkend na Slovensko, holčička se vrátila bez jednoho naslouchadla. Paní ředitelka rozhodla, že naslouchátko zůstane ve školce a nechala podepsat třídní učitelce hmotnou zodpovědnost. Holčička slyší čtyři hodiny denně a to ve školce. Když skupina navštívila galerii s paní učitelkou Kaděrovou, přišla v dvojnásobném počtu účastníků programu, než jaký byl předem dohodnutý. Paní učitelka se omlouvala, že maminky by se rády zúčastnily také a že jim jejich nadšení nechtěla kazit. Komentovaná prohlídka i výtvarná činnost probíhala v klidné atmosféře, děti s nadšením komunikovaly o vystavených dílech a s ještě větším nadšením tvořily. K tvorbě se přidaly také maminky, jako by chtěly dohnat, co jim v dětství nebylo dopřáno.

Tyto děti se pohybují a žijí jen na ulici kolem domu, v malé části Ostravy – Přívoz. Nemají žádné odpolední sportovní kroužky, nenavštěvují základní umělecké školy, nejedí na

rodinné výlety, nenakupují v nákupních centrech, jen v obchůdcích v ulici. Jediná soustředěná pozornost dospělých, která jim je věnována, je v mateřské školce. Se školkou děti poprvé vyjely z ulice za město do přírody, viděly pole, louky a lesy. Navštívily také galerii a viděly skutečné umění.

Senioři

V roce 2012 mne oslovila paní Lucie Kazlepková, členka **České společnosti pro trénování paměti a mozkový jogging**, a požádala mne o speciální doprovodný vzdělávací program k úspěšné výstavě **Sváry zrění** pro skupinu 40 studentů **Akademie třetího věku Kopřivnice**. Společně s kurátorkou Mgr. Gabrielou Pelikánovou jsme připravily program pro dvě dvacetičlenné skupiny tzv. **Dobrý den pro studenta**: Komentovanou prohlídku k výstavě vedla Gabriela (90 min.) a výtvarnou dílnu já (90 min.). Skupina se vracívá do galerie vždy v době konání větších výstav.

Členové skupiny, starší 55 let, nepotřebují výraznější speciální postupy, jen klidnější tempo, v průběhu komentovaných prohlídek se některý z členů občas musí posadit. Výtvarné programy probíhají v prostoru výstav. V galerii není dostatečný prostor pro práci za stolem pro skupinu 20 dospělých, studenti pracují vsedě na židlích a na tvrdé podložce položené na kolenou. Výběr výtvarných technik a materiálů je proto omezený. Využívám např. kresbu tužkou, pastely, vodovými pastely nebo jednoduchou dokreslovanou koláž apod. Vždy volím téma inspirované výstavou a kladu důraz na proces výtvarné tvorby než na její estetický výsledek a na diskusi závěrem programu.

106

S těmito skupinami znevýhodněných - sociálně vyloučených skupin v GVUO nepracujeme:

Mateřská dovolená; Dětské domovy; Nezaměstnaní; Drogově závislí; Výchovné ústavy (KH); Menšiny (domestikovaní, přistěhovalci - jiné kulturní zázemí)

Kombinované postižení

Pro lepší srozumitelnost jsem tuto znevýhodněnou skupinu zařadila do skupiny s těžkým mentálním postižením a do skupiny se zrakovým postižením.

Autismus (PAS)

Na podzim roku 2015 proběhlo v Domě umění GVUO pět speciálních programů pro děti s poruchou autistického spektra - **V galerii s panem Barvičkou a slečnou Mašličkou**. S malou skupinou osmi chlapců 4. třídy **ZŠ Ukrajinská 19** z Ostravy – Poruby pracovali terapeuti loutkou - Klára Kvasničková a Jindřich Andrýsek.

Programy probíhaly v pondělí, kdy je v galerii zavřeno, aby se předešlo zneklidňujícím okolnostem, které by mohly vzniknout ze strany návštěvníků při běžném provozu galerie. Tyto děti potřebují klidné, předvídatelné prostředí, jasná srozumitelná pravidla pro práci, v komunikaci a v sociálních vztazích. Pokud znejistí nebo se necítí v bezpečí, mohou reagovat problémově, někdy až agresivně vůči okolí nebo sebedestruktivně. Nejistotu může u nich vyvolat nesrozumitelná situace, neznámá slova, nepochopení zadání pro činnost apod. Děti s PAS nerozumí svým pocitům, obtížně chápou to, co vidí nebo slyší, mají problémy s představitelstvem. Pan Barvička a slečna Mašlička se těmto dětem stali nenahraditelnými průvodci galerií a neznámým světem umění.

Setkání měla vždy přesná pravidla a průběh. Na začátku pan Barvička a slečna Mašlička spali v krabici. Děti je musely probudit, zacvičit si s nimi, uvařit snídani a pak se společně vydali na výlet mezi obrazy a sochy. Někdy společně s loutkami tvořily jednoduchý obrázek, jindy si jen hrály. Když byli pan Barvička a slečna Mašlička unaveni, děti je uložily do krabice a pohoupaly, aby se jim lépe usínalo.

Již jsem se zmínila u dětí se smyslovým handicapem, jak terapie loutkou může usnadnit učení a komunikaci u nejmenších dětí, osvědčila se nám i v případě této skupiny s PAS, jednou z nejzávažnějších poruch dětského mentálního vývoje. Při jednom z loutkování se paní učitelka Alena Kanclířová divila, co vše Vojta dokáže a jaká slova používá, nikdy před tím je od něj neslyšela. S úsměvem se svěřila: **„Ještě několik terapií a Vojta bude vyléčený z autismu.“**

Muzikoterapie pro mladé lidi starší 18 let s mentálním a kombinovaným znevýhodněním.
Foto GVUO, Muzikohraní, D. Plecháček, 2016

Děti z nepodnětného prostředí, menšiny. Foto GVUO, M. Pelikánová, 2016

Arteterapie pro dospělé s mentálním a kombinovaným prostředím. Foto GVUO, M. Pelikánová, 2016

Komentovaná prohlídka pro zrakově znevýhodněné. Foto GVUO, V. Šulc, 2015

Komentovaná prohlídka pro zrakově znevýhodněné.
Foto GVUO, V. Šulc, 2012

Galerijní dílna pro děti a dospělé doprovod s tlumočením do znakového jazyka.
Foto GVUO, M. Pelikánová, 2015

Děti z nepodnětného prostředí, menšiny, integrovaní neslyšící. Foto GVUO, V. Šulc, 2015

Arteterapie pro duševně znevýhodněné. Foto GVUO, V. Šulc, 2012

V galerii s panem Barvičkou pro neslyšící děti. Foto GVUO, V. Šulc, 2012

Komentovaná prohlídka pro neslyšící. Foto GVUO, V. Šulc, 2015

Typologie skupin návštěvníků se specifickými potřebami

- **Mentální postižení**
 - Lehké (ZŠ praktická)
 - Střední (diakonie, základní speciální škola)
 - Těžké (diakonie, denní stacionáře)
- **Duševně nemocní**
- **Tělesné postižení**
 - Omezení pohybu – bariérové a bezbariérové přístupy
- **Smyslově postižení**
 - Zrakově postižení
 - Sluchově postižení
- **Zdravotně postižení**
 - Nemoc
 - LDN
- **Znevýhodnění**
 - Sociálně vyloučené skupiny
 - Nepodnětné prostředí
 - Nedostatečná finanční kapacita rodinného zázemí
 - Senioři
 - Mateřská dovolená
 - Dětské domovy
 - Nezaměstnaní
 - Drogově závislí
 - Výchovné ústavy
 - Menšiny (domestikovaní nebo přistěhovalci s jiným kulturní zázemím)
- **Kombinované postižení**
- **Trauma**
- **Smíšená skupina - ústavy**
- **Spolupráce s asistenty** (navázání spolupráce s institucí)
- **Základní výjimka**

Terminologie

V následující závěrečné kapitole na základě odborné literatury přibližujeme specifika jednotlivých postižení. Jedná se o základní souhrn, který umožňuje částečný vhled do problematiky osob se specifickými potřebami. Pro hlubší studium může posloužit seznam literatury v závěru brožury.

Osoby s mentálním postižením

Osoby s mentálním postižením jsou skupinou velmi různorodou, každý jedinec s mentálním postižením je naprosto jedinečnou osobností. Mají své zvláštnosti v psychických procesech, především v oblasti vnímání, pozornosti, paměti a myšlení, ale i emocionality a volných vlastností, závislé do značné míry na hloubce a nerovnoměrnosti postižení, na věku jedince i na míře podnětnosti sociálního prostředí, v němž žije.

Příčiny vzniku mentálního postižení

Etiologie mentálního postižení je rozmanitá, a to nejen vzhledem k množství možných vlivů ohrožující zdravý růst plodu (příčiny prenatalní), ale i k řadě dalších onemocnění, úrazů, infekcí a tzv. biologických faktorů či defektů působících na rozvoj jedince v době pozdější (příčiny perinatální - kolem porodu a postnatální - ovlivňující vývoj člověka po narození, prakticky po celý jeho život). Svůj význam zde má i dědičnost (příčiny hereditární), poruchy chromozomální, metabolické.

114

Diagnostika osob s mentálním postižením

Současné pojetí diagnostiky a poradenství reflektuje změny v pojetí osob se speciálními vzdělávacími potřebami. Centrem naší pozornosti již není to, v jaké oblasti člověk selhává, co neumí, ale naopak jeho silné stránky, na jakých dosažených schopnostech lze stavět při další intervenci. Jedinec s mentálním postižením již není vnímán jako neměnná osobnost, nýbrž jako osobnost s potenciálem dalšího vývoje. V rámci diagnostické intervence pracujeme s rozličnými klasifikacemi, které mají své opodstatnění, nicméně v centru našeho zájmu jsou individuální potřeby jedince. V české republice nesou odpovědnost za diagnostiku speciálně pedagogická centra a pedagogicko-psychologické poradny. Samotnou depistáž osob s mentálním postižením provádějí speciálně pedagogická centra (SPC) a střediska rané péče (SRP). Vyhláška č 72/2005 Sb.)

Oblasti diagnostiky osob s mentálním postižením

Česká republika se řídí Mezinárodní statistickou klasifikací nemocí a přidružených zdravotních problémů Světové zdravotnické organizace, MKN - 10. Mezinárodní klasifikace nemocí rozlišuje šest základních kategorií mentálního postižení:

- F 70 Lehká mentální retardace IQ 69-50
- F 71 Středně těžká mentální retardace IQ 49-35
- F 72 Těžká mentální retardace IQ 34-20
- F 73 Hluboká mentální retardace IQ 19 a níže
- F 78 Jiná mentální retardace
- F 79 Nespecifikovaná mentální retardace

Charakteristika jednotlivých stupňů mentální retardace

Lehká mentální retardace

Inteligenční koeficient se pohybuje v rozmezí 50 až 69 (u dospělých odpovídá mentálnímu věku 9 – 12 let). Vliv dědičnosti, sociokulturní deprivace, nedostatku stimulace. Do 3 let lehké opoždění nebo zpomalení psychomotorického vývoje, mezi třetím a šestým rokem nápadnější problémy: malá slovní zásoba, opožděný vývoj řeči, obsahová chudost, nedostatečná zvědavost a vynalézavost, stereotyp ve hře. Nejvýraznější problémy v období školní docházky: konkrétní mechanické myšlení, omezená schopnost logického myšlení, slabší paměť, vážne analýza a syntéza, jemná a hrubá motorika lehce omezena, porucha pohybové koordinace. Rozvoj sociálních dovedností zpomalen.

115

Středně těžká mentální retardace (F71 IQ 35-49)

IQ dosahuje hodnot 35 až 49 (což u dospělých odpovídá mentálnímu věku 6-9 let). Výsledkem je zřetelné vývojové opoždění v dětství, avšak mnozí se dokáží vyvinout k určité hranici nezávislosti a soběstačnosti, dosáhnou přiměřené komunikace a školních dovedností. Dospělí budou potřebovat různý stupeň podpory k práci a k činnostem ve společnosti. U většiny středně mentálně postižených lze diagnostikovat organickou etiologii. Může, ale nemusí být přítomen dědičný podklad – například chromozomální aberace, ale také traumata, infekce organismu, zvláště pak infekce CNS, metabolické a jiné choroby působí výrazné změny v neurobiologickém substrátu a vedou k trvalému defektu. Genetickými příčinami jsou v 10% chromozomální anomálie, ve 3% vrozené poruchy metabolismu. U těchto mentálně retardovaných nalézáme řadu somatických degenerativních znaků.

Raný psychomotorický vývoj je velmi opožděn, v šesti letech dosahují úrovně maximálně tříletého dítěte. Vývoj jemné a hrubé motoriky je zpomalen, trvale zůstává celková neobratnost, nekoordinovanost pohybů a neschopnost jemných úkonů. Samostatnost v obsluze je mnohdy částečná, jedinci většinou potřebují pomoc a dohled po celý život.

Těžká mentální retardace (F 72 IQ 20-34)

Intelligenční koeficient se pohybuje v pásmu 20 až 34 (u dospělých odpovídá mentálnímu věku 3 až 6 let). Stav vyžaduje trvalou potřebu podpory. Příčiny vzniku těžké mentální retardace jsou negenetické a genetické. Negenetickými příčinami jsou poškození zárodečné buňky embrya, plodu a novorozence. Velmi často se objevují malformace CNS (např. makro- a mikrocefalie, porencefalie) a infekce způsobující těžké poruchy struktury a funkce mozkové činnosti (rubeola, syfilis). Většina jedinců z této kategorie trpí značným stupněm poruchy motoriky nebo jinými přidruženými defekty, které prokazují přítomnost klinicky signifikantního poškození CNS.

Dlouhodobým tréninkem si může jedinec osvojit základní hygienické návyky a částečně i jiné činnosti týkající se sebeobsluhy, někteří však nejsou schopni udržet tělesnou čistotu ani v dospělosti. Značné omezení psychických procesů, nápadnosti v koncentraci pozornosti, minimální je rozvoj komunikativních dovedností. Řeč bývá omezena na jednotlivá slova nebo skřeky, často je nevytvořena. Významné je porušení afektivní sféry, typická je nestálost nálad, impulzivita. Poznává blízké osoby. Při soustavné výchovné péči jsou schopni vykonávat některé jednoduché úkony, bývají celoživotně závislí na péči jiných osob. Možnosti výchovy a vzdělávání těchto osob jsou značně omezené. Tvoří 7% z celkového počtu osob s mentální retardací.

116

Hluboká mentální retardace (F 73 IQ pod 20)

IQ dosahuje nejvýše 20 (což odpovídá u dospělých mentálnímu věku pod 3 roky). Stav způsobuje nesamostatnost a potřebu pomoci při pohybování, komunikaci a hygienické péči. Tvoří 1% z populace mentálně retardovaných

Jiná mentální retardace F 78

(mentální retardaci nelze přesně určit pro přidružená postižení smyslová a tělesná, poruchy chování a autismus).

Nespecifikovaná mentální retardace F 79

(je určeno, že jde o mentální postižení, ale pro nedostatek znaků nelze jedince přesně zařadit).

Osoby s duševní poruchou

Duševní poruchy představují velkou skupinu nemocí, které mají značný dopad nejen na duševně nemocného, ale i na jeho rodinu, blízké přátele a celou společnost. Je obecně známo, že je duševní porucha natolik závažná, aby způsobila ztrátu sociálního postavení nebo pracovní neschopnost, a to v takové míře, že můžeme mluvit o selhání. Osoby s duševní poruchou nejsou v době projevu nemoci schopny adekvátně fungovat ve svém sociokulturním prostředí podle všeobecně uznávaných norem společnosti. Označení „porucha“ v odborné psychiatrii nahradilo užívání dříve běžného termínu „onemocnění“. Nový termín byl zaveden proto, abychom se vyhnuli stigmatizaci pacienta, zejména pak ve smyslu méněcennosti jeho osoby. U člověka s duševní poruchou můžeme předpokládat, že jeho onemocnění způsobí značné změny v jeho soukromém i pracovním životě. Podle německého psychiatra a psychoanalytika Mentzose (2012; s. 14), který mj. působil jako vedoucí lékař oddělení pro psychoterapii a psychosomatiku univerzitní kliniky ve Frankfurtu nad Mohanem, pojem porucha však rovněž přináší nový pohled, kdy je důraz kladen na dysfunkčnost – tedy na poruchu funkce. Nemoc a utrpení pacienta se tak dostávají mimo zorné pole.

Příčiny vzniku duševních poruch

- mezi příčinami vzniku hraje svou roli stránka biologická (tělesná), psychická (duševní), sociální (interpersonální - vztahová) a dále i přesahová (transcendentální - duchovní - spirituální)

118

a) Biologické stránky vzniku duševních poruch

Základem stavby a funkce našeho těla je beze sporu genetická informace. Genetické příčiny jsou sledovány u řady psychických chorob. Společným vlivem většího počtu genů (polygenně) je vytvářena určitá dispozice - předpoklad ke vzniku a rozvoji některých duševních poruch. Změny se mohou týkat také jediného genu (monogenně). Na konečném výsledku se podílí jak genetický základ, tak prostředí.

Endogenní faktory (působící uvnitř organismu (vnitřní původ) řadíme mezi onemocnění postihující mozek primárně (např. mozkové nádory, ischemie mozkové tkáně) nebo také sekundárně (v důsledku onemocnění metabolických, endokrinních systémových apod.).

b) Příčiny duševních poruch na tělesné úrovni

jsou dále hledány na úrovni vzájemných interakcí, soustavy nervové, hormonální a imunitní. Exogenní faktory “zevní původ”

- Fyzikální (úrazy, určité typy záření apod.).
- Chemické (toxiny, léky, návykové látky apod.).
- Biologické (bakteriální a virové infekce, paraziti).

c) Psycho-sociální aspekty vzniku duševních poruch

Mezi lidmi existují výrazné rozdíly v otázkách vnitřních psychických dispozic, jako jsou: konflikty, stres, frustrace či traumatické události a také sociální souvislosti a také psychické zdraví, které mohou výrazně ovlivňovat, zhoršovat, udržovat či podmiňovat duševní poruchy.

Rozdělení duševních poruch dle MKN-10

Dle rozhodnutí Ministerstva zdravotnictví České republiky vstoupila u nás MKN-10 v platnost v roce 1993.

Psychiatrii je věnována V. kapitola MKN-10 a je označena písmenem F. Obsahuje asi 1000 kategorií rozdělených do těchto 10 sekcí:

- F00 – F09 Organické duševní poruchy včetně symptomatických
- F10 – F19 Duševní poruchy a poruchy chování vyvolané účinkem psychoaktivních látek
- F20 – F29 Schizofrenie, schizofrenní poruchy a poruchy s bludy
- F30 – F39 Poruchy nálady (afektivní poruchy)
- F40 – F49 Neurotické, stresové a somatoformní poruchy
- F50 – F59 Behaviorální syndromy spojené s fyziologickými poruchami a somatickými faktory
- F60 – F69 Poruchy osobnosti a chování u dospělých
- F70 – F79 Mentální retardace (duševní opoždění)
- F80 – F89 Poruchy psychického vývoje
- F90 – F98 Poruchy chování a emocí se začátkem obvykle v dětství a v dospívání
- F99 - Nespecifikovaná duševní porucha
- F00 – F09 Organické duševní poruchy včetně symptomatických

119

Do této kategorie organických a symptomatických onemocnění řadíme různé typy demence, organický amnestický syndrom, který však nebyl vyvolán požitím alkoholu, delirium, jiné duševní poruchy a poruchy chování vyvolané poškozením, dysfunkcí mozku či tělesnou nemocí a neurčitá organická nebo symptomatická duševní porucha.

F10 – F19 Poruchy duševní a poruchy chování způsobené užíváním psychoaktivních látek

Sem řadíme veškeré poruchy způsobené užíváním psychoaktivních látek, ať už jde o farmaka předepsaná lékařem nebo jinými látkami ovlivňující funkci mozku. Řadíme sem akutní intoxikaci, škodlivé užití látky ohrožující zdraví, syndrom závislosti, odvykací stavy bez a s

deliriem, psychotické poruchy způsobené užíváním nebo užitím psychoaktivních látek, reziduální nebo s pozdním nástupem a jiné.

F20 – F29 Schizofrenie, poruchy schizotypální a poruchy s bludy

V této kategorii najdeme schizofrenní poruchy, kterých je rozmanitá škála, od paranoidní, hebefrenní, katatonní a nediferencovanou schizofrenii po postschizofrenní deprese, reziduální schizofrenii a schizofrenia simplex. Dále schizotypální porucha, poruchy s trvalými bludy, akutní a přechodné psychotické poruchy, indukovaná porucha s bludy, schizoafektivní poruchy a jiné neorganické psychotické poruchy.

F30 – F39 Afektivní poruchy (poruchy nálady)

Vyznačují se poruchami nálad vedoucí k depresi nebo k mánii, zejména pak fáze manická a fáze depresivní, bipolární afektivní porucha, periodická depresivní porucha, perzistentní afektivní poruchy a jiné.

120

F40 – F48 Neurotické, stresové a somatoformní poruchy

Řadíme sem široké spektrum fobických poruch a jiné anxiózní poruchy, poruchu obsedantně-nutkovou (známou také pod pojmem obsedantně-kompulzivní porucha), reakce na těžký stres a poruchy přizpůsobení, disociativní poruchy a poruchy somatoformní.

F50 – F59 Syndromy poruch chování, spojené s fyziologickými poruchami a somatickými faktory

Mezi nejznámější poruchy z této kategorie řadíme poruchy příjmu potravy. Zařazujeme sem neorganické poruchy spánku, sexuální poruchy nezpůsobené organickou poruchou nebo nemocí a v neposlední řadě duševní poruchy a poruchy chování související s šestinedělím, které nejsou řazené jinde, psychologické a behaviorální faktory, spojené s chorobami nebo poruchami, zařazenými jinde, abúzus (zneužívání látek nezpůsobujících závislost) a neurčené poruchy chování v souvislosti s fyziologickými poruchami a somatickými faktory.

F60 – F69 Poruchy osobnosti a chování u dospělých

V této kategorii nalezneme specifické poruchy osobnosti (například paranoidní, historionská, anxiózní porucha osobnosti), smíšené a jiné poruchy osobnosti a přetrvávající změny osobnosti, kterým nelze přisoudit poškození nebo nemoci mozku. Dále sem řadíme nutkavé a impulzivní poruchy (patologické hráčství, pyromanie nebo kleptomanie), poruchy pohlavní identity, sexuální preference nebo poruchy psychické a poruchy chování, které souvisí se sexuálním vývojem a orientací.

F70 – F79 Mentální retardace

Jedná se o mentální retardaci, která je výsledkem nedokončeného zastaveného duševního vývoje, který vede z poruchy dovedností v určitém vývojovém stádiu člověka. Retardace se hodnotí na základě standardizovaných testů inteligence nebo testy jinými. Řadíme sem poruchy způsobené lehkou, střední, těžkou nebo hlubokou mentální retardací.

F80 – F89 Poruchy psychického vývoje

Tyto poruchy splňují vždy určitá kritéria. Začátek poruchy je v kojeneckém věku nebo v dětství. Porucha se týká vývoje funkcí, které mají vliv na biologickou vyspělost centrální nervové soustavy, a průběh je zejména trvalý bez relapsů a remisí. Mezi poruchy psychického vývoje patří specifické vývojové poruchy řeči a jazyka, specifické vývojové poruchy školních dovedností, motorických funkcí, smíšené specifické vývojové poruchy, celostní vývojové poruchy a jiné.

F90 – F98 Poruchy chování a emocí se začátkem obvykle v dětství a v dospívání

V této kategorii nalezneme hyperkinetické poruchy, smíšené poruchy chování a poruchy emoční se začátkem specifickým pro dětství, dále tiky, poruchy sociálních funkcí a jiné poruchy chování a emocí se začátkem v dětství a dospívání.

F99 Neurčená duševní porucha Nejedná se o organické poruchy

Znalost duševních poruch je pro sociální pracovníky důležitá, neboť se setkává se širokou škálou klientů, mezi které často patří rodiny a blízcí nemocného nebo sami duševně nemocní, a je zapotřebí mít povědomí, jakým způsobem se nemocný člověk chová a jaké jsou s jeho onemocněním vázané okolnosti. Alespoň okrajová znalost duševních poruch a poruch chování je pro sociální pracovníky důležitá také z hlediska rozpoznatelnosti duševní nemoci u klientů, kteří nevyhledali odbornou pomoc, aby jim jejich stav byl diagnostikován. Duševní nemoci mohou být sekundárním problémem, který vychází ze způsobu života klienta nebo z jeho životní situace. Sociální pracovník se znalostí psychických onemocnění vycházející z MKN-10 tak bude připraven snáze řešit konkrétní případ a následně odkázat na příslušného profesionála – psychologa nebo psychiatra.

Jak uvádí Probstová a Pěč (2014, str. 21), pomáhající profese mají k diagnostikování rozdílné přístupy vedoucí k odmítání psychiatrické diagnostiky: „Přehnaný respekt sociálních pracovníků k diagnostice plyne z pocitů neznalosti a nedostatečné kompetence ve srovnání s psychiatrií a klinickými psychology. Ti mají diagnostiku a znalost mezinárodní klasifikace onemocnění, která zařazuje a popisuje onemocnění podle jednotlivých kritérií, „v popisu práce“. Jak dále popisují, dobrá diagnóza je však základem, neboť se od ní odvíjí další jednání, ať už správně zvolená psychoterapie, nebo další léčebné a rehabilitační postupy.

Pro samotného duševně nemocného může být proces diagnostikování sociálním pracovníkem stigmatizující, neboť by mohl „běžný“ problém vést až k neočekávané diagnóze nemoci, ze které mohou vyplynout sekundární problémy v jeho přirozeném prostředí. Důležitým momentem je podchycení rizikových faktorů vedoucích ke vzniku duševní nemoci.

Tělesné postižení

Definice, příčiny a dopad tělesného postižení

„Tělesná postižení jsou přetrvávající nápadnosti, snížené pohybové schopnosti s dlouhodobým nebo podstatným působením na kognitivní, emocionální a sociální výkony. Řadíme mezi ně vady pohybového a nosného ústrojí, tzn. kostí, kloubů, šlach, svalů a cévního zásobení. Dále pak poškození nebo poruchy nervového ústrojí, pokud se projevují narušenou hybností“ (Renotírová, Ludvíková, 2002, s. 204).

Hybnost neboli motorika jsou veškeré pohyby živého organismu. Poruchy hybnosti mají nesporné důsledky pro kvalitu života. Ovlivňují jeho vývoj – tělesný, smyslový a rozumový. Především pak v dětském věku, kdy se všechny zmíněné oblasti formují. Z hlediska vývoje dochází ke slábnutí a následné atrofii svalů, protože postižené části nejsou zapojeny tak, jak jsou zapojeny u zdravého jedince. Nedostatkem podnětů, které jsou kvůli zhoršené motorice hůře dosažitelné, je postižen i smyslový a rozumový vývoj, protože tyto oblasti jsou spolu provázány.

Tělesné postižení má dopad na neverbální (mimické svaly, končetiny) i verbální (logopedické potíže) složku, s čímž se musí vyrovnat dítě i jeho rodiče, kdy se v pozdějších letech včleňuje do dalších sociálních skupin.

123

Klasifikace tělesných vad

Tato problematika je složitější, než se na první pohled může zdát. Přístupy ke klasifikaci tělesných vad se totiž mezi odborníky lehce liší v závislosti na kritériích, která jsou pro třídění použita. Nejčastěji se ovšem v odborných kruzích užívá dělení dle místa nebo doby vzniku postižení.

Klasifikace tělesných vad dle místa postižení

Hlavním kritériem následujícího členění je místo, kde došlo k postižení části těla. Rozlišujeme tedy pět základních skupin postižení. Jmenovitě jsou to tyto:

1. Obrny centrální a periferní
2. Deformace
3. Malformace
4. Amputace

1. Obrny centrální a periferní

Mají souvislost s centrální nervovou soustavou (mozek, mícha) a periferní nervovou soustavou (obvodové nervstvo). Podle rozsahu a stupně postižení lze rozlišovat parézy a plegie. Zatímco u paréz jde o ochrnutí částečné, plegií rozumíme ochrnutí totální.

Tyto obrny lze dělit podle **svalového tonusu** na:

- Hypertonii – spasticita, rigidita
- Hypotonii – čistá mozková hypotonie, ataxie
- Střídavý tonus – atetóza

Podle **místa** rozlišujeme:

- Tetra/ kvadru plegie/ paréza – tímto rozumíme postižení celého těla.
- Diplegie/ diparéza – při ní je postiženo celé tělo, nohy ale více. Klienti zaujímají typický postoj na špičkách se vtočenými koleny a pánví vykloněnou vpřed.
- Hemiplegie/ hemiparéza – jde o vertikální ochrnutí poloviny těla, ruka je zde více postižena než noha. V případě pravostranné hemiplegie bývají častější poruchy řeči a křeče.
- Triplegie/ triparéza – v podstatě se jedná o hemiplegii s dodatečným postižením jedné končetiny.
- Monoplegie/ monoparéza – postižena je jen jedna končetina, obvykle se však jedná o hemiplegii v raném stadiu.

124

Na tomto místě je nutno zmínit tzv. **mozkové pohybové postižení**, čímž rozumíme „senzomotorické postižení držení a pohybu na základě nepokračující léze (zranění, poškození), která postihla zrající vyvíjející se mozek. Poškození může nastat před narozením, během narození a cca do 4 let věku dítěte (udání věku se zde u jednotlivých autorů liší od 1 do 4 let. Samozřejmě existují i postižení získaná nemocí nebo v důsledku úrazu, která nastupují v pozdějším věku“ (Vítková, 1998, s. 20). Narušená bývá jak senzorika, tak motorika.

Mezi častá a závažná centrální postižení patří i **dětská mozková obrna** neboli **DMO** a lehčí forma centrálního postižení zvaná LMD, lehká mozková dysfunkce.

2. Deformace

„Deformace zahrnují velkou skupinu vrozených nebo získaných vad, které se vyznačují nesprávným tvarem některé části těla“ (Vítková, 1998, s. 32).

Deformity páteře mohou mít různé příčiny, a to buďto vnitřní (fyziologické, např. dědičnost, výživa, nerovnoměrný růst atd.) nebo vnější (výživa, obezita, jednostranný pohyb, nekvalitní nábytek atd.). V zásadě dělíme tyto deformity následovně:

Podle **roviny** na sagitální (předozadní rovina těla, např. hyperlordóza, kulatá záda) frontální – čelní, skoliózy: vybočení vlevo, vybočení vpravo a složená kyfóza

Správné držení těla je zásadní pro správný vývoj jedince. „Při vadném držení těla dochází k posunům těžiště jednotlivých částí těla a k vyrovnaní v náhradních plochách. Dochází k nerovnoměrnému zatížení nosného systému, především páteře, a posunům v jejích kloubních spojeních. Je narušen nervní rozvod do celého těla, objevují se bolesti hlavy, paží, bolesti vystřelující do dolních končetin. Tyto potíže se objevují už u mladých lidí“ (Vítková, 1998, s. 33).

Další početnou skupinou deformací jsou deformace v **důsledku nesprávného vývoje kyčelního kloubu**. To je zapříčiněno vrozeným nebo nedostatečným vývojem kyčelního kloubu. Deformace může být jednostranná i oboustranná, vykloubení úplné (luxace) i neúplné (subluxace). V dnešní době se u novorozenců provádí vyšetření kyčlí do šesti týdnů věku, včasná léčba je totiž klíčová. Dědičné onemocnění svalů vznikající díky metabolické poruše se nazývá progresivní svalová dystrofie.

3. Malformace a amputace

„Malformací rozumíme patologické vyvinutí různých částí těla, nejčastěji jsou to končetiny. Částečné chybění končetiny označujeme jako amélie, stav, kdy končetina navazuje přímo na trup, nazýváme fokomélie. Malformace patří do skupiny vrozených vývojových vad (VVV). V současné době se s úspěchem provádí screening VVV ultrazvukem“ (Vítková, 1998, s. 33).

Dojde-li k oddělení končetiny od těla uměle, hovoří se o takzvané amputaci. Amputace je obvykle odkládána jako poslední řešení, ale v některých situacích (úrazy, cévní onemocnění, zhoubné nádory, akutní infekce) je nevyhnutelná.

Klasifikace dle doby vzniku postižení

1. Vrozená postižení
2. Získaná postižení po úraze
3. Získaná postižení nemoci

1. Vrozená postižení

„Vrozené vady vznikají poruchou vývoje zárodku zpravidla během prvních týdnů těhotenství. Etiologicky se na jejich vzniku může podílet řada faktorů, působících v době prenatalní, perinatální a raně postnatální (např. infekční onemocnění matky v počátečních fázích těhotenství, parazitární onemocnění – toxoplazmóza aj., úrazy, psychická traumata, toxický

vliv chemikálií, či léků, užívaných v době gravidity bez doporučení lékaře, komplikované porody, např. s křížením dítěte, protrahované nebo překotné porody, příliš malé, velké nebo nedonošené plody, úrazy dítěte s důsledky pro vývoj CNS, většinou do 1. roku věku, atd.)“ (Renotírová, 2002, s. 30).

Z definice je jasné, že tato skupina postižení je velmi rozmanitá. Renotírová ji proto dělí do tří základních skupin, které následně dělí na podskupiny:

Vrozené vady lebky a páteře

- Poruchy **tvaru** lebky jsou nejčastěji způsobeny předčasným růstem lebečních švů, jejich patogeneze je však nejasná. Podílí se na ní záněty v době nitroděložního vývoje, endokrinní poruchy atd. Příklady:
 - **Brachycefalie** – zploštělá hlava
 - **Skafocefalie** – zúžený, prodloužený tvar
 - **Trigonocefalie** – trojúhelníková deformace
 - **Plagiocefalie** – jednostranná, šikmá deformace lebky
- Poruchy **velikosti** lebky – příčinou obvykle vrozená onemocnění CNS, obvykle bývají spojeny s různým stupněm retardace. Příklady:
 - **Makrocefalus** – nadměrná velikost hlavy může být důsledkem poruch cirkulace mozkomíšního moku, případně přítomnosti nitrolební či mimomozkové léze.
 - **Hydrocefalus** – je také znám jako vodnatelnost mozku. Vnitřní hydrocefalus vzniká při zvětšení mozkových komor, vnější pak při hromadění mozkomíšního moku mezi mozkiem a mozkovými plenami.
 - **Mikrocefalus** – příliš malá hlava. Jedná se o důsledek genetických odchylek, nebo příznak těžkého poškození mozku.
- **Další poruchy:**
 - **Anecefalus** – u této poruchy není vyvinutý koncový mozek a kosti mozkovny. Prognóza je špatná, úmrtí nastává nejpozději do završení 1 roku života.
 - **Rozštěp lebky** – bývá provázen výhřezem mozku či plen. Úmrtí nastává časně po porodu.
 - **Rozštěp rtu, čelisti, patra** – často je rozštěpeno jen měkké patro nebo dochází k různým kombinacím rozštěpů. Častější je výskyt na levé straně, vzácně pak oboustranně. Hrozí nebezpečí vdechnutí potravy. Chirurgická úprava a logopedická péče je pro zajištění kvality života nutná.
 - **Rozštěp páteře** – jedná se o nedokonalé uzavření míšní trubice, nejčastěji v bederní krajině, které je neslučitelné se životem. Při lehčí formě je sice možná operace, ale dolní končetiny zůstávají ochrnuté. Navíc se objevují problémy s inkontinencí moče a stolice, špatná hojivost a sklon k proleženinám. Nejlehčí

forma – skryté rozštěpy páteře – nepůsobí žádné potíže, výjimečně se objevuje inkontinence.

Vrozené vady končetin a růstové odchylky – příklady:

- **Amélie** – úplné nevyvinutí končetin.
- **Dysmélie** – tvarová vývojová odchylka.
- **Syndaktilie** – srůsty prstů horních nebo dolních končetin.
- **Polydaktilie** – zmnožení prstů horních nebo dolních končetin.
- **Luxace** – vykloubení, nejčastěji dochází k luxaci kyčelního kloubu.
- **Akromegalie** – projev zvýšené činnosti hypofýzy, dochází k nápadným zvětšení okrajových částí těla.
- **Gigantismus** – obrovský vzrůst, opět při zvýšené činnosti hypofýzy.
- **Nanismus** – trpasličí vzrůst.

Centrální a periferní **obrný**:

- Mozkové pohybové postižení
- DMO

2. Získaná postižení po úraze:

127

Příčin získaných postižení je velké množství, postižení však spadají vždy do jedné z následujících kategorií:

Získané deformace – obvykle následek nesprávného držení těla, které se časem může fixovat, nejčastěji ortopedické vady páteře.

Tělesná postižení po úraze – nejzávažnější při dopravních nehodách, při zasažení elektrickým proudem, při živelních pohromách.

- **Úrazová onemocnění mozku a míchy:**
 - Otřes mozku
 - Zhmoždění mozku
 - Zlomeniny obratlů – mají za následek poruchy hybnosti, citlivosti, vegetativních funkcí. Obvykle není možné zlepšení. Čím nižší je číslo poškozeného segmentu (tzn. čím blíže hlavě), tím rozsáhlejší je následné postižení.
- **Úrazové poškození periferních nervů**
- **Amputace** dolní končetiny se dělí z hlediska místa provedení amputace:
 - **Hemikorporektomie**, což je odstranění celého pánevního pletence včetně kosti křížové.

- **Hemipelvektomie** je odstranění celé dolní končetiny i s přilehlou pánevní kostí.
- **Exartikulace v kyčelním kloubu** je odstranění končetiny v kyčelním kloubu, při níž se odstraňuje chrupavka acetabula.
- **Transfemorální amputace** je odstranění končetiny ve stehenní kosti. Důležité je rozhodnutí o délce amputačního pahýlu. Příliš krátký pahýl znamená problémové oprotézování. Naopak dlouhý pahýl může vyvolat problémy mechaniky protetického kolenního kloubu.
- **Exartikulace v kolenním kloubu** zachovává integritu stehenních svalů, čímž se zlepšuje biomechanika chůze.
- **Transtibiální amputace** je odstranění končetiny v bérce. Lýtková kost bývá odstraněna blíže ke středu než kost holenní.

3. Získaná postižení po nemoci:

- Revmatická onemocnění:
 - **Akutní revmatismus** – známý jako revmatická horečka, je zapříčiněn streptokokovou infekcí. Nejčastěji je výskyt zaznamenán u dětí ve věku 5-15 let. Hlavní příznaky jsou následující: postižení kloubů (a to především velké klouby jako kolenní, loketní, ramenní, hlezenní, zápěstní atd.), srdce, mozku, podkožní uzlíčky, vyrážka na kůži. Aktivní i pasivní pohyby jsou bolestivé, klouby bývají zduřelé, teplé, napjaté a kůže nad nimi je obvykle zarudlá. Nejvážnější formou onemocnění je revmatický zánět srdce. Ten může způsobit trvalá postižení i smrt. Projevuje se mimo jiné velmi vysokou horečkou, rychlým tepem a dechem, dušností, cyanózou.
 - **Velký kloubní revmatismus** – u této choroby je klíčová včasná a správná léčba. Pokud se jí klientovi nedostává, hrozí mu dlouhodobá nebo i trvalá invalidita. Nemoc ovlivňuje jak funkčnost horních končetin (snížení uchopovací schopnosti), tak dolních končetin (deformity kolene).

Zrakové postižení

Zrakový orgán je složen ze tří částí:

- receptor (zevní oko)
- dráha spojující oko s centrem - oční nerv
- zrakové centrum v mozku.

V každé z těchto částí může dojít k poškození (oční choroba, vada, poškození) s charakteristickými následky pro vidění. **Vidění je schopnost zrakově vnímat, rozlišovat a představovat si prostředí.** Rozlišujeme **vidění centrální, kterým vnímáme detaily a barvy a vidění periferní, které umožňuje vnímat prostor a orientovat se v něm.**

Vidění je velice složitý proces, na němž se kromě oka a nervových drah významnou měrou podílí mozek, který veškeré signály zpracovává ve výsledný zrakový vjem.

Zrakově postižení (někdy též ZP) nebo správněji **osoby se zrakovým postižením** jsou lidé s různými druhy a stupni snížených zrakových schopností. Úžeji se tímto termínem rozumí ti, u nichž **poškození zraku nějak ovlivňuje činnosti v běžném životě a u nichž běžná optická korekce nepostačuje.** (Nezahrnujeme sem tedy např. člověka, který nosí dioptrické brýle a s nimi docela normálně vidí - to znamená, že má zrakovou vadu lehčího stupně a s brýlemi zvládá bez potíží každodenní činnosti, nemá omezení v přístupu k informacím, v orientaci a samostatném pohybu, v pracovním uplatnění, v sociální oblasti apod.) Abychom zdůraznili tento rozdíl, mluvíme někdy o *těžce zrakově postižených*. Tím máme na mysli skupinu zrakově postižených, u nichž právě onen vážný funkční důsledek zrakové vady zasahuje do běžného života, lidí, jimž už běžná brýlová korekce nepostačuje k plnému ("normálnímu") vidění.

Skupinu těžce zrakově postižených můžeme dále dělit na **nevidomé a slabozraké**. Při očním vyšetření se zkoumá **zraková ostrost** vyjádřená tzv. vizem udávaným zpravidla ve zlomku, kde první číslo znamená vzdálenost v metrech, ze které dotyčný čte a druhé číslo pak vzdálenost, ze které čte tu samou velikost písmene člověk s nepostiženým zrakem. (Vizus zdravého oka je tedy např.: 6/6). Vyšetření zrakové ostrosti do dálky se provádí nejčastěji na Snellenových optotypech, což jsou tabulky s řadami postupně se zmenšujících znaků. Dalším zkoumaným parametrem je **velikost zorného pole**. Toto pole může být v důsledku zrakové vady zúženo, omezeno nebo v něm může docházet k lokálním výpadkům - tzv. skotomům.

Podle výsledků oftalmologického vyšetření je možno zrakově postiženého člověka zařadit do některé z 5 kategorií zrakového postižení podle **klasifikace zrakového postižení podle WHO (Světové zdravotnické organizace)**:

kategorie 1: střední slabozrakost

- zraková ostrost s nejlepší možnou korekcí: maximum menší než 6/18 (0,30) - minimum rovné nebo lepší než 6/60 (0,10); 3/10 - 1/10, kategorie zrakového postižení 1

kategorie 2: silná slabozrakost

- zraková ostrost s nejlepší možnou korekcí: maximum menší než 6/60 (0,10) - minimum rovné nebo lepší než 3/60 (0,05); 1/10 - 10/20, kategorie zrakového postižení 2

kategorie 3: těžce slabý zrak

- zraková ostrost s nejlepší možnou korekcí: maximum menší než 3/60 (0,05) - minimum rovné nebo lepší než 1/60 (0,02); 1/20 - 1/50, kategorie zrakového postižení 3
- koncentrické zúžení zorného pole obou očí pod 20 stupňů, nebo jediného funkčně zdatného oka pod 45 stupňů

130

kategorie 4: praktická nevidomost

- zraková ostrost s nejlepší možnou korekcí 1/60 (0,02), 1/50 až světlocit nebo omezení zorného pole do 5 stupňů kolem centrální fixace, i když centrální ostrost není postižena, kategorie zrakového postižení 4

kategorie 5: úplná nevidomost

- ztráta zraku zahrnující stavy od naprosté ztráty světlocitu až po zachování světlocitu s chybnou světelnou projekcí, kategorie zrakového postižení 5

Někdy se ještě užívá ne právě šťastný termín **osoba se zbytky zraku**, kterým označujeme člověka s viděním v rozsahu těžké slabozrakosti až praktické slepoty. Každý resort (školský,

zdravotnictví, sociální věci) má trochu odlišné dělení zrakově postižených a svoji zavedenou terminologii.

Definice zrakového postižení pouze podle ostrosti vidění a rozsahu zorného pole není vždy úplně dostačující. Pro objektivnější diagnostiku musíme pečlivě zkoumat další zrakové funkce, jako např. kontrastní citlivost (světloplachost, šeroslepost), schopnost rozlišovat barvy (barvoslepost), vnímání hloubky, schopnost lokalizovat, fixovat předměty, sledovat je v pohybu apod.

Sluchové postižení

Sluchové poruchy mohou být výsledkem organické a fyziologické porušené funkce v kterékoli části sluchového analyzátoru, sluchové dráhy a sluchových korových center, nebo z funkcionálně-percepčních poruch.

Za sluchové postižení je považována taková ztráta sluchu, která nelze kompenzovat technickými pomůckami, a která negativně ovlivňuje kvalitu života člověka.

Rozlišujeme mezi sluchovou ztrátou, sluchovou poruchou, vadu sluchu apod., které označují sluchovou nedostatečnost, a termínem sluchové postižení, které je již jejím sociálním důsledkem.

Omezená funkce sluchového analyzátoru limituje postiženou osobu v mezilidské komunikaci a na rozdíl od jiných typů postižení, není na první pohled viditelné. Neviditelnost postižení způsobuje u neobeznámených osob mylné představy o závažnosti a komplikacích, které toto postižení způsobuje.

Typy sluchových poruch

- **Konduktivní sluchové ztráty** mají příčinu ve funkční poruše zvukovodu, ušního bubínku nebo středního ucha. Ve většině případů schopnost slyšet může být téměř plně obnovena léčbou, chirurgickými zákroky nebo sluchadly.
- **Senzorineurální kochleární ztráta** sluchu je často spojena s úplnou ztrátou funkcí smyslových buněk (sluchové buňky) ve vnitřním uchu (kochlea). Postižení sluchu u dětí v 98% případů reprezentuje zničená kochlea. Senzorineurální sluchové ztráty nejsou principiálně léčitelné léky. Sluchové pomůcky a kochleární implantáty mohou umožnit dobré slyšení za jistých podmínek.
- **Retrokochleární sluchová ztráta** je způsobená postižením sluchového nervu nebo v centrální části sluchového systému, včetně centrální zvukové dráhy, subkortikálních a kortikálních sluchových center. Postižení tohoto původu jsou relativně vzácné. Léčba sluchových ztrát tohoto původu je dosud v počátcích.

Je nezbytné rozlišovat mezi **poruchami sluchu fyziologického původu** a **funkčním postižením sluchového zpracování informací** v centrálním sluchovém systému.

- **Sluchové procesy a percepční postižení je funkční vadou.** Ta ovlivní zpracování, které se koná v centrální nervové soustavě (CNS), takové jako analýza vzájemných vztahů mezi časem, výškou a silou akustických signálů a pro obě uši vzájemné ovlivňování. Sluchový práh, diagnostikovaný audiologickými testy, je prokázán jako normální v

těchto případech. Postižení sluchových procesů a percepčních schopností často zůstává neodhalené až do doby, kdy se u dětí projeví narušený vývoj řeči.

Vznik poruchy sluchu

Porucha sluchu může být dědičná nebo získaná a může vzniknout v každém věku.

- **Postlingvální sluchové postižení** zahrnuje všechny ty jedince, u kterých došlo k náhlé nebo postupně vznikající sluchové ztrátě po dokončení vývoje řeči. Tato definice zahrnuje sluchové ztráty jak u seniorů tak i u mladých dospělých u kterých, v důsledku nemoci nebo dalších traumat došlo ke narušení schopnosti slyšet.
- **Perilingvální sluchové ztráty** zahrnuje všechny ty případy, u nichž došlo ke sluchovým ztrátám v období dětství do věku 14 let. Tato kategorie patří mezi jasně ohraničené skupiny s postlingválními a prelingválními sluchovými ztrátami. Jejich psycho-sociální, emoční, poznávací a komunikativní vývoj je proto extrémně obtížné hodnotit.
- **Prelingvální sluchové ztráty** zahrnují osoby, u kterých došlo ke sluchovým ztrátám perinatálně nebo před zahájením vývoje řeči v prvních měsících života.

133

Stupně sluchových ztrát

Sluchová ztráta je diagnostikována metodami subjektivní a objektivní audiometrie.

- Ztráta <15 dB = žádný efekt
- Ztráta <15 dB = problémy mohou nastat v akusticky náročných situacích, takových jako ve skupině a v hluku: nazývaném „skupinový efekt“.
- Ztráta 35-65 dB = regulérní sluchové problémy; postižený potřebuje hlasitou řeč, nerozumí slovům, je narušena nebo nekompletní artikulace, problémy s konverzací ve skupině, postižený potřebuje vizuální pomůcky.
- Ztráta 65-95 dB = rozumění mluvené řeči bez audiotechnických pomůcek chybí nebo je velmi omezené, je významně narušen rozvoj řeči.
- Ztráta >95 dB = jsou slyšeny pouze některé a velmi silné zvuky a vnímané vibrace; převaha vizuální orientace, není mluvená řeč, vývoj řeči spontánně nenastává.

Komunikace osob se sluchovým postižením

Většina osob se sluchovým postižením větším než na lehčím stupni nedoslýchavosti je **při komunikaci závislá na očním kontaktu**. Proto je pro zahájení komunikace nutné oční kontakt navázat a k tomu lze využít několik technik. Patří mezi ně silný zvuk, dotyk, oslovení prostřednictvím jiné osoby, vibrace, pohyb nebo světlo. Vždy je pak potřeba respektovat preferovaný způsob komunikace.

Pro sluchově postižené osoby je primárním cílem ve vzdělávacím procesu zvládnout **mluvenou řeč**, jakožto celosvětově nejpozžívanější způsob komunikace.

Další formou komunikace je **čtení a psaní**, protože písemná forma mluveného jazyka je druhým nejrozšířenějším nástrojem komunikace. Protože však osoby se sluchovým postižením mají nedostatečnou funkční gramotnost, není zpravidla možné využít plnohodnotnou písemnou formu.

Ke komunikaci se sluchově postiženou osobou lze využít **odezírání**, jako přijímání informací zrakem. Sluchově postižený člověk chápe obsah na základě pohybů pusy, mimiky, gest a celkového postoje těla.

Prstová abeceda vyjadřuje jednotlivá písmena polohami a tvarem prstů, z nichž se postupně tvoří slova.

Dále můžeme využít a rozlišit **znakový jazyk (český znakový jazyk)** a **znakovaný jazyk (znaková čeština)**.

Znakový jazyk označuje souhrnně různé nevolální jazykové systémy využívané komunitami neslyšících v různých zemích. Přirozeným jazykem neslyšících je národní znakový jazyk. Znaký českého znakového jazyka jsou tvořeny několika menšími fonologickými jednotkami, které jsou vedeny současně (místo artikulace, tvar ruky, vztah ruky k tělu, vzájemná poloha rukou, pohyb rukou).

Znakovaný jazyk (znakovaná čeština) patří do skupiny manuálně kódovaných mluvených jazyků. Z lingvistického hlediska je to uměle vytvořený systém. Věta ve znakované češtině je sestavena podle gramatických a syntaktických pravidel českého jazyka, ale místo slov využívá znaků z českého znakového jazyka. Znakovaná čeština je tedy kombinací dvou na sobě nezávislých jazykových systémů.

Pro slyšící uživatele je jednodušší osvojení znakovaného jazyka, protože aplikují prvky českého znakového jazyka na svou dosavadní znalost češtiny. Ale pro neslyšící to již tak snadné být nemusí, protože využívá jiné gramatické struktury než jejich přirozený znakový jazyk.

- BAŠTECKÁ, Bohumila. *Klinická psychologie v praxi*. Praha: Portál, 2003. ISBN 8071787353.
- BAŠTECKÁ, Bohumila a Petr GOLDMANN. *Základy klinické psychologie*. Praha: Portál, 2001. ISBN 8071785504.
- BERNARD, Patrick a Pierre FABRE, BRYCH, Vladimír, ed. *Muzea pro všechny: příručka k fyzické a smyslové dostupnosti muzeí*. Přeložil Pavla SEITLOVÁ, přeložil Martin MÁDL. Praha: Český výbor ICOM, 2003. ISBN 8086611035.
- ČERNÁ, Marie. *Česká psychopedie: speciální pedagogika osob s mentálním postižením*. Vydání druhé. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 9788024630717.
- GABRIELOVÁ, Dagmar, Jaroslav PAUR a Josef ZEMAN. *Slovník znakové řeči*. Praha: Horizont, 1988.
- HALES, Robert E. a Stuart C. YUDOFKY. *The American Psychiatric Publishing textbook of clinical psychiatry*. 4th ed. Washington, DC: American Psychiatric Pub., c2003. ISBN 1585620327.
- HÖSCHL, Cyril, Jan LIBIGER a Jaromír ŠVESTKA, ed. *Psychiatrie*. 2. dopl. a opr. vyd. Praha: TIGIS, 2004. ISBN 8090013074.
- HRADILKOVÁ, Terezie a Vladimíra SÝKOROVÁ. *Dotýkejte se, prosím: průvodce hmatovými projekty*. Praha: Sdružení Hapestetika, 1998. ISBN 80-238-4783-X.
- HRUBÝ, Jaroslav. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu*. Praha: Federace rodičů a přátel sluchově postižených, 1998. ISBN 8072160753.
- KOSEK, Petr. *Handicapovaní muzeu – muzeum handicapovaným* [online]. Brno, 2008 [cit. 2017-01-04]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/109449/ff_m/diplomova_prace.pdf. Magisterská diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Ústav archeologie a muzeologie. Vedoucí práce Mgr. Lucie Jagošová.
- KRAHULCOVÁ, Beáta. *Komunikace sluchově postižených*. Vyd. 2. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 8024603292.
- MÜLLER, Oldřich. *Expresivní terapie ve speciální pedagogice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 9788024436869.
- MUSÍLEK, Radek a Ivana HAVLÍKOVÁ. *Muzeum a návštěvníci s tělesným postižením. Muzeum* [online]. Praha: Národní muzeum, 2012, **50**(2), 17-25 [cit. 2017-01-04]. ISSN 1214-0627. Dostupné z: http://www.emuseum.cz/admin/files/musilek_havlikova_handicapovani.pdf
- OREL, Miroslav. *Psychopatologie: nauka o nemocech duše*. 2., aktualizované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2016. Psyché (Grada). ISBN 9788024755168.

PIPEKOVÁ, Jarmila. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. 3., přeprac. a rozš. vyd. Brno: Paido, 2010. ISBN 9788073151980.

PIPEKOVÁ, Jarmila. *Osoby s mentálním postižením ve světle současných edukativních trendů*. Brno: MSD, 2006. ISBN 8086633403.

PRAGEROVÁ, Jana. *Význam začlenění tělesně postiženého dítěte do dětského kolektivu* [online]. Brno, 2008 [cit. 2017-01-11]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/199950/pedf_b/Bcpragerova_2_.pdf. Bakalářská. Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta. Katedra speciální pedagogiky. Vedoucí práce Prof. PhDr. Marie Vítková, CSc.

RABOCH, Jiří a Pavel PAVLOVSKÝ. *Psychiatrie*. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 9788024619859.

RABOCH, Jiří a Petr ZVOLSKÝ. *Psychiatrie*. Praha: Galén, c2001. ISBN 8072621408.

SUCHÁNKOVÁ, Kristýna. *Handicapovaný návštěvník v Muzeu města Brna a v Moravském zemském muzeu* [online]. Brno, 2006 [cit. 2017-01-04]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/109453/ff_b/Bakalarska_prace_-_Kristyna_Suchankova.txt. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně. Ústav archeologie a muzeologie. Vedoucí práce Mgr. Pavel Holman.

SVOBODA, Mojmír, Eva ČEŠKOVÁ a Hana KUČEROVÁ. *Psychopatologie a psychiatrie: pro psychology a speciální pedagogy*. Vydání třetí. Praha: Portál, 2015. ISBN 9788026209768.

ŠOUREK, David. *Přátelské pracoviště: metodika k workshopům budování přátelských organizací se zaměřením na knihovny a jejich služby lidem se specifickými potřebami*. Praha: Konfederace zaměstnavatelských a podnikatelských svazů České republiky, 2015. ISBN 9788026097501.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2014. ISBN 9788026206965.

VALENTA, Milan. *Přehled speciální pedagogiky: rámcové kompendium oboru*. Praha: Portál, 2014. ISBN 9788026206026.

Mezinárodní konference k problematice osob se specifickými potřebami: sborník. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, [200-]-, 2012(IV.). ISBN 8024407701.